

Történelem

Emelt szintű érettségi
Szóbeli tételek
2011. május

Történelem emelt szintű
szóbeli érettségi tételek
2011. május-június

Tartalom

I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra

- 1. A magyar gazdaság a XIV-XVI. században 4
- 4. A világgazdaság Jellemzői a két világháború között..... 8
- 5. Magyarország gazdasága a XX. században 12
- 6. Demográfiai változások Magyarországon a XVIII. században 17

II. Népeség, település, életmód

- 7. Nemzetiségek és etnikumok a dualizmus korában 19
- 8. Budapest fejlődése a hosszú XIX. században 23
- 9. Életmód és mindennapok a Kádár-korszakban..... 27
- 10. Demográfiai változások a XX. században 30

III. Egyén, közösség, társadalom

- 12. A magyar társadalom változásai a honfoglalástól a XIV. századig..... 34
- 13. Árpád-házi uralkodók politikai életpályái 37
- 15. Politikai életpályák a XX. századi Magyarországon 41

IV. Modern demokráciák működése

- 16. Az USA kialakulása és alkotmányos fejlődése (1773-1870)..... 47
- 17. Az EU főbb intézményei, döntési mechanizmusai 55
- 18. A mai magyar demokrácia működése..... 69

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák

- 19. Ókori államberendezkedések - Athén, Spárta, Róma-principátus 75
- 20. A kereszténység főbb tanításai, az egyház intézményesülése (I-X. század)..... 79
- 21. A reformáció és a katolikus megújulás 86
- 22. A felvilágosult abszolútizmus politikája és magyarországi képviselői 91
- 23. Széchenyi és Kossuth nézetei, programjai a polgári átalakulásért 94
- 24. A náci és a bolsevik ideológia 96

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés

- 25. Törökellenes küzdelmek a XIV-XV. században..... 101
- 26. Zrínyi Miklós tevékenysége és a török kiűzése Magyarországról..... 102
- 27. A napóleoni háborúk és a nemzetközi együttműködés új rendszere 105
- 28. Az 1848-as európai forradalmak és a magyar szabadságharc 111
- 29. A második világháború és Magyarország..... 118
- 30. Az 1956-os forradalom és nemzetközi háttere 125

1. A magyar gazdaság a XIV-XVI. században

I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra / 1.

1301-ben férfi-ágon kihalt az Árpád-ház. Az 1301-től 1308-ig terjedő időszakot interregnumnak nevezzük (király nélküli uralom). Végül az Anjou **Károly Róbert (1308-1342)** került hatalomra, aki uralkodása első szakaszában (1308-21) helyreállította az ország egységét és a királyi hatalmat, uralkodása második szakaszában (1322-1342) újjászervezte a gazdaságot, és megerősítette a királyi hatalmat.

Károly Róbert kormányzati rendszere

1323-ban Temesvárról Visegrádra tette át a székhelyét Károly Róbert. Az új kormányzati mód a kiskirályok megtörése után az uralkodó megbízható híveire épült. **A király által felemelt vezető réteg tagjai** töltötték be a főméltóságokat. Ők **fizetésüket a hivatalként (honorként) reájuk bízott királyi várak és uradalmak jövedelméből nyerték.** A tisztség idejére szóló honorok birtokosai, a főméltóság-viselők általában a királyi tanácsban is helyet foglaltak.

Az újonnan megszerzett tisztségek birtokosai közül ekkor emelkedtek ki a Drugethek, az Újlakiak, a Garaiak, a Bebekék, és a Lackfiak.

A honorok birtokosai **saját zászló alatt vezetett hadsereggel, az ún. bandériummal is kötelesek voltak a király rendelkezésére állni.** Azok körét, akik ilyennel rendelkeztek, zászlósuraknak nevezték. Létezett királyi bandérium, amelyben azok a birtokosok hadakoztak, akik nem álltak mások szolgálatában. A megyék is állítottak bandériumokat.

Városfejlődés Károly Róbert idején

A városok általában az **eltérő földrajzi tájegységek találkozási pontjain** vagy egyéb **forgalmas vásártartó helyeken jöttek létre,** ahol sokféle – különböző – jellegű és minőségű áru találkozott. A magyarországi városokat az átmenő forgalom éllette, s fejlődésüket a távolsági kereskedelem szabta meg.

A távolsági kereskedelemben a dél-német kereskedők iparcikkeket, olasz fűszereket hoztak az országba s nemesfémekkel távoztak. A levantei kereskedelem határainkon belüli ellenőrzését hamarosan szintén németek, az erdélyi szászok szerezték meg. Mindezek következtében a Nyugat és peremvidéke között kialakult az az utóbbiakra nézve előnytelen munkamegosztás, amely évszázadokra szólóan meghatározta az „iparosodott” Nyugat és a „mezőgazdaságra szakosodott” peremvidék arculatát.

A szabad királyi városok csak a királynak fizettek adót, önkormányzattal rendelkeztek, s a királyi előírásoknak megfelelően **fallal vették körül magukat.** Kiváltságaik közül a legfontosabb a bíró-, a tanács- és a plébánosválasztás, a vámmentesség, a vásártartás és az árumeállítási joga volt. (Ez utóbbi azt jelentette, hogy a városba érkező kereskedők kötelesek voltak áruikat eladásra kínálni a város piacán.)

Az ásványkincsekben gazdag vidékeken bányavárosok létesültek. Lakóik, a királyi bányászok többnyire német telepések voltak. **A bányavárosok a szabad királyi városokhoz hasonló jogokat élveztek.** Ebben az időben Magyarország gazdag volt ásványi kincsekben. Kőrmöcbánya az arany-, Selmezbánya az ezüst-, Besztercebánya pedig a rézbányászat központja volt. Sóbányáink Erdélyben voltak.

A városok másik csoportját **a mezővárosok** alkották. A mezővárosok az egyházi és világi birtokosok falvaiból fejlődtek ki, a kereskedelmi útvonalak mentén. **Az önkormányzatnak csak csekély fokát érték el.** Lakóik földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkoztak, s járandóságukat a földesuraknak általában évente, egy összegben fizették.

Külkereskedelem – vámok

Különösen a **bor és a szürkemarha talált külföldön vevőre**. A király által kivetett adók közül elsősorban a vámok érintették a polgárokat. **A legfontosabb a harmincadvám volt.** A főútvonalakon felállított harmincadhelyeken a behozott és kivitt áruk értékének 1%-át fölözte le a kincstár. (Később ez az arány 3,33% lett.)

Pénzügyi reformok

A vámokból származó bevételek miatt a király érdekelt volt a kereskedelem fejlődésében. A forgalomnak kedvezett az értékálló pénz bevezetése. Erre alapot teremtett, hogy Magyarország gazdag volt nemesfémekben. Európa aranytermelésének 2/3-át magyarországi bányák adták, de ezüsttermelésünk is jelentős volt (ebben csak Csehország előzött meg minket).

A külföldi piacokon is megbecsült, **értékálló aranyforintot** – amit a firenzei fiorino mintájára vertek – **1325-től vezették be** a forgalomba. Emellett a helyi piacok szerényebb szükségleteire is gondolva, megtartották az ezüst és réz ötvözetéből készült dénárt is.

Az aranypénz bevezetésével egyidejűleg Károly Róbert elrendelte a **nemesércek királyi monopóliumát** is. A határozat értelmében a nemesérc beváltása kizárólag a királyi pénzverő kamaráknál történhetett, s **a veretlen aranyat s ezüstöt kivonták a szabad kereskedelemről.**

A nemesfémbányászat növekedését szolgálta, hogy **1327-ben megszűnt a bányászat királyi monopóliuma.** (A királyi monopólium azt jelentette, hogy a birtokán talált érclőhelyet a földesúr kötelezően fölajánlotta a királynak, s érte cserebirtokot kapott.) Az új rendelkezés szerint **az uralkodó csak a bányajövedelem (urbura) kétharmadára tartott igényt**, a további egyharmad részt átengedte a földesuraknak. Természetesen a nemesércet a földesuraknak is kötelező volt vert pénzre váltani a királyi kamarákban.

A kapuadó

Miután Károly Róbert megszüntette a kötelező pénzbeváltást, **pótolnia kellett** az ebből származó kincstári bevételt: **a kamara hasznát. Az uralkodó ezért új adó beszedését rendelte el.** Minden olyan ház után, amelynek kapuján egy szénásszekér át tudott haladni, fizetni kellett. Ezt a jobbágyok által kifizetett adót **kapuadónak** nevezték. (EZ volt az első állami egyenesadó Magyarországon.)

Károly Róbert gazdaságpolitikája és a feudális monarchia újjászervezése

Károly Róbert (1308-1342) az ország történetének egy olyan szakaszában került trónra, mikor a megerősödött **kiskirályok** szinte az ország egész területét uralták, és a királyi cím alig párosult valós hatalommal. Legfőbb célja királyságának megerősítése és ezzel szoros összefüggésben az **oligarchák hatalmának letörése** volt. Gazdaságpolitikáját is ezen céloknak rendelte alá. Támogatói voltak az egyházi nagybirtokosok, a köznemesség, a városok. Első győzelmét 1312-ben aratta az Abák fölött, majd **Csák Máté** 1321-ben bekövetkezett halála után Visegrádra tette át székhelyét. Az oligarcháktól visszavett földeket részben új nagybirtokosoknak adta, akik **a királyi hatalom feltétlen támogatói** lettek. Ezekre a földesurakra támaszkodva szervezte meg **banderiális hadseregét.** Gazdaságpolitikájában elsősorban a regáléjövodelmekre (királyi felségjog alapján szedett jövodelmek) támaszkodott és új gazdasági hivatalokat hozott létre. A regálék között legfontosabb a **bányamonopólium, a pénzverés monopóliuma és a harmincadvám** volt. Bevezette az **első állandó állami adót, a kapuadót**, érdekeltté tette a földesurakat a bányák föltárásában (részeseledést kaptak a bánya jövodelméből – urbura) és a

külkereskedelem könnyítése érdekében értékálló aranyforintot vezetett be. Uralkodása idején az állami bevételeket a **kamarák** szedték be, melyek élén a **kamaraispánok** álltak, felettesük a **tárnokmester** volt, így a gazdasági ügyeket központilag irányították. Károly Róbert **1335**-ben találkozóra hívta **Visegrádra a lengyel és a cseh királyt**, akikkel kereskedelmi megállapodást kötött, valamint megállapodtak egy Bécsset elkerülő kereskedelmi útvonal létrehozásában. Így sikerült a kereskedőket mentesíteni Bécs árumegállító joga alól. Uralkodása végére Magyarország az erős monarchiák sorába emelkedett.

Nagy Lajos

Károly Róbert uralkodása alatt a királyi hatalom jelentősen megerősödött. Az ország gazdasága föllendült, s az előkelők támogatták a hétköznapi életben távolságtartó, komor és bizalmatlan uralkodó politikáját. Így aztán a király halála után legidősebb fiát, Lajost mindenki meglepésére emelték a trónra. **I. Lajos** (1342-1382) merész külpolitikai terveket szőtt családja hatalmának és neve dicsőségének növelésére, s ez gyakran háborúhoz vezetett. **Am** törvényeivel gondoskodott az ország fejlődéséről is, így elmondhatjuk, hogy **jól sáfárkodott atyja örökségével**.

Az 1351. évi törvények

Nagy Lajos 1351-ben elrendelte, hogy a gabona és a szőlő után **valamennyi jobbágy**, még a mezővárosi is, **köteles a termés kilenced részét** – pontosabban a kilencedik tizedrészt – **fizetni**.

Törvény mondta ki, hogy **az ország minden nemese azonos szabadságjogokat, azonos kiváltságjogokat élvez**.

Az ún. ősiség törvényében Nagy Lajos **megszüntette az Aranybullában rögzített végrendelkezési szabadságot**. Ezzel azt akarta elérni, hogy a fiúágon öröklődő nemesi birtok – fiú utód híján – már csak egy szűkebb körben, az elhunyt **nemzetségen belül** találhasson gazdára. (A gyakorlatban ilyen esetben legfeljebb a másodfokú unokatestvérek – akiknek a dédapjuk volt közös – igényelheték a birtokot.) A cél végső soron az volt, hogy örökösök hiányában a birtokok a királyra szálljanak.

A városok Luxemburgi Zsigmond korában

Luxemburgi Zsigmond(1387-1437) a külkereskedelem jól kitaposott útjait örökölte elődeitől. A délnémet városokkal folytatott külkereskedelem északról megkerülve Bécsset, Nagyszombaton és Pozsonyon át haladt Buda felé. A Nagy Lajos uralkodása idején föllendült északi, lengyel- és oroszországi külkereskedelem jelentősége megmaradt.

Zsigmond ezért **különösen támogatta a nyugati és északi királyi városokat**: 1402-ben egyidejűleg kapott árumegállító jogot Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Bártfa. A király városfejlődést szorgalmazó gazdasági intézkedései **a mezővárosokat** is érintették, amelyek **száma ugrásszerűen nőtt**.

Hunyadi Mátyás gazdaságpolitikája

Mátyás uralkodása alatt a pénzügy és adóügy átszervezésére **1467**-ben került sor. Az ország pénzügyi igazgatását hagyományosan a főkincstartó irányította, aki mindig is a bárók közé tartozott. Mátyás e bárói méltóságot egyszerű hivatali beosztásra változtatta. Ezt mutatta a tisztség nevének módosítása (kincstartó), valamint az is, hogy Mátyás **a**

kincstartóság élére nem nemest, hanem egy budai polgárt (Ernuszt Jánost) **nevezett ki**. Az új hivatal természetesen visszafogta a kincstári bevételekkel való visszaéléseket.

A királyi jövedelmek biztosításához az adózási rendszert is meg kellett változtatni. A régi adófajtákra sok megye mentességet szerzett, s beszedésük kikerült a királyi adószedők kezéből (pl. adóbérlőké lett). Mátyás ezért a kamara haszna helyett bevezette a **királyi kincstár adóját**.

Az adószedés rendszere megváltozott. Korábban az adó kivetésénél nem törődtek azzal, hogy hány család lakik a jobbágytelken. Fizetni egyetlen kapu – lényegében a jobbágytelek – után kellett. „...Lakjék bár azon a telken három, négy, vagy több olyan ember, akinek kapuja van” (Károly Róbert 1342-ben kiadott rendelete). Mátyás ezzel nem értett egyet. „Ha pedig ketten (két család) kapnának egy telket és egy telek földjét egy portán belül, mindkettőjük fizessen egy és egy fél porta szerint” – írta elő. **A király tehát háztartások (a házakat jelölő füstnyílások, füstök) szerint vetette ki a kincstári adót (füstpénz)**.

A háztartás lett az alapja az 1468-tól évente akár kétszer is beszedett **rendkívüli adónak** (segély, hadiadó) is, amelyet a háborúk költségeire fordítottak. („Rendkívüli” azért volt, mert kivetését évről évre az országgyűlésnek kellett megszavaznia, ellentétben a „rendes” királyi kincstár adójával, amelynek beszedéséhez nem kellett a rendek jóváhagyása.) A kincstári adót és a rendkívüli hadiadót úgy szedték be a jobbágyoktól, hogy együttes összegük évi egy forintra rúgott.

Mátyás és tanácsadói eltörölték a harmincadvámot is. A távolsági kereskedelem új behozatali és kiviteli vámját, a **koronavámot** minden kereskedéssel foglalkozó embernek fizetnie kellett. A névváltoztatással elérték, hogy a korábban szerzett vámfizetés alóli mentességek megszűntek.

A pénzügyi reformok eredménnyel jártak. Mátyás éves bevételét 500 ezer és 700 ezer forint közötti összegre becsülhetjük.

Magyarország gazdasága

A király elsősorban az adókból (királyi kincstár adója, rendkívüli hadiadó), valamint a sójövedeleből, a pénzverő- és bányakamarák hasznából és a koronavámból töltötte föl kincstárát. A bevételi források között viszonylag kisebb tételt képviseltek a városok, a szászok, a zsidók és az erdélyi románok adói. **Mátyás jövedelme a korábbi magyar királyok jövedelméhez képest rendkívülinek, nemzetközi viszonylatban azonban mérsékeltnek számított.** A kicsiny Burgundiában 800 ezer forintra, az Oszmán Birodalomban 1 800 000 dukátra (1 dukát = 1 forint) rúgott az uralkodó éves jövedelme.

A külkereskedelem Mátyás korában kevés hasznot hozott. Így nem a határ menti, hanem a **központi fekvésű városok gazdasága pezsdült fel**.

Ekkor lendült fel igazán Buda fejlődése, amelyet mintegy 8000 ember lakott. A város német és magyar polgárai körülbelül 60 iparágat üztek, s ezek közül 10-12 már céhet alkotott. A céhekbe egyre nehezebb volt bekerülni, a legények mesterré válása elé is akadályokat gördítettek. Ennek okát abban kereshetjük, hogy **a céhek egyre inkább családi vállalkozásokká váltak**, s ódzkodtak az idegenek befogadásától. A céhek így **az ipari fejlődés gátjai lettek**.

A magyarok elsősorban mezőgazdasággal kapcsolatos árukat tudtak eladni külföldön. Ez kedvezett a mezővárosi fejlődésnek. Az alföldi állattenyésztő mezővárosok száma ugrásszerűen megnövekedett, s a dombos vidékek szőlőműveléssel foglalkozó mezővárosai is virágzásnak indultak.

Gazdasági, demográfiai és etnikai változások a XVI-XVII. Századi Magyarországon

A **hódoltsági terület** gazdaságával kapcsolatban az adórendszer emelhető ki. A legfontosabb adó a **kapuadó** volt (évi 50 akcse) és a nem mohamedánokra kivetett **harádzs**. Az igazán nagy teher a **kettős adóztatás** volt, mivel a birtokaikat vesztett földesurak is próbáltak érvényesíteni követeléseiket jobbágyaikkal szemben. Ennek és a katonai portyázásoknak a kivédésére alakultak meg a parasztok önvédelmi szervezetei, a XVII. Században fénykorukat élő **parasztvármegyék**. Az etnikai változások szoros összefüggésben voltak a demográfiával. Az állandó háborúskodás miatt **elnéptelenedő területekre** kezdetben Délről indult meg a **bevándorlás** (sterbek, bosnyákok, szlavónok, horvátok és vlachok). A **gyarapodó mezővárosok**, a protestantizmus szabad terjedése, valamint a protestánsok által felállított iskolák a polgárság lassú kialakulását eredményezték.

Erdély gazdaságát Bethlen Gábornak sikerült fellendítenie. **Állami monopóliumokat** vezetett be a higanyra, mézre, viszra és a marhára. Az ipart **külföldről érkezett mesteremberekkel** fejlesztette (anabaptista kézművesek), valamint bányászokat hozott a Felvidékről.

A **királyi Magyarországon** a XVI-XVII. Században a nemzetközi munkamegosztás igényeinek megfelelően **agrárkonjunktúra** (elsősorban állattenyésztés és bortermeles) alakult ki. A földesurak növelték sajátkezelésű területeiket (allódiium), tehát nőtt az igény a robotra is. Ennek eredményeként megerősödött a parasztok feudális függése, megszűnt költözési szabadságuk (**második jobbágyosság**). A fentiek miatt a céhes **ipar fejlődése megtorpant**, két iparág virágzását (szabók, ötvösök) kivéve. A korszakban a feudális társadalom osztályszerkezete nem változott, ám a biztonságosabbnak tűnő 10-15 megyében az **országos átlagnál magasabb népsűrűség volt**.

4. A világgazdaság Jellemzői a két világháború között

I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra / 4.

Az első világháború óriási pusztítást és káoszt okozott Európában. Az önellátásra berendezkedett hadigazdaságból nehezen térnek vissza a kölcsönös kereskedelmi szerződések rendszeréhez.

Az **USA** hatalmas kölcsönökkel támogatta a háború idején az európai gazdaságot, és ezeket a háború után rövid határidőn belül visszakövetelte. Az Egyesült Államokban védővámokat vezettek be.

Szovjet-Oroszország gazdaságilag elzárkózott, minden kapitalista államot ellenségnek tekintett, és megtagadta a cári kölcsönök visszafizetését.

Nagy Britannia és a font gazdasági pozíciója meggyöngült. London nem akarja feladni a vezető bankár szerepét de nem tudja irányítani a nemzetközi gazdaságot. Az USA lett a pénzügyi, gazdasági, politikai központ.

Az első világháborút követő gazdasági összeomlás után, mely – az USA kivételével – különböző mértékben ugyan, de szinte valamennyi hadviselő országot érintett, a **húszas évek második felétől a világgazdaság stabilizációja következett be**. A rövid életű, főleg amerikai hitelekre épülő konjunktúra megalapozói az újjáépítés szükségletei és a fogyasztási javak iránti megnőtt kereslet voltak. Az ipari termelésben ekkor került sor a háborúban kifejlesztett technikai újítások alkalmazására, főleg az autógyártás, a

repülőgépipar, a hírközlés és az elektronika területén. Nyugat-Európában például ekkor vált általánossá a villamos áram alkalmazásának teljes körű elterjedése.

Az első világháborút követő zűrzavaros évek (forradalmak, gazdasági nehézségek) után ismét fejlődésnek indult a tőkés gazdaság, ami a tartós virágzás illúzióját keltette mindenkiben ("boldog békeévek"). A tömegtermelés, a specializáció, és a modern technikai eljárások, a termelés nagyarányú növekedését eredményezték.

A leggyorsabb fejlődés az Egyesült Államokat jellemezte, amely a világháború után vezető gazdasági hatalommá vált.

Az amerikai gazdaság termelése a fellendülés éveiben (1923-1929) átlagosan 40%-al növekedett, és ez az életkörülmények nagyarányú javulását is maga után vonta. Úgy tűnt tehát, hogy az Egyesült Államokban tökéletesen valósult meg az iparúzés és a kereskedelem szabadsága, politikára szinte nincs is szükség, hisz mindent megold a sikeres üzlet. (Bár ez a szesztilalom időszak volt: virágzott a csempészet, mindennaposak voltak a maffia harcok).

A tőkés világgazdaság stabilizációja a 20-as években

A háború okozta sebek és az eltérő politikai célok a háború után teljesen megosztották Európát. A republikánusok vezette **USA elfordult** a kontinenstől, **Anglia birodalmát** próbálta egyben tartani, míg **Franciaország** a Versailles-ban el nem ért **rajnai határt** akarta megteremteni (1920 Darmstadt, Frankfurt). Németország túlélési esélyét csak a békülési politika jelentette. Az eredménytelenül végződött genovai konferencia (1922 április) **után Németország rendezte viszonyát a Szovjetunióval a rapallói szerződésben** (1922). (A szerződést Rathenau és Csicserin írták alá.) A jóvátétel miatt egyre feszültebb francia-német viszonyt (1923 Ruhr-vidék megszállása) az **1924-ben** kidolgozott **Dawes-terv** próbálta megoldani. Németország 800 millió márka kölcsönt kapott. Stresemann és Briand tárgyalásai után a franciák kiürítették a törvénytelenül megszállt területeket. **1925 októberében** Locarnóban Belgium, Franciaország, Németország, Nagy-Britannia és Olaszország közösen vállalták, hogy szavatolják Németország nyugati határait. A politikai enyhülést követte a **gazdasági közeledés** Franciaország és Németország között. **1926-ban Németországot** felvették a **Népszövetségbe**, ebben az évben szűnt meg Németország katonai ellenőrzése. Az **1928-ban** megkötött **Briand-Kellog szerződéssel** Európa és a **világ békéjét próbálták szavatolni** a nagyhatalmak. **1929-ben** a Dawes-terv lejáratakor kidolgozták a **Young-tervet**, amelyben a végleges jóvátételt határozták meg. A hatalmas jóvátételi összeg belpolitikai válságot indított el Németországban, amelyen többé már nem lehetett úrrá lenni. **1929 szeptemberében Briand Páneurópa-tervezetet** nyújtott be, először merült fel az Egyesült Európa víziója, de az október 25-én összeomló New-York-i tőzsde és Gustav Stresemann Nobel-békedíjas német külügyminiszter halála hosszú időre eltemette az egységes Európa tervét, és egészen más tervek kerültek napirendre.

A nagy gazdasági világválság (1929-1933)

1929. október 24-én a New York-i tőzsdén **40-60%-kal** estek a részvények árfolyamai. A válság a **túltermelés** miatt következett be. Az eladhatatlan áruk miatt nagyon sok gyár bezárt, ez növelte a **munkanélküliséget** és csökkentette a fizetőképes keresletet. A kereslet csökkenésével ismét számos gyár kényszerült bezárásra, ami megint csak elbocsátásokkal járt. Ez az ördögi kör felmorzsolta a monopolkapitalista rendszert. A szűkülő belső piac tönkretette az agrárgazdaságot. **Kinyílt az „agrárrolló”,** ami azt jelentette, hogy a mezőgazdasági termékek ára meredekebben zuhant az ipari termékekénél. Összeomlott a bankrendszer, és **általános hitelválság** tört ki.

A gazdasági válság **politikai következményekkel** is járt. **Angliában** a munkáspárti McDonald próbált úrrá lenni a válságon, **1931-ben a Munkáspárt kettévált** és McDONald nemzeti egységkormányt alakított, de ez a többlábbon álló kormány nem volt képes radikális, New Dealhez hasonló reformokat véghez vinni. Keynes közgazdász nem lehetett próféta saját hazájában. **Franciaországban 1929-ben Poincaré távozása után** tört ki a válság. A politika megjelent az utcán is, szélsőbaloldali **kommunisták** csaptak össze szélsőjobboldali szervezetekkel (**Action France, Tűzkeresztesek**). Párizs a korrupcióról és botrányokról lett nevezetes. **1934-ben a Stavisky-ügy** korbácsolta fel az antiszemita indulatokat. Az amerikai hitelektől függő **Németország** került a **legmélyebb válságba**. A munkanélküliség az 50%-ot is elérte, a kis- és középüzemek tönkrementek. Mindennaposakká váltak a politikai zavargások, a választásokon egyre jobban **előretörték** az új rend hívei, a **nemzetiszocialisták**. Végül 1933. január 30-án Hitlert Hindenburg kancelláráá nevezte ki. A **válságot** Keynes elvei alapján az USA-ban Rooseveltt **elnök oldotta meg**. **Szakítottak a be nem avatkozási politikával** és az **állam fontos szerepet vállalt** a gazdaságban. Új gazdaságpolitika – az állammonopolkapitalizmus – alakult ki. Az **állam feladata az egyensúly fenntartása lett**, majd ebből alakult ki a II. világháború utáni szociális piacgazdaság.

Amerikai válasz a nagy gazdasági világválságra

Rooseveltt gazdasági- politikai programja: a New Deal

1929-ben Herbert Hoover lett az USA elnöke, akit váratlanul ért az **1929. október 24-én** bekövetkező **New York-i tőzsdekrach**. Soha nem látott válságba került az amerikai gazdaság. 1932-re az **ipari termelés 50%-kal** csökkent, míg a **munkanélküliség elérte a 25%-os szintet**. A foglalkoztatás és a túltermelés ördögi körét a szabadversenyekapitalizmus nem tudta megoldani. Új gazdaságpolitikai irányváltásra volt szükség, amelyet elméletben **Keynes angol közgazdász** dolgozott ki, és Rooseveltt valósított meg. 1932 novemberében lett a Demokrata Párt színében az ország elnöke. Politikai hitelét New York állam kormányzásában elért sikerei jelentették. Rooseveltt beiktatása napján (1933 március 4.) **általános bankzárlatot** rendelt el négy napra. A Kongresszussal új banktörvényt szavaztatott meg, **megtiltotta** a bankbetétek tömeges kivitelét és az **arany kivitelét** az országból. Ezzel megoldotta a bankválságot. Megalakította a **Polgári Tartalék Hadtestet**, ahová munkanélküli fiatalokat soroztak be közmunkára napi 1&-ért. Ennek fontos társadalmi és gazdasági stabilizációs hatása volt. Helyreállította a gyapottermeléssel kimerített Tennessee folyó völgyét. **1933 májusában új agrártörvényt** fogadtatott el, intézkedett a vetésterület és az állatállomány csökkentéséről. Elvetette a dollár aranyhoz való rögzítését és **lebegtető inflációs politikát** kezdett. Állami beavatkozással próbálta talpra állítani az ipart. Hatalmas összegeket áldozott közmunkára, közhasznú beruházásokra, az **infrastruktúra fejlesztésére**. Olyan beruházások voltak ezek, melyek effektíve nem jelentek meg a már telített piacon. Lefektették a **tisztességes verseny szabályait**, és kötelezővé tették a **kollektív szerződések** kötését. Létrehozta a **Szövetségi Rendkívüli Segélyhivatalt** a munkanélküli segélyek osztása céljából. Nemzeti propagandát folytatott, melynek része volt a „**kék sas**” **akció** is, amellyel a politikáját támogató vállalatok termékeit jutalmazta.

Keynes-elmélet

- Elméletének legfontosabb eleme a munkanélküliség problémájának újszerű megközelítése: nem a teljes foglalkoztatottság jelenti a gazdaság tökéletes működését
- A munkanélküliség méretét szerinte a beruházások, és a fogyasztás szintje határozza meg, amit az adott kormány politikája befolyásolhat

- Válság idején az állam kötelessége a beavatkozás a gazdasági életbe (még a túlköltekezés és a költségvetési egyensúly felborulása esetén is)
- Jóléti (állammonopolista) kapitalizmust kell kiépíteni (kereslet határozza meg a termelés mértékét), a fogyasztást állami segédlettel kell ösztönözni (pl. közmunkával infrastruktúra kiépítése).
- A munkaalkalom növeli a keresletet, ami újabb munkalehetőségeket teremt (állami szabályozás a termelésben.)

A világválság hatása az egyes országokra

A válság minden országot súlyosan érintett, egzisztenciális válságot okozott, és felkorbácsolta a szélsőséges ideológiai- politikai nézeteket.

Magyarország

1931 nyarán a Magyar Nemzeti Bank 200 millió pengőnyi aranyat és devizát fizetett ki, a készletek kimerültek, fizetéseképtelenség, államcsőd fenyegetett.

1931. 07. 13-án 3 napos bankzárlatot rendeltek el, korlátozták a betétek kifizetését. Zárolták az arany- és devizakészleteket, pénzváltás csak a Nemzeti Bank engedélyével történhetett.

Mezőgazdasági termékeink nem voltak versenyképesek, szélesre nyílt az agráröllő. Nőtt a munkanélküliség, az elégedetlenség.

Nagy-Britannia

Az ipari termelés stagnálása miatt a gazdasági válság hatása nem olyan nagyméretű, mint pl. USA-ban, ezért nincs számottevő belpolitikai feszültség (szociális támogatások pl. munkanélküli segély bevezetése).

Franciaország

Az első világháborút követő gazdasági visszaesést nem tudta megfékezni, a gazdasági válság is érzékenyen érintette, s ez tartós társadalmi feszültséget gerjesztett.

Németország

A világgazdasági válság erősen érezte hatását a német gazdaságban (50%-os munkanélküliség), a kommunista és a nemzeti szocialista szavazók tábora ennek hatására megerősödött (SA és a kommunista csoportok sorozatos fegyveres összecsapásai).

1933-ban Hitler lett Németország kancellárja, majd Hindenburg halála után (1934) megszüntette az elnöki tisztséget, és magát Führerré (birodalmi vezér) nyilvánította.

Megkezdődött a totális fasiszta állam kiépítése (végrehajtó hatalom teljesen bekebelezi a törvényhozó hatalmat, összes politikai pártot és szervezetet felosztatják, terror: koncentrációs táborok létrehozása, Hitler a vezérelv alapján kormányoz a tömegmanipuláció eszközeivel: demagóg beszédek, nagyszabású ünnepek).

Szovjetunió

Az első világháború totális gazdasági összeomlást eredményez (közlekedés elégtelensége miatt a segélyszállítmányok nem jutnak el az ország belsejébe, az élelmiszer-csomagok tönkremennek, ez növeli az amúgy is pusztító éhínség mértékét).

1920-as évek eleje polgárháborúval és az intervenció visszaverésével telik, a súlyos gazdasági helyzetre hivatkozva bevezetik a hadikommunizmust (minden magánüzem

államosítása) és a munkakényszert; a kötelező beszolgáltatás és a központi újraelosztás miatt több millióan halnak éhen a falvakban.

1921-ben a kronstadti matrózlázadás (amelyet levernek) megmutatja, hogy nem lehet a hadikommunizmust tovább fenntartani.

1921-ben Lenin bevezeti a NEP-et, az új gazdasági mechanizmust, amely megpróbálja érdekeltté tenni az embereket a termelésben, és piaci alapra próbálja helyezni a gazdaságot. Megszűnik a mezőgazdaságban a kötelező beszolgáltatás, helyette terményadó, de a fennmaradó résszel a gazda rendelkezik, iparban bevezetik a 8 órás munkaidőt, megszüntetik a munkakényszert, társadalombiztosítási ellátást vezetnek be.

1927-től megindul az erőltetett iparosítás (főleg a hadi és nehézipart fejlesztik, a könnyűipar elsorvad, az életszínvonal csökken), megszüntetik a NEP-et, 1929-től indul az öt éves tervek programja.

A mezőgazdaságban erőszakos szövetkeztesítés zajlik, kötelező beszolgáltatás van (ismét éhínségek falun).

5. Magyarország gazdasága a XX. században

I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra / 5.

Magyarország az első világháború után – gazdasági nehézségek

Az antant blokádjába zárva Magyarországon súlyos **szén-, nyersanyag- és élelmiszerhiány** lépett fel. Gondot okozott a háborús termelés átállítása is. Így, miközben többszáz ezer leszerelt katona keresett munkát, a munkások egy részének elbocsátásával még tovább nőtt a **munkanélküliség**. **Az alapvető élelmiszereket továbbra is jegyre adták**, ha ugyan volt mit. Korlátozták a lakások fűtését is, a villany- és a gázfogyasztást. **Áruhiány** lépett fel, kibontakozott az **infláció**. Az országot súlyos **háborús adósságok** is terhelték.

Súlyos problémát jelentett az **agrárkérdés**. Az 1918. novemberi spontán, gyakran anarchisztikus **parasztmozgalmakat** erőszakkal elfojtották. A **földreformról** szóló néptörvény 1919. februárjában született meg, de az 500 holdas birtokhatár, s a bonyolult eljárási szabályok miatt világos volt, hogy a földnélküliek jelentős része nem vagy csak sokára juthat birtokhoz. Az egyetlen „hivatalos” földosztásra Károlyi Mihály kápolnai birtokán került sor.

Az **általános elégedetlenség**, a válságos bel- és külpolitikai viszonyok kedvező társadalmi hangulatot teremtettek egy új politikai erő, a kommunisták számára, aki Magyarországon is egy második, bolsevik forradalmat hirdettek. Kun Béla kezdeményezésére 1918. november 24-én alakult meg a Kommunisták Magyarországi Pártja. Alapítói közé tartoztak Szovjet-Oroszországból hazatért hadifoglyok, hazai forradalmi szocialisták és üzemi munkásvezetők. A KMP programja a következőket tartalmazta: a földbirtokok kártalanítás nélküli kisajátítása, az ipar munkásellenőrzése, a nemzeti keretekben megoldhatatlan nemzetiségi kérdés orvoslása egy közép-európai szocialista föderációval, valamint a viszonzatlan antantbarátsággal való szakítás. Ez a program rokonszenvre talált nemcsak a munkásság, a föld nélküli parasztság, de az értelmiség egy részénél is.

A magyar gazdaság a két világháború között

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után megváltoztak a magyar gazdaság létfeltételei. Gazdasági kapcsolataiban a Duna menti országok szerepe általában csökkent, ami rontotta a magyar mezőgazdaság értékesítési esélyeit.

A térség országai a századfordulón Európa legfőbb élelmiszerellátói közé tartoztak. A világháború után nem tudták megtartani nyugat-európai piacaikat. Míg a háború előtt a világ búzaexportjának 11,2%-a származott Délkelet-Európából, 1926 és 1930 között csak 3%-a. Ezekben az években Európa gabonaimportjából Délkelet-Európa csak 9,5, búzaimportjából csak 1,7%-kal részesedett.

A Monarchia védett gazdasági keretéből kiszakadva Magyarország külkereskedelemre utalt országgá vált. Az Osztrák-Magyar Monarchiában lényegében belkereskedelmi jellegű volt az egyes részek közötti kapcsolat. Vám nélküli volt a kereskedelem, közös a pénz, összekapcsolt a bank- és hitelrendszer. A magyar gazdaság kivitele és behozatala 80%-ban a vele ily módon összefogott cseh és osztrák piaccal volt összekötve. Az új határok között megváltozott az egyes gazdasági ágak egymáshoz viszonyított aránya is. **Nőtt az ipar részaránya, ez az ipar azonban súlyos gondokkal küszködött. Az ország területe ércben és fában szegény lett, s majd minden ipari nyersanyagból behozatalra szorult.**

Az ipari termelés 1920-ban az 1913-as termelés 35-40%-át, a mezőgazdaság 50-60%-át teljesítette. A kohászat termelőkapacitásának 31%-a maradt az országban, de a vasércnek csak 11%-a. A malomipar 69 millió mázsa őrlőkapacitását nem tudta a mezőgazdaság kielégíteni: maximum 20-25 millió mázsa gabonát termelt. A vasúti eszközgyártás kapacitásának 75%-a, a régi vasúthálózat 30%-a maradt Magyarországon.

A 20-as években világszerte kialakult **protekcionista gazdaságpolitika (a nemzetgazdaságokat óvó magas védővámok bevezetése)** nem kedvezett a magyar mezőgazdaság exportjának. Így állhatott elő az a furcsa helyzet, hogy míg Magyarországon az osztrák-cseh áruk importja 1913-hoz viszonyítva 1924-re 60%-kal csökkent, Ausztria búzaimportjának 1/3-a, Csehszlovákia lisztimportjának fele Amerikából érkezett.

Gazdasági fejlődés az évtized második felében

Az évtized közepétől Európában mérsékelt konjunktúra bontakozott ki. Magyarországon mindössze három évre, az 1926-29 közötti időre korlátozódott. **A termelés 1927-re végre elérte a háború előtti szintet, és 1929-ben kissé meg is haladta azt.**

A mezőgazdaság lényegében az egész korszakban stagnált. Sem a terményszerkezet átalakításában, sem a technikai fejlesztésben nem következett be ugrásszerű változás. Az évtized második felében javuló értékesítési feltételek és az olcsó mezőgazdasági munkaerő nem ösztönöztek eléggé a korszerűsítésre. A búza és a kukorica terméshozama valamelyest meghaladta az I. világháború előtti szintet. Bizonyos előrelépés a zöldség- és főleg a gyümölcsstermesztésben történt. Ekkor alakultak ki a Budapest környéki őszibarack, a kecskeméti kajszli- és a szabolcsi almatermelő övezetek, valamint az ezekre épülő konzervipar. (A legfőbb mezőgazdasági termények termelési értéke a következőképpen alakult: 1911-15 átlaga 100, 1925-29 átlaga 103.)

Az iparban a régi vezető ágazatok stagnáltak ugyan, de igen jelentős **fejlődés** bontakozott ki **a textiliparban.** (1920-22 folyamán 43 új gyárat alapítottak.) A 20-as években az összes magyar gyáripari beruházás 1/3-a a textiliparban történt.

Ipari fejlődés

A nehézipar egyes ágazataiban is bizonyos fejlődés következett be. A magyar elektrotechnikai műszergyártás, a közlekedési eszközgyártás, s a gépipar egyes termékei világmárkát jelentettek. Ilyenek voltak pl. a **Ganz gyár motorkocsija** (Ganz-Jendrassik motor), Bláthy Ottó árammérője, az **Egyesült Izzó** kriptonégője (Bródy Imre találmánya), az **Orion gyár rádiói**. Ezek $\frac{3}{4}$ része exportra került. A gépipari termelésen belül az **elektrotechnikai ipar** aránya a 20-as évek 5%-áról a 30-as évek végére 15%-ra nőtt.

A **vegyiparban** a látványos fejlődést a burkolt háborús fejlesztést érintő területeken bontakozott ki a 30-as években (Péti Nitrogénművek, ásványolaj-termelés és finomítás a Dunántúlon).

A **bánya-, az energia- és a kohóiparban a bauxitbányászat, a timföldgyártás és az alumíniumkohászat** megindulása és gyors felfutása, valamint a **villamosenergia-termelés** négyszeresre növekedése 1921 és 1938 között jelentős eredmény volt.

Ebben az időben épült a **tatabányai, a bánhidai és az ajkai erőmű**. AZ 1930-as évek elejére befejeződött a **Budapest-Hegyeshalom vasútvonal villamosítása**. Jelentős árvízvédelmi munkálatokra került sor, és megépült a csepeli szabadkikötő.

A kereső népesség megoszlása tekintetében hazánk az agráripari országok (pl. Spanyolország, Portugália, Lengyelország) jellegzetes arányait tükrözte. Az iparforgalmi népesség (ipar, kereskedelem, közlekedés) a 30-as évek végén a kereső népesség 35%-a volt. A gazdaság fejlettségi szintjét mutató nemzeti jövedelem 1937-38-ban 120 dollár fejenként, míg az európai átlag 200 dollár volt, a legfejlettebb országoké 3-400 dollár között mozgott. Ennek alapján a korabeli Magyarország a közepesen fejlett országok közé sorolható.

Az első Teleki-kormány tevékenysége – a Nagyatádi-féle földreform

A parasztság már a századforduló óta mind határozottabban követelte a nagybirtok túlsúlyának megszüntetését, saját földigényének kielégítését.

Az 1918-as polgári demokratikus forradalom idején a falu népe a magyar közéletben addig ismeretlen aktivitással kapcsolódott be a politikai életbe. Célja a földreform kiharcolása volt. Az egymást követő forradalmi kormányokban keserűen csalódott, hiszen egyiktől sem kapott földet. De nem volt már az 1918 előtti alázatos tömeg, hanem igényt tartott a gazdasági, politikai és társadalmi egyenjogúsításra. A parasztság túlnyomó többsége **Nagyatádi Szabó István** Kisgazdapártját támogatta.

Nagyatádi Szabó célja az volt, hogy a 100 holdon felüli birtokok összes területe a megművelt terület 30%-ára csökkenjen. Ezt nem sikerült elérnie, s attól tartott, ha makacskodik, semmiféle földreformra nem kerül sor. Ezért vállalta, hogy földművelésügyi miniszterként a nevével hitelesítsen egy olyan javaslatot, amely nyilvánvalóan csak a földéhség pillanatnyi és részleges csillapítására volt alkalmas.

Az 1920-ban meghozott törvény nem szabta meg a meghagyható nagybirtok maximális terjedelmét, a nagybirtokokat nem is akarta megszüntetni, csupán a földbirtok megoszlásának „arányosabbá tételét” tűzte ki célul. Ennek megfelelően végül az ország megművelt területének mintegy 8,5%-át osztották ki az igénylők között.

A földek több, mint felét közel félmillió igényjogosult kapta, átlagosan 1,7 kat. holdnyi törpebirtok formájában. Ebből nem lehetett megélni, így **az új tulajdonosok jelentős része előbb utóbb tönkrement. Tartósabb eredménnyel járt, hogy 260 ezer család jutott házhelyhez.** Ez azt jelentette, hogy bármilyen kis házat is tudtak építeni, **mégis rendelkeztek tulajdonnal.** A konyhakert pedig legalább a betevő falatot biztosította.

Gazdasági konszolidáció

1913-ban az utolsó békeévben az Osztrák-Magyar Monarchia pénzneme, a **korona Európa legelőkelőbb valutái közé tartozott**, magasabb volt az árfolyama a svájci frankénál. Tíz év múlva, 1923 végén egy százkoronás bankjegy értékét már a svájci fillérnek, a centimes-nak is csak töredékében lehetett kifejezni. Magyarország lakossága megismerte az inflációt.

Az értékálló pénz megteremtésére a Bethlen-kormány külföldi kölcsönt kívánt szerezni, mert úgy vélte, így megindíthatja a tőkebehozatalt és növelheti a győztes hatalmak gazdasági érdekelttségét az ország talpraállításában. Magyarországnak végül a **Népszövetség közvetítésével** és ellenőrzési jogával **1924-ben 250 millió aranykorona értékben folyósított hitelt** több európai ország. A feltételek azonban a szokásosnál jóval kedvezőtlenebbek voltak.

Az új pénznemet, a **pengőt 1927. január 21-től vezették be**. A népszövetségi kölcsönügylet elősegítette az ország befogadását a háború utáni Európába. Lehetővé vált a háború előtti adósságok törlesztése, pénzügyi tartalékok képzése, újabb hitelek felvétele, az életszínvonal közvetlen emelését célzó intézkedések, valamint kommunális és infrastrukturális jellegű beruházások megvalósítása.

A gazdaság helyreállítása az I. világháború után

A legnagyobb gondot a háború, Trianon és a sorozatos belső válságok következtében szétdarabolt és szétzilált nemzetgazdaság helyreállítása okozta, amit nem lehetett megvalósítani külföldi kölcsönök nélkül. Mint már tudjuk, 1923 tavaszán Bethlen a Népszövetséghez folyamodott kölcsönért, amelynek 1922-től volt tagja Magyarország. A kisantant tiltakozása ellenére megkaptuk a kért összeg kevesebb mint a felét, 250 millió aranykoronát. Ezt 20 év alatt kellett visszafizetni évi 7%-os kamattal. Ugyanakkor véglegesítették Magyarország jóvátétel-fizetési kötelezettségét a győzteseknek (20 év alatt 200 millió aranykorona).

1924-ben felállították a Magyar Nemzeti Bankot, amely megkapta a **bankjegykibocsátás kizárólagos jogát**. Ezzel megkezdődött a pénzügyi helyzet helyreállítása. A gazdaság fellendítése érdekében inflációs politikát folytattak, melynek következtében a korona fokozatosan elértéktelenedett

Az **1920-as évek közepére helyreállt az államháztartás egyensúlya** és befejeződött a gazdasági élet újjászervezése. Ezt követően **megélnékült a magyar gazdaság fejlődése**, és 1929-ben már 12%-kal múlta felül a háború előtti szintet. **Felgyorsult a mezőgazdaság gépesítése**, termelése pedig belterjesebbé vált. A Budapest-Hegyeshalom közti vasútvonal villamosításával és a Kandó Kálmán-féle villanymozdonyok üzembe állításával **korszerűsödött a vasúti közlekedés. Előre haladt az ország villamosítása**, s a városok mellett több mint 900 községben volt már villany, szemben a háború előtti 300-zal.

1920 és 1930 között hazánk mezőgazdaságból élő lakosságának aránya csökkent ugyan, de még mindig 50% felett volt. Magyarország tehát (Spanyolországgal, Olaszországgal, Lengyelországgal) a közepesen fejlett agrár-ipari országok sorába tartozott.

Az 1920-as évek gazdasági eredményei lehetővé tették, hogy a kormány **szociálpolitikai törvényeket** alkosson. **Vass József népjóléti miniszter** kezdeményezésére **1927-ben** kiszélesítették a **kötelező betegbiztosítást**, aminek következtében a városi munkásság 80-90%-ára kiterjedt a biztosítás, az agrárproletariátus azonban továbbra is kimaradt ebből a vívmányból. **1928-ban** bevezették a **kötelező öregségi, rokkantsági, özvegyi és árvasági biztosítást**. Az így átszervezett társadalombiztosítás irányítására **1928-ban** létrehozták az **Országos Társadalombiztosítási Intézetet**, az OTI-t.

A gazdasági világválság hatása és következményei Magyarországon

Az **1929-33-as válság** hatására **Magyarországon** mindenekelőtt **mezőgazdasági és hitelválság** alakult ki. A mezőgazdasági termékek világpiaci árának 50-70%-os zuhanása lehetetlen helyzetbe hozta a magyar agrárkivitelt. A mezőgazdasági exportbevétel és a nemzetközi tőkebehozatal elmaradása fizetéképtelenné tette az országot. Mindez **véget vetett a 20-as évek második felében tapasztalható enyhe fellendülésnek.**

A válság kibontakozása

1931 nyarán a nemzetközi és pénzügyi hitelrendszer összeomlása elérte Magyarországot. A külföldi hitelezők minden elmondható kölcsönt visszavontak. A Magyar Nemzeti Bank mintegy 200 millió pengő értékű aranyat és devizát fizetett ki. Az ország nemesfém- és devizakészletei kimerültek. A fizetéképtelenség és a fenyegető államcsőd elhárítására 1931. július 13-án a kormány három napos bankzárlatot rendelt el, majd korlátozta a betétek kifizetését, s bevezette a kötött devizagazdálkodást. Ennek értelmében zárolták az arany- és devizakészleteket, s a pengő átváltását a Magyar nemzeti Bank engedélyéhez kötötték.

A mezőgazdaság helyzete

Különösen előnytelen helyzetbe került a jelentős mértékben kivitelre termelő mezőgazdaság. Terményei nem bizonyultak versenyképesnek, mert a tengerentúli országok magasabb technikai színvonalon, kisebb önköltséggel termeltek. A világpiaci áresés elsősorban a gabonát érintette, amely Magyarországon a termelés súlypontját képezte. A belföldi értékesítést ugyanakkor korlátozta a hazai piac szűkös befogadóképessége. A mezőgazdasági termékek árai sokkal alacsonyabb szintre kerültek, mint az iparcikké. Ily módon növekedett a mezőgazdaság számára hátrányos árkülönbség, **szélesre nyílt az agrárrolló.**

Csökkenett a parasztság pénzbevétele, az adók fizetésére és a gazdaságuk fenntartására hitelt vettek fel, nőtt az eladósodás. Az adósságteher nyomasztotta a nagybirtokot is, de katasztrófális hatást elsősorban a birtokos parasztság érezte meg. Az adó- és kölcsönterheket, a bérleti díjakat a megváltozott értékesítési feltételek miatt igen sokan képtelenek voltak tovább fizetni, ezért a parasztságot tömegesen vesztették el kis parcelláikat. A földmunkások és napszámosok 1919. előtt átlagosan évi 180-200 munkanapot tudtak dolgozni, a válság alatt csak 150-et. A napszámok kb. a felére csökkentek.

A gazdasági válság súlyosan érintette a középrétegeket is. A kisiparosok és a kereskedők felének a jövedelme a válság éveiben nem haladta meg az adómentes létminimumot. A tisztviselőket és az értelmiséget a fizetések csökkentése mellett a létszámcsökkentés érintette súlyosan.

Az ipari válság

Az ipari válság nem egyformán sújtotta az egyes ágazatokat. **A legerősebben a túlnyomórészt termelőeszközöket gyártó iparágak, a vas-, a fém-, a gépkocsigyártás és az építőanyag-ipar érezte meg a krízist.** A válság mélypontján a termelés az 1929-esnek mintegy felére esett vissza. Alig érezte meg viszont a válságot a textil, a bőr és a papíripar, itt csak 2-4%-os visszaesés következett be.

Az ipari munkásság helyzetét mindenekelőtt a munkanélküliség nagyarányú növekedése jellemezte. 1928-1932 között 30%-kal (615 ezerrel 429 ezerre) csökkent a foglalkoztatott

munkások száma. Terjedt a tartós munkanélküliség, 1932-ben a munkanélküliek már átlagosan 5-600 napja voltak kereset nélkül. A bérek 1929-1933 között 25%-kal csökkentek. Míg 1929-ben 90%-ig, 1933-ban csak 60%-ig fedezték egy átlagos öttagú munkáscsalád megélhetési költségeit.

A válság után

Az 1929-33-as világválság megpróbáltatásai után **az 1930-as évek közepétől fellendült a magyar gazdaság**, miután a mezőgazdaság terményei számára sikerült biztosítani a **német és olasz piacot**. Mindez azonban csak arra volt elegendő, hogy **munkaalalmat adjon** az olcsó és nagy létszámú **hazai munkaerőnek**. A mezőgazdaság gépesítése nem folytatódott, sőt már a meglévő gépparkot is csak mintegy kétharmados arányban üzemeltették.

Növekedett - az elsősorban kézi erővel dolgozó - **mezőgazdaság termelése**, s **javult az állatállomány minőségi összetétele** is. Ennek eredményeként **megduplázódott a baromfiexport**, a **vajkivitel pedig negyvenszeresére nőtt**. Ugyanakkor továbbra is a gabonafélék és a feldolgozatlan termékek jelentették a mezőgazdasági kivitel döntő többségét.

A fogyasztási cikkek előállító ipar (textil-, bőr, papír-) **termelése** a korszakban **megduplázódott**, amit elősegített az **elzárkózó gazdaságpolitika** is. Kiemelkedő sikert ért el a **konzervipar**: a **Globus-konzervek** külföldön is keresetté váltak.

Az **1920-as** években fedezték fel Európa **egyik legnagyobb bauxit lelőhelyét hazánkban**, s az 1930-as években átlagosan évi félmillió tonna ércet hoztak a felszínre. **1934-ben** felépült az **első hazai timföldgyár**, **1935-ben** pedig az **első alumíniumkohó**.

Az **Egyesült Izzó** nemcsak megszilárdította az izzólámpa gyártásában elért világpiaci helyét, hanem **Bródy Imre 1931-ben** kifejlesztett **kriptonégóival** ki is szélesítette azt. A vállalat – 1931-ben – megvásárolta az **Orion gyárat**, amely **gyorsan kiépülő magyar rádióipar** fellegvára lett. Az 1930-as évek végén már évi 40-50 ezer készüléket gyártottak, s ennek 75%-át exportálták.

A **Ganz-gyárban** készült **motorvonatok** nemcsak állták a nemzetközi versenyt, de a harmincas években sikerült betörni velük a latin-amerikai piacra is.

Jelentős eredményeket ért el a magyar **gyógyszervegyészet**, a **vegyipar** pedig a hazai **olajkitermelés** nyomán a harmincas évek második felében **indult nagy fejlődésnek**. **Megkétszereződött a villanyáram-termelés**, s a korszak végére a lakosság 71%-a villamosított helységben élt.

6. Demográfiai változások Magyarországon a XVIII. században

II. Népeség, település, életmód / 6.

Az 1552-66-ig tartó várháborúk, a drinápolyi béke (1568) után állandósult portyák, a tizenöt éves háború (Bocskai-szabadságharc: 1593-1606), majd a török kiűzéséért folytatott harcok komoly szenvedéseket okoztak az ország társadalmának, gazdaságának. A török háborúk következtében az Alföldön, a végvári vonal mentén és a Dél-Dunántúlon a település jelentős része a népeséggel együtt eltűnt, elpusztult. Az egykori szántók helyét legelők, bokros parlagok, vadzizek váltották fel. A várak építése, a hadsereg tűzifaigénye megritkította az erdőket a talaj elpusztult, sok helyen átadta helyét a futóhomoknak. Az egykori kultúrtáj elvadult vidékké változott.

A **településszerkezeti változások** következtében városok, falvak pusztultak el, az Alföldről sokan a városokba mentek megélhetést találni a háborúk idején, mivel az Alföld aprófalvai teljesen elpusztultak.

Demográfiai, etnikai változások történtek: a háború, az éhínség, a járványok, a kivándorlások (sokan elmenekültek) miatt egész területek váltak lakatlanná, aránytalanságok jelentek meg a népsűrűségben. **Magyarország lakosságszáma stagnált:** a 15. századi 3,5-4 millió fős lakosság száma a 18. században sem lépte túl a 4 millió főt, míg a nyugati népek lélekszáma növekedett. A stagnáló lélekszámban ráadásul már a **bevándorlók** száma is benne van: a Délvidékre (Határőrvidékre) **szerbek**, Erdélybe **románok**, Szlavóniába **horvátok**, Bánátba, Tolna – Baranya vidékére **németek**, Északkelet-Magyarországon **lengyelek**, **ruszinok** vándoroltak be, ezáltal **etnikai eltolódások** is bekövetkeztek. A **demográfiai mélypont 1711-re** tehető, utána gyors gyarapodás, népességnövekedés figyelhető meg az újjáépítés, a gazdasági helyzet javulása, a bevándorlás, a belső vándorlás (migráció) és a betelepítések következtében.

Magyarország népessége a 17. században

Zrínyi Miklós a magyar romlás századának nevezte korát. Ebben sok igazság volt. A tizenöt éves háború jóvátehetetlen károkat okozott Magyarország egész területén. A középkori településhálózat nem egy országrészben teljesen megsemmisült. Az elpusztult falvak, mezővárosok sok helyütt sohasem éledtek újjá.

A török dúlások következményeit elsősorban az ország közepén élő magyar lakosság viselte. Az üresen maradt – pusztásodott – vidékre **bevándorlók** érkeztek. A Maros vonala alatti alföldi részeken ekkor telepedtek meg tömegesen a **szerbek**, az északi peremvidékekre a **szlovákok**, a keleti, délkeleti területekre a **románok** újabb hulláma érkezett. Mivel az új lakosság szinte egyöntetűen paraszti állapotú volt, s az itt talált jobbágyi társadalomba tagolódott, Magyarország társadalomszerkezete egészében változatlan maradt.

Magyarország benépesítése a 18. században

Az ország népessége a már három évtizede tartó lassú emelkedés ellenére 1720 körül alig érte el a Mátyás korabelit. De míg akkor hazánk fiai legkevesebb 80%-a magyarul beszélt, a 18. század elejére a magyarok száma felére, kb. 2 millióra csökkent.

A **lakatlan tájak benépesítése** a török kiűzésével azonnal megindult, hogy – a Rákóczi-szabadságharc alatti megtorpanás után – hatalmas méreteket öltjön. A bozótosok és vadvizek visszahódításában a sűrűn lakott megyék ideáramló jobbágynepe járt az élen.

A **belső vándorlásban** a magyar és a szlovák jobbágyok vettek részt. A Felvidék egyes megyéinek magyar falvai teljesen kiürültek, helyükbe északnyugatról szlovák parasztok költöztek. De ekkor keletkeztek az Alföld és a Temesköz szlovák szigetei is.

A belső vándorlás mellett fontos szerepet játszottak a bécsi kormányzat és a nagybirtokosok **szervezett telepítései**. Legnagyobb számban román parasztok és pásztorok jöttek.

A 18. század folyamán Magyarország benépesült, de a **magyarság**, amelynek nem voltak határon túli tartalékai, **saját országában kisebbségbe szorult**. Horvátország lakosságát itt nem számítva (nem volt a magyar királyság szerves része) alig-alig közelíti meg számaránya az 50%-ot.

7. Nemzetiségek és etnikumok a dualizmus korában

II. Népeség, település, életmód / 7.

Ez a tétel a 2007-es tematika III/15. *Nemzetiségek és nemzetiségi kérdés 1800-1914 között Magyarországon* c. tétel alapján készült. Kivettem a cím szerint fölösleges részeket, a lényegét meghagytam. Az atlasz vonatkozó térképét érdemes átnézni!

Nemzetiségek Magyarországon a XVIII-XIX. században:

- román
- szlovák
- német
- horvát
- szerb
- rutén
- szlovén

Nemzeti ébredés • A **szlovák** nemzetébredéstők felhasználták Herder nevezetes koncepcióját annak igazolására, hogy a 9–10. század fordulóján a magyar honfoglalás egy hatalmas jelentőségű, a keresztény középkor sorsának meghatározására képes szláv birodalom létrejöttét akadályozta meg. A **román** nemzeti eredetmítosz azt állítja, hogy a románok Decebál dákjainak leszármazottai, akik előbb voltak honosak a később Magyarországhoz tartozó erdélyi területen, mint a magyarok.

A politikai eszközökkel létrehozott nemzettudatnak elkerülhetetlenül szükséges része az **ellenségkép**. Egy – még csak programként létező – nemzet csak valamely másik nemzethez viszonyítva tételezheti magát nemzetnek. A múlt század első felében poroszok, szászok, bajorok, svábok, osztrákok a franciákhoz képest voltak németek. **A szlovákoknak és az erdélyi románoknak a magyarok jelentették a nemzeti identitást fixáló ellenségképet**. A századok óta szilárd államkeretben élő magyaroknak nem volt szükségük ilyen ellenségképre. Mindazonáltal a reformkori magyarok is a Bécs uralta németekhez képest voltak magyarok.

A magyarországi népcsoportok azt is sérelmezték, hogy a magyar rendi társadalomban nem rendelkeztek rendi jogokkal. A románok nem kerültek Erdély kiváltságos nemzeti sorába a magyarok, székelyek és szászok mellé. A székely és a kun szabad parasztok rendi szervezettel bírtak, de a románok és a szlovákok nem. Valóban. Ez a két hegylakó agrár elem nem rendelkezett partnerképes vezetőréteggel, amely kiharcolhatta volna a rendi státust. A nemzeti ébredés ezt a történelmi helyzetet az **összeesküvés elmélet** atmoszférájában kezeli. **A magyarok megakadályozták a szlovák nemzet kialakulását és gátolták a román nemzeti öntudatosodást**.

Mindez 1848–49-ben drámaian mutatkozott meg. **A szabadságharc idején a hazai nemzetiségek mind szembefordultak a demokratikus magyar rezsimmel**, és demokratikus mentalitású vezető köreik (**Ludevít Stur, Avram Iancu**) is Bécs szövetségesei lettek. **1849-ben a Szegedre menekült országgyűlés ugyan még megalkotta a világ első demokratikus nemzetiségi törvényét**, ez azonban a vereség árnyékában és annak impressziója alatt történt. A címzettek legalábbis így fogták fel. **Hatása nem volt**, később sem tudott hagyománnyá válni.

Az **1867** utáni rendszer a korszak mércéjével mérve **rendkívül tágkeblű nemzetiségi törvényt** fogadott el. Tisza Kálmán kormányzása alatt azonban ezt a törvényt elsikkasztották. Magyarországon **1867 és 1918 között a nemzetiségi politika megfelelt az**

Osztrák–Magyar Monarchia szintjének. Ennél többet a polgári jogállam sehol a világon nem teljesített. Magyarországon **elnyomták a nemzetiségeket** abban az értelemben, hogy **önrendelkezési joggal bíró kollektivitásként nem jelenhettek meg a politikában**, de olyasféle terror, mint a cári Oroszországban vagy 1915-ben az örményekkel szemben az ifjú török mozgalom részéről, nem mutatkozott. Ez a helyzet azonban a századfordulóra érzékelhetően tarthatatlanná vált.

A reformkor érdekegyesítési gondolata elvileg kiterjedt a nemzetiségi érdekek egyeztetésére is, az érdekegyesítő nemzetiségi politika realizálása azonban – mint 1848 bizonyítja – nem sikerült. Az európai és a magyar liberalizmus közös deficitje ez. Az egyéni szabadságjogokat a nemzetállami léttel pragmatikusan egybekapcsoló klasszikus liberalizmus nem talált, mert nem találhatott valaminő „megoldást” a nemzetiségi kérdésre, a kisebbségi jogok ügyére, s ezt nem is lehet történelmietlen módon számon kérnünk. Inkább azt kell látnunk, hogy éppen **az etnikai-kisebbségi jogok iránt bizonyos mértékig közömbös liberális jogállami viszonyok teremtik meg a legkedvezőbb feltételeket a nemzetiségi jogok érvényesítésére.** Nem lehet azt állítani, hogy a latin nyelvű nemesi-rendi állam felváltása a magyar – polgári jogegyenlőségen alapuló – nemzetállammal, amely a magyar nemesi liberálisok törekvése volt, valaminő kudarc, „zsákutca” lett volna a nemzetiségek számára. Ellenkezőleg, a megnyíló politikai szabadságjogok a nemzetiségi törekvéseknek nyitottak szabadabb teret.

Nemzetiségi kérdés a szabadságharc idején • A magyarországi parasztság soknemzetiségű volt, ezért a forradalom alatti nemzetiségi mozgalmak először paraszti követelésekkel indultak, melyre a **jobbágyfelszabadítás hiányosságai** (zsellérek föld nélkül maradása, irtásföldek visszavétele stb.) adtak okot. A nemzetiségek aránya a XIX. században megközelítette az 50%-ot. A nemzetiségi vezetőréteg igyekezett megszerezni a nemzetiségi parasztság támogatását. Ott ahol ez a jobbágykérdés bevonásával történt, sikerrel járt (Erdély, Délvidék, Horvátország). A nemzetiségi vezetők **kollektív jogokat követeltek.** A Batthyány-kormány ellenben az **egy politikai nemzet** álláspontjára helyezkedett, így nemzetiségi csak mint egyének és nem mint közösség kaphattak jogokat. A reformkor idején a magyar nyelv erősítéséért, majd elismertetéséért folytatott küzdelem elnyomta a nemzetiségi nyelvhasználat követelőinek hangját, így ez a probléma is csak ekkor juthatott felszínre. A **nemzetiségi sérelmei** végül oda vezettek, hogy áprilisban és májusban már **autonómiát követeltek.** A nemzetiségi problémák rendezetlenségét **az udvar fegyverként tudta kijátszani** a magyar forradalom ellen. A Délvidéken, Erdélyben véres nemzetiségi felkelésre került sor. A magyar országgyűlés csak nagyon későn (**1849 júniusában**) szánta rá magát egy haladóbb szellemű **nemzetiségi határozat** meghozatalára, de annak végrehajtására már nem maradt idő, tartalma pedig nem elégítette ki a nemzetiségi vezetőket.

Nagy-Magyarország végének jelei • A múlt század a nemzetállamiság virágkora volt. Ma sokan hajlamosak a francia típusú nemzetállam életképes alternatíváját látni az Osztrák–Magyar Monarchiában. Sok népet magában foglaló modern államalakulatnak, amely szembeállítja a föderációs elvet a nemzeti homogenitás principiumával. Ezt a vélekedést szinte politikai mítosszá tette az 1959-es bécsi történész világkongresszuson az USA-ba emigrált osztrák történészek csoportja, akik véleményükkel mintegy az 1945 utáni nyugati integrációs törekvéseknek igyekeztek történeti dimenziót teremteni.

A Monarchia valósága más volt. A Habsburg Birodalom sohasem volt a nemzetállam alternatívája. Kudarcot vallott nemzetállami kísérlet volt. **Mária Terézia és II. József** alatt, majd utoljára a neoabszolutizmus – Magyarországon a **Bach-korszak** – idején **komoly erőfeszítések történtek az egységesen német nyelvű Habsburg-német nemzeti**

állam létrehozására. Amikor 1867-ben Ferenc József és stábja belátja ennek sikertelenségét, nem tud alternatív eszmét állítani a nemzetállam igényével szemben.

A Monarchia nem alternatívája a nemzetállamnak, hanem ügyeskedés a nemzeti törekvések és az egyéb politikai feszültségek „takarékon tartására”; a továbbvegetálás gyakorlata. Azzal, hogy a bécsi rezsim – kihasználva a nem átütő, de nem is jelentéktelen gazdasági konjunktúrát – vissza tudja szorítani a demokratikus és a szociális törekvéseket, csak azt éri el, hogy **a politikai energiák a nemzeti önmegvalósítás törekvései körül összpontosulnak.**

A századfordulón a Monarchia mérvadó politikacsináló köreiből napirenden van a dualizmus revíziójának és a birodalom valamiféle föderalizálásának a gondolata. Ferenc Ferdinánd köre a dualizmus trializmussá alakításában gondolkodott, más körök másféle föderalizálási lehetőségben. Ebben a mozgástérben jelentkeztek a magyar szupremácia ellen fellépő nemzetiségi törekvések is. A román nemzetiségi mozgalom nagy szellemi ébresztője, **Aurel Popvici**, a trónörökös köréhez tartozott. **Terve a románság egy államban való egyesítése volt**, de nem arra gondolt, hogy az erdélyi románok elszakadnak a birodalomtól és a balkáni királysághoz csatlakoznak, hanem arra, hogy a királyság fog betagozódni a Monarchia kötelékébe.

Nemzetiségi kérdés a dualizmusban • Magyarország a XIX. Században soknemzetiségű ország, melyben a magyarság aránya csak kevéssel haladja meg az 50%-ot. A kiegyezés után a nemzetiségi kérdést rendezték. Az **1868-as horvát-magyar kiegyezéssel** Horvátország széleskörű önkormányzatot kapott: saját közigazgatást, kormányt, országgyűlést alakíthatott ki és képviselőket küldhetett a magyar országgyűlésbe. **1868-ban** fogadták el a **nemzetiségi törvényt**, amely továbbra is kitarított az **egy politikai nemzet** elve mellett. Azokon a településeken, ahol a kisebbség elérte a 20%-ot, a **második nyelv használatát** is engedélyezni kellett. Az **alsófokú iskoláztatás** teljesen **nemzetiségi nyelven** történt, de az - *Eötvös József* által is szorgalmazott – autonóm területek szervezését megtagadták. Ez a rendezés nem elégítette ki a **nemzetiségi vezetőket**, mert azok már **nemzetállamok létrehozására törekedtek** (a kor egyik legfőbb eszmeáramlata, a nacionalizmus szellemében). A dualizmus idején Európában ez a rendezés volt a leghaladóbb szellemű, melyhez képest a korszak végén visszalépés történt. A Koalíció 1905-ös hatalomra jutásával *Apponyi Albert* nemzeti pártja tudta érvényesíteni elképzeléseit a nemzetiségekkel szemben. Az **1907-es törvény** az iskolák segélyezését a magyar nyelv oktatásaitól tette függővé. Ez a **jobbratulódás** épp akkor következett be, amikor a fiatal balkáni nemzetállamok vonzereje növekedett a Magyarország területén élő kisebbségek számára. Bosznia-Hercegovina 1908-as annektálása szintén ellenérzéseket szült a hazai nemzetiségek között. Fontos probléma volt még Magyarország Monarchián belüli megerősödése, amely az **osztrák nacionalistáknál** váltott ki **magyarellenességet**. Mindezek a jelenségek a XX. Század elejére csak erősítették a dualizmus amúgy is bontakozó válságát.

Romsics Ignác: Nemzet és állam a modern magyar történelemben (részlet)
Rubicon, 12. évfolyam, (2001) 8-9. szám (112-113.)

A nemzetállami koncepció érvényesítése

A magyar politikai elit meghatározó körei – feledve 1848–49 tanulságát – ragaszkodtak a reformkorban megfogalmazott nemzetállami koncepcióhoz, vagyis a magyarországi törvényhozás, kormányzás és megyei adminisztráció magyar jellegéhez. „*Magyarország összes honpolgárai* – tükröződött ez a szemlélet az **1868. évi nemzetiségi**

törvényben – az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja”, s minthogy „a nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar lévén, a magyar országgyűlés tanácskozási s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar”. A törvény elfogadására természetesen azután került – csak azután kerülhetett – sor, hogy **a magyar elit 1867-ben történelmi kompromisszumot kötött Béccsel**. E kompromisszum lényege ismeretes módon **a teljes önállóságról való lemondás** és ennek fejében **a történelmi magyar államrészek újraegyesítése**, valamint **a magyarországi nemzetiségi kérdés magyar belügyé nyilvánítása** volt.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni: az **1868-as nemzetiségi törvény egyáltalán nem volt durván elnyomó jellegű, sőt számos liberális elemet tartalmazott**. Községi szinten, az alsó fokú bíraskodásban, az oktatásban és az egyházi életben **számos különjogot biztosított a nem magyar népek számára**, melyek közül az **anyanyelv használatának lehetősége** volt a legfontosabb. **A nemzetiségi eliteket ennek ellenére nem elégítette ki**. Az „*egy politikai nemzet*” fikciója, amely a régi natio Hungarica modernizált formája volt, és amely – az autonómiával felruházott horvátokat kivéve – tagadta a nem magyar nyelvi-kulturális közösségek nemzet jellegét, számukra elfogadhatatlan volt. Ők – mint ekkor és a későbbiekben is hangoztatták – társnemzeti státust igényeltek, és kantonizálni akarták Magyarországot.

Az 1868-as törvényekben testet öltő nemzetfelfogáshoz és állameszméhez a kiegyezés utáni nemzedékek is ragaszkodtak, s az ország föderalizálásában, illetve kantonizálásában reménykedő nemzetiségi elképzeléseket a „politikai otrombaságok” kategóriájába utalták. **Az 1868-as rendezés nem magyar nyelvek és kultúrák iránti toleranciáját ugyanakkor egyre kevésbé érvényesítették. Az anyanyelvű oktatás támogatása helyett inkább a magyar nyelvű oktatás kiterjesztésére, s ezen keresztül nyelvi-kulturális magyarosításra törekedtek**. Az ezzel kapcsolatos törvények sorát az **1879. évi 18. tc.** nyitotta meg, amely **a nem magyar nyelvű iskolák számára előírta a magyarnak mint idegen nyelvnek a tanítását**, s az **1907-es Lex Apponyi (XXVII. tc.)** zárta, mely minden nem magyar tannyelvű elemi iskolát arra kötelezett, hogy a magyar nyelvet olyan óraszámokban tanítsa, hogy „*a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni*”. A törvényhatóságok és a községek önkormányzatának szűkítése, a központi hatalom erősítése, valamint a választójog szűk korlátok között tartása és a választások nyílt jellege ugyancsak összefüggött a magyar állam magyar jellegének erősítésére való törekvéssel. „*Szabadságról és egyenlőségről ne beszéljünk; a magyar faj uralma az, amit meg kell teremteni. A nemzeti államnak, a nemzeti társadalomnak e célhoz kell idomulnia*” – fogalmazta meg a századvég és századelő magyar nemzetiségpolitikájának krédóját **1907-ben Réz Mihály**, Tisza István egyik bizalmas tanácsadója. A nagy elődök, az „első nemzedék” liberalizmusának, toleranciájának és nagyvonalúságának folytatói ritka kivételnek számítottak, akik egyikét, **Mocsáry Lajost** éppen ezért teljes joggal nevezték kortársai „*fehér hollónak*”.

Az 1867 utáni magyar homogenizációs politika nem volt teljesen eredménytelen. **A nemzetiségi iskolahálózat az 1880-as évektől fokozatosan visszafejlődött, s a magyar anyanyelvűek aránya 1880 és 1910 között – Horvátországot nem számítva – 46%-ról 54%-ra emelkedett**. Ezen 1,1 milliós nyereség mintegy 70%-a magyarítható akkulturációval. A nyelvet és kultúrát váltók túlnyomó többsége – közel 90%-a – azonban a városlakó németek és zsidók, illetve a horvátok és a szlovákok közül került ki. A román,

szerb és ruszin „asszimilánsok” száma alig érte el a 10%-ot. Újabb 30-40 év alatt a magyar nyelvűek száma és aránya nyilván még tovább növekedett volna. Harmincmillióssal számolni és etnikailag homogén magyar nemzetállam kialakulását feltételezni, mint Rákosi Jenő, Beksics Gusztáv és kortársaik közül még oly sokan tették, azonban nyilvánvalóan az utópiák birodalmába tartozott.

A Középkorai történelmi atlaszban:

70-71 Magyarország a dualizmus korában (1867-1918)

- b A nemzetiségek a XVIII. század végén
- c A nemzetiségek 1910-ben

Források:

Szabó Miklós: *Trianon múltja és jelene*
Rubicon, 4. évfolyam (1993) 5. szám (29.)

Romsics Ignác: *Nemzet és állam a modern magyar történelemben,*
Rubicon, 12. évfolyam (2001) 8-9. szám (112-113.)

FISZ – *Történelmi esszétémakörök nagykönyve érettségizőknek*

8. Budapest fejlődése a hosszú XIX. században

II. Népeség, település, életmód / 8.

Mária Terézia és eleinte II. József is ellenállt a régi nemzeti főváros restaurálásának, de az államrezon és a racionalitás végül is felülkerekedett a hagyományos dinasztikus bizalmatlanságon. A legfelsőbb bíróság, a Királyi Kúria már 1723-ban Pestre került, és 1760-tól itt tartotta üléseit a tárnoki szék, a városi felsőbíróság. Még nagyobb jelentőségű volt az egyetem áthelyezése. Ürményi József tanácsos kiállt amellett, hogy egyetlen egyetemünk „csakis az ország szívében, a legelső városban található meg a felvirágzás feltételeit”. Mária Terézia a nagyszombati „érseki” egyetemet királyivá nyilvánította, és 1777-ben orvoskarral, matematikai tanszékkal és mérnöki intézettel kiegészítve a budai várba helyezte át. Innen került Pestre 1783-ban. A döntő lépést II. József tette meg azzal, hogy a tartományi kormánynak megfelelő Helytartótanácsot, a Magyar Kamarát és más főhatóságokat Budára, a közigazgatás akkor már elismert központjába helyezte.

Mi motiválta az arisztokrácia elitjének Budapest melletti döntését és rokonszenvét? Bizonyára az erőviszonyok, az előnyök józan mérlegelése és az egyéni érdek is. Elvégre Pesten éltek a gazdag német és zsidó vállalkozók, pénzkölcsönzők, terménykereskedők, itt működött az első bank és tőzsde, itt sűrűsödött a gazdasági élet, és az 1820-as évektől a közélet is. nem volt csekélyebb súlyú motívum a hagyomány sem. A magyar nemesség többsége számára a politikai legalitást és a hatalmi kontinuitást a török hódoltság előtti független államiság jelentette, ennek jelképe pedig Mátyás király Budája volt. **A liberális-patrióta nemesség történelmi szombólumként, s realitásként egyaránt, tudatosan választotta a dinamikusan fejlődő Budapestet a modern Magyarország fővárosául.** Őket követte a szellemi elit, költők, írók, művészek, tudósok, az egyetem tanárai, akik ugyancsak jelesül hozzájárultak ahhoz, hogy Budapest lett a nemzeti kultúra Athénja.

A folyamat ellenállhatatlan erejét jelzi, hogy az országot és a leendő fővárost szívből kedvelő nádor – Ferenc császár bátyja -, **József főherceg** is hathatósan **támogatta a városfejlődést**: középületek építését kezdeményezte, és pártfogója volt az 1808-ban alakult pesti Szépítészeti Bizottságnak. József nádor támogatása hasznos és hatékony volt, leginkább szimbolikus értéke miatt. Budapest nagyvárossá, európai színvonalú fővárossá fejlődése mögött a sodró erejű modernizálás, e mögött pedig a magyar liberális nemesség polgárosodása, a vállalkozó polgárság magyarosodása, s e két erő találkozása, érdekegyesítése állt. Ennek a liberális nemesi-polgári szövetségnek maradandó alkotása, térbeli kerete és vitalitásának bizonyítéka Budapest.

Az 1867. évi kiegyezést követő fél évszázad Budapest fénykora. Néhány évvel a kiegyezés után közkívánatra, de elsősorban a kormány támogatásával **egyesült Pest, Buda és Óbuda**. Az ország egyetlen nagyvárosa 1873-ban 300 ezer lakosával Európában csak a 16. helyen állt. De hát még nagyon fiatal volt, túlnyomórészt a frissen bevándoroltaké és a fiatal nemzedéké. A dualizmus korában átlagosan 60 százalékot tett ki a bevándoroltak aránya, köztük csaknem 10 százalékot a Monarchia másik feléből és a külföldről jöttek. A 15 és 40 év közötti korosztály aránya meghaladta a lakosság felét, a munkaképes népesség 70 százalékát. A növekedés üteme rohamos volt. A lakosság két évtized alatt háromszorosára, fél évszázad múltán, 1920-ra négyszeresére (1,2 millióra) nőtt. Ezzel Budapest az európai rangsor 8. helyére kapaszkodott fel.

A polgárság – akárcsak a múltban – származás, pozíció és vagyon szerint **erősen differenciálódott**. Soraiban, főként a felső középosztályban továbbra is a német és a zsidó elem dominált, a száz évvel korábbi helyzethez képest azzal a jelentős különbséggel, hogy mind a német, mind a zsidó származású polgárság nagyrészt elmagyarosodott. Mellettük – gyakran velük ütközve-súrlódva – jelentős számú nemesség élt a fővárosban: jobbra elszegényedett, birtoktalan nemesi tisztviselők és a hozzájuk igazodó „úri” hivatalnokok és értelmiségiek.

Az „úri” **középosztály** inkább életmódelemekben polgárosodott, semmint mentalitásában és értékrendjében. A **dzsentri** képviselte a liberális politikai tradíciót, a nemzeti tudatot – utóbb az ebből elágazott konzervatív nacionalizmust. A német származású polgárság volt a szakértelem letéteményese, főként a szervezésben, az igazgatásban, a műszaki fejlesztésben, de egyúttal magával hozta a régi patrícius polgárság sok negatív vonását, antiszemitizmusát is. A zsidóság tehetsége elsősorban az üzleti életben tűnt ki, és a merész, de racionális vállalkozásban, a minden újításra fogékony szellemi vállalkozásban is, ám a közéletben a nemesi értékrendhez asszimilálódott.

A középosztály e három eleme között gyakori volt a **vegyes házasság**, az üzleti, közéleti és társasági kapcsolat, azt is mondhatjuk: e három elemből táplálkozott Budapest hagyománya, szellemi ereje, innovatív képessége – szerves összeolvadás mégsem következett be közöttük. **Jelentős társadalmi erővé** nőtt **a munkásság** is. Zöme **németekből** és **magyarokból**, kisebb része **szlovákokból** került ki. Számuk 1910-ben – az elővárosokat is számítva – meghaladta a 400 ezer főt, ami önmagában is nagy erő volt, de szervezettsége folytán még nagyobb energiákat sűrített magába.

Ebben a korszakban vált Budapest az ország valódi kulturális központjává, Bécs és Prága mellett a közép-európai kulturális háromszög egyik csúcsává. Nevezetes kulturális intézmények születtek: egyetemek, főiskolák, színházak, múzeumok, könyvtárak. Kiepült az az intézményi hálózat, amelyet **közoktatásügynek** és **közegészségügynek** nevezünk. Ebből a szempontból külön említést érdemel **Bárczy István** főpolgármestersége az első világháború előtti évtizedben. Bárczy demokratikus várospolitikájának szerves része volt a **szociális gondoskodás** bevezetése és a **modern kultúra támogatása**. Az építkezésben, a művelődésben, a szabad gondolkodás

terjesztésében ez alatt a rövid időszak alatt bontakozott ki teljes alkotó erejében Budapest vitalitása.

Ha a 19. század az alapítás és alkotás kora, akkor az utána következő – minden technikai és civilizációs vívmánya ellenére vagy részben éppen miattuk, általuk – a rombolás, a pusztítás, a népiirtás százada lett. Budapest emberben, anyagban, értékben és önbizalomban már az első világháború alatt súlyos veszteségeket szenvedett.

Modernizációs központ: Budapest

Budapest különleges szerepet játszott a dualizmus kori Magyarország modernizációjában. A nemzeti szuverenitás visszanyerése révén vált **Budapest** az **államélet központjává**, a közlekedés „forradalma” és a nemzeti vasútpolitika nyomán lett az ország **közlekedési központja**, ez s az agrárkonjunktúra tette a fővárost a **terménykereskedelem** és a **malomipar centrumává**, a nemzeti szuverenitás táplálta a Béccsel való vetélkedést és így tovább. Egyébként is a rohammal támadó modernizáció első szakaszában többnyire csak egy vagy néhány központot, hídfőállást hódít meg, s ha itt megszilárdítja állásait, indul „támadásra” a meghódítandó ország vagy régió ellen.

A modernizáció hídfőállása a Kárpát-medencében Budapest volt, s a századelőre még csak korlátozott számban és „kifejletben” jöttek létre a modernizáció alközpontjai az országban. Így a főváros „aránytalanul nagy súlya” az országban nem Trianontól datálódik. A századfordulón Budapest a „fejlettség” mérhető mutatói terén lélekszámahoz képest többszörös értékeket produkált, s mindez „minőségi” különbségeket is eredményezett; a polgári társadalom teljes kifejelettségben csak Budapesten alakult ki a századfordulóra.

Ez a hídfőállás-pozíció eredményezte a lakosság viharos gyorsaságú növekedését (1851: 173 ezer fő, 1910: 880 ezer fő), a várostest gyors átépülését és térbeli terjedését, a technikai innovációk korai megjelenését (1878: elektromos közvilágítás, 1881: telefonközpont, 1887: villamos; 1896: föld alatti vasút stb.). **A századelőre Budapest nemcsak a külföldi tőke, a technikai civilizáció, az innovációk, hanem az új társadalmi eszmék, művészeti irányzatok hídfőállásává is vált.** S nemcsak „befogadó” volt a város, hanem számos technikai találmány született falai között, épp a modernizálódó ágazatokban – transzformátor, telefonhírmondó, karburátor, villanymozdony stb.

A gyarapodó, terjeszkedő város

A meginduló polgárosodás rohamos népességnövekedést és városfejlődést indított el. Ahhoz, hogy új, központi szerepét betölthesse és elindulhasson az ipari várossá alakulás útján, Pest-Budát egyesíteni kellett. Ugyanakkor a kiegyezéssel valódi fővárossá vált, a kétközpontú monarchia egyik központjává. Budapest iparosodása, modern nagyvárossá válása sokkal később ment végbe, mint a klasszikus nyugati ipari városoké, emiatt és funkciójából fakadóan is, lehetőségei mások lettek.

Budapest városképe

A mai Budapest városképének meghatározó jegyei a 19. század második felében és a századfordulón alakultak ki.

Az európai szintű urbanizáció (városiasodás) és polgári lakáskultúra Budapesten a 19. század második felében bontakozott ki, igen gyors ütemben, a városeyesítés utáni évtizedekben. A fejlődést világosan mutatják az alapszámok. 1869 és 1910 között a főváros lakossága sokszorosára nőtt. A kiegyezés idején a házak jó háromnegyede (77,5%-a) földszintes volt, 6%-ot tett ki a kétemeletes, 2%-ot a három- és többemeletes házak száma; a világháború évében, 1924-ben már a házaknak csupán a fele földszintes, 35%-uk

1-2, 15%-uk pedig 3-4 és többemeletes. Kezdő időpontunkban 25 lakó jutott egy házra, a végpontban átlagosan 53 fő lakott egy házban, amelyben a lakásnagyság is megváltozott. Az egykori **szoba-konyhás szegénylakások** aránya nem csökkent, sőt a népességszűföldés és a proletárság szaporodása folytán még nőtt is, meghaladta az összes lakások felét. Ugyanakkor arányaiban is, méreteiben is jócskán megnövekedett a közép- és a nagypolgári lakások száma és területe. A három vagy annál több szobás, összkomfortos lakások az összes lakásnak csaknem egyharmadát (31,8%-át) tették ki az 1906. évi lakásfelmérés adatai szerint.

Az adatok azonban csak külterjes számszerűséggel jelzik a polgárosodás tendenciáját, és keveset mondanak a tartalmáról, a jellegzetességeiről. A 19. század első felének a Lipótvárosra koncentrálódó és a Kiskörútig terjedő urbanizációja a kiegyezés utáni évtizedekben keletre, a Teréz- és az Erzsébet-város felé tolódott el, határát a századvégig a Nagykörút, tengelyét a Sugárút (Andrássy út) alkotta. A két centrális jelentőségű útvonal létét az 1870. évi X., LX., illetve az 1871. évi XLII. Törvényeknek köszönhetjük. Az első mondta ki a **Fővárosi Közmunkák Tanácsa** megalapítását, hatáskörébe utalva a megnövekedett forgalomnak megfelelő és közegészségi szempontból is kellő szélességű főútvonalaknak, mintegy „állam-utaknak” a nyitását. Az utóbbi két törvény a **Sugárút**, illetve a **Nagykörút építését** rendelte el, megszabta útvonalukat s az építési költségek fedezését. Úgy látszik, a kormánynak, személy szerint a Haussmann monumentális párizsi városépítésének bővületében élő **Andrássy Gyulának kellett átvennie a kezdeményezést**, mert a pesti polgárságra kevésbé lehetett számítani. A hagyományos kereskedő és iparos polgárság provinciális és kisszerű volt, évtizedek óta inkább kerékkötője, mint egyengetője a modern urbanizációnak. De a vállalkozó burzsoázia nagy részére sem lehetett bízton számítani: ők praktikus célokra, Duna-szabályozásra, rakpart és közraktár építésére szánták a pénzt, nem reprezentációra. S ha már a magyar fővárosnak is kellett egy sugárút, vagyis avenue (ejtsd: avönü), akkor inkább a zsúfolt Király utca szélesítését ajánlották.

A Sugárútnak elsősorban városszépítészeti szerepe volt. Budapest nagyvárosiasságát jelképezte. Még üzletei, később készült áruháza és kávéházai is rang- és jellegadók, és pedig nem csak a városképet, hanem a várostörténetet is jellemzik.

Az ugyancsak **1871**-ben törvényesített, de a hatalmas gazdasági nehézségek miatt negyedszázadig épített **Nagykörút** kezdettől gazdasági, közlekedési funkciót töltött be. Semmiképpen sem véletlen, hogy **Reitter Ferenc főépítész 1862**-ben hajózható csatornát tervezett a Nagykörút helyére. A millennium évében, 1896-ban teljes hosszában, a Boráros tértől a Margit hídig megnyitott 4,5 km hosszú Nagykörút **a főváros belső kerületeit és városrészeit kötötte össze**. A pesti körút **egyesítő és kiegyenlítő jellegű**: a ferencvárosi német és a józsefvárosi szlovák kismestert a terézvárosi kereskedővel és a lipótvárosi zsidó nagypolgárral fűzi össze, s egyúttal **összeköti az akkori belterületet a gyorsan integrálódó külterületekkel**, hiszen valamennyi sugárútja túlhalad a körúton – Zuglóiig, Kőbányáig, Kispestig. A pesti körút reprezentatívna alig nevezhető, a Nemzetin és utóbb a Vígyszínházon kívül jelesebb középület nem ékesíti, annál inkább zsúfolják nagy pályaudvara, közlekedési csomópontjai és elágazásai. Épületei 2-4-átlagosan és többségükben 3 – emeletesek, nem pompázatosak.

A főváros eme két főútjára nagyon is rányomta bélyegét, hogy a kormány és a közmunkatanács, tehát a liberális nemesség által irányított intézmények szorgalmazták kiépítésüket, az ő városfejlesztő koncepciójuk és ízlésük határozta meg arcukat. A korszak stílusán, a történelmi **eklektikán belül** ezért elsősorban a **neoreneszánsz** stílus az uralkodó. A magyar liberális nemesség eszménye nem a barokk volt, hanem a reneszánsz, a polgárosodás eszménye.

9. Életmód és mindennapok a Kádár-korszakban

II. Népeség, település, életmód / 9.

Jólét a jövő árán

Az 1970-es években kettévált a társadalom és a politika. A pártállami diktatúra a társadalom megkérdezése nélkül irányította az országot, a társadalom pedig oda se figyelt a kiüresedett politikai ceremóniákra: az állampárt kongresszusaira, a választási színjátékokra stb. Jellemző az olajozottan működő semmittevésre, hogy ekkor volt hivatalban a magyar történelem egyik leghosszabb idejű, de legjellegtelenebb miniszterelnöke: Lázár György.

A **politikától elfordult emberek** minden erejüket és figyelmüket egyéni boldogulásukra fordították. Igaz, a rendszer átmenetileg visszafogta a „**maszokolás**” lehetőségét, de rövidesen kénytelen volt szemet hunyni fölötte és eltérni, hogy ki-ki itt keresse meg **kiegészítő jövedelmét**. Ennek következtében egyre többen nem csak **lakásaikat** építették fel, de összehozták az **autót** is. Általánossá vált a **hűtőszekrény**, a **televízió**, s egyre több lett a **hétvégi telek** és a **nyaraló**. Ha a férj és feleség éjt nappallá téve dolgozott, boldogulhatott.

Az így elért anyagi gyarapodásnak azonban az volt az ára, hogy **a családok nem vállaltak gyermeket**, vagy csak egyet, ritkábban kettőt. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a magyarság létszámai ijesztően csökkenni kezdett. 1980 és 1988 között az ország lakossága 334 640 fővel lett kevesebb, s a folyamat egyre gyorsult. Ahhoz ugyanis, hogy egy nép megőrizze magát, általánossá kell válnia a háromgyermekes családnak.

A női emancipáció biztosítása jegyében kiterjedt a **bölcsődei és óvodai hálózat**. A 3 évenként igényelhető valutakeretből már nyugatra is utazhattak a magyar állampolgárok.

A hetvenes években az alapfokú oktatásban áttörés következett be: a felnőtt népesség többsége elvégezte legalább az általános iskola nyolc osztályát. Az egyetemi, illetve főiskolai képzésben részesülők aránya alapján viszont az európai sereghajtók közé kerülünk, nem csak a nyugati, de a szocialista országok is lehagytak minket ezen a területen. Az állam szabályozta a felsőoktatást: a nyolcvanas években a felvételizőknek csak 35-40%-át vették fel valamilyen egyetemre vagy főiskolára.

A korszakban a családok élete is jelentősen megváltozott: nőtt a válások száma, 1950 és 1988 között mintegy a duplájára. Sokan a házasság válságáról beszéltek, annak ellenére, hogy az első házasságkötések időpontja korábbra került, és a felnőtt lakosság nagyobb része élt házasságban, mint a két világháború között. A gyerekszám is folyamatosan csökkent, ugyanakkor csökkent azon nők aránya, akiknek nem született gyereke. **Az egy-két gyerekes családok váltak jellemzővé**. Az állam a gyermekvállalást ösztönző szociálpolitikai intézkedései, így az óvodai férőhelyek növelése vagy a gyermekgondozási segély (**GYES**) **1967-es** bevezetése csak kis mértékben lassították a születések csökkenését.

Jelentősen megváltozott a **szabadidő** eltöltésének módja is. A hagyományos, sokszor csak egy –egy társadalmi rétegre jellemző tevékenységi formák megszűntek, átalakultak. Az életmód, a társadalom változásai **új szórakozási formák** kialakulását eredményezték, melyek sokszor generációs keretek között érvényesültek. A közösségi szabadidős tevékenységek szerepe visszaszorult, az emberek mind nagyobb mértékben egyedül vagy szűk családi körben kapcsolódtak ki. A **sport elvesztette** azt a **kiemelt támogatottságát**, amelyet az 1950-es években élvezett. Az 1952-es helsinki olimpián elért teljesítményt – 16 aranyérem – a későbbiekben meg sem közelítette a magyar csapat. A tömegsport fejlődése s elmaradt a kívánatostól: **az emberek többsége semmilyen sportot nem üzött**, és – a

táplálkozási szokások mellett – ez is szerepet játszhatott abban, hogy 1986-ba a magyarországi **felnőttek 60%-a túlsúlyosnak** számított.

A magyar társadalomra a hatvanas évektől nagy hatást gyakorolt a **nyugati fogyasztói kultúra** . A **farmer** , a **rockzene** , a **fiúk hosszú hajviselete** , a **miniszoknya** kezdetben nem csak a hivatalos szervek, de a felnőtt korosztály egy részének rosszallását is kiváltotta. Ezek az ellenérzések csak lassan, a hetvenes évektől kezdtek oldódni. Az áhított fogyasztói javak egy részét megpróbálta a hazai ipar helyettesíteni. A szocialista tömbön belül sokáig egyedinek számított, hogy Magyarországon gyártottak farmernadrágot. A nehezen beszerezhető nyugati termékek – orkáncabát, nejlonharisnya, farmer, rágógumi, lemezek, kazetták, kvarcórák, zsebszámológépek és így tovább – jelentős részben a bevásárló turizmus, vagyis a tömeges méreteket öltő csempészet révén kerültek "forgalomba".

A "marxista-leninista" ideológia hivatalosan meghatározta a tömegtájékoztatást, az oktatást és a művelődést, szabályozta az állami élet rendjét. Az emberek jelentős részére azonban továbbra is a korábbról örökölt értékek hatottak. A **vallásnak** a párt ideológiája szerint fokozatosan el kellett volna halnia, mivel a "szocializmus felszámolja az alapjait". Amikor azonban a hetvenes évek végén ismét vizsgálni lehetett az emberek vallásosságát, az eredmények meglepték a pártvezetést: a népesség mintegy fele, a nyolcvanas években, pedig már több mint fele vallotta magát vallásosnak. Ugyanakkor az egyházak befolyása a mindennapi életre csökkent: bár az esküvők, keresztelek és temetések nagy része egyházi keretek között zajlott, a Kádár-korszak végén a lakosság valamivel több, mint tizede járt csak rendszeresen templomba vagy imádkozott legalább hetente.

A fogyasztói igények kielégítésében érzékelhető javulás mutatkozott. Az egyéni jövedelmek felhasználási lehetőségeinek szélesítésében határkövet jelentett a **háztartási gépek elterjedése** , az igények bővülése azonban ellátási nehézségeket is okozott. A **televízióadások** megkezdésével a tömegszórakoztatás és a propaganda új, nagy hatású eszközhöz jutott.

Már a kora Kádár-korszakot is a mindennapi élet **depolitizálása** jellemezte. A párt uralmának fenntartására a legjobb eszközt a megfelelő hatású elrettentés után a társadalom közömbösítésében találták meg, aminek mintegy következménye lett a paternalizmus kiterjedése. Az „*aki nincs ellenünk, az velünk van*” híressé vált jelszava mögött a korábban erőszakoltan **átpolitizált** társadalom békén hagyásának szándékát lehetett felismerni, és ezt a kompromisszumot – valóságos választási lehetőség híján – egyre többen elfogadták.

A közéleti és magánéleti szerepek elválásával a cinizmust növelő kettős normatíva alakult ki, amelynek egyfelől korrumpáló hatása volt, másfelől fenntartotta a bizonytalanság érzetét. A bornírt közéleti normatíva elfogadása része volt a hallgatóságos kompromisszumnak, amelybe a szellemi élet vezető képviselői közül szintén egyre többen beletörődtek – köszönhetően a szelektív megtorlás hatásának és a szellemi élet intézményeinél végrehajtott „megrendszabályozásnak” is. A kultúrában jellemzően az öncenzúra és a változó mozgástér kitapogatása váltotta fel a hallgatásban, félrevonulásban megmutakozó ellenállást, a kritikát gyakorta az allegorikus, parabolisztikus ábrázolásmód jelenítette meg.

A Kádár-rendszer életszínvonal-politikája

A rendszer **életszínvonal-politikája** el akarja kerülni azt a folyamatos ellátási feszültséget, amelynek döntő része volt az '56-hoz vezető elégedetlenség kialakulásában. A vezetés a hatvanas évek elejétől kezdve igyekezett biztosítani az **alapellátás folyamatosságát** , tehát a **sorban állás kiiktatását** és a **hiánycikkek mértékének csökkentését** . Nyugaton ezt nevezték el „*gulyáskommunizmusnak*”. Ezt a „klasszikus” időszaknak tekinthető hatvanas években a „rendszer” azzal érte el, hogy a korábban eltűzött felhalmozási hányadot

erőteljesen csökkentette. A nehézipari kapacitás egy részét véglegesen redukálták: a beruházási javakat előállító termelési apparátus egy részét fogyasztási cikkek termelésére állították át. Idővel általánossá tették a **társadalombiztosítást** és az **ingyenes egészségügyi ellátást**

A rendszer azonban nem tarthatta fenn ezt az állapotot a nagyságrendekkel történő termelékenységnövelés nélkül. Az addigi termelékenység mellett a gazdasági növekedés ilyen mértékű csökkentését hosszú távon nem lehetett folytatni. Az **életszínvonal művi emelése** a továbbiakra nézve **komoly következményekkel járt**. Beteljesült Rákosi elvtárs átka: a Kádár-rendszer valóban felfalta az „*aranytojást tojó tyúkot*”. Fontos beruházások maradtak el az életszínvonal-emelésre készítő latens közhangulati nyomás miatt, elsősorban az infrastruktúra fejlesztése területén. A rendszerváltás idején is meglévő telefonhiány oka a fejlesztés akkori elmaradása volt.

A klasszikus kádárizmusnak rendszerelvévé vált, hogy az életszínvonalat a fölé a szint fölé emelje művi beavatkozással, amely szint az ország gazdasági teljesítményéből „természetesen” adódott volna. A kádárizmus politikai kockázatot érzett az olyan életszínvonalban, amelyet nem emelnek a teljesítményből adódó szint fölé. Ezt szolgálta a hatvanas években a beruházási ütem visszafogása és a nehézipari kapacitás egy részének „életszínvonal-termelésre” való átállítása, a hetvenes években az eladósodás a Nyugat felé.

A politikai közömbösítés fontos eszköze volt a „dezideologizálás”. Ennek első lépései közé tartozott, hogy a rendszer lemondott a sikerpropagandáról. Ezt a forradalom után szintén átmeneti megoldásnak tekintették, ám a pótszer jobbnak bizonyult annál, amit pótol. A kádárizmus legjellegzetesebben a sikerpropaganda elmaradásában különbözött a többi blokkországtól, ahol a sikerpropaganda a totalitarizmusról a paternalizmusra történt áttérés idején is fennmaradt. A többi blokkországban a cenzúra gyakorlatának gerincét képezte a sikerpropaganda és a részletfogyatékoságok (nem jár a lift, az SZTK-rendelő túlsúfolt, nem kapni WC-papírt) bírálata arányának meghatározása a tömegkommunikációban. Magyarországon nem volt sikerpropaganda, ezért a részletbíráló – noha aránya nem múlta felül a blokkon belüli átlagot – túltengőnek hatott, hiszen nem ellensúlyozta az „eredmények” felnagyított népszerűsítése.

10. Demográfiai változások a XX. században

II. Népeség, település, életmód / 10.

Demográfia: népességi adatokat elemző tudomány

Népeségrobbanás, demográfiai forradalom

A XVII. század második felének végéig a népesedés évezredes tendenciái alig-alig változtak. Ezer lakosra Nyugat-Európában 37-38 haláleset és 35-40 születés jutott. A születéskor várható átlagos életkor, nagyjából hasonlóan a Római Birodalom idején fennálló helyzethez, 25 évet tett csupán ki. E változatlanul tűnő szabályszerűség azonban hirtelen megbolydult, és egyetlen évszázad leforgása alatt gyökeresen új születési és halálozási arányok alakultak ki.

Európa lakossága a XIX. század folyamán több mint háromszorosára nőtt, annak ellenére, hogy mindvégig folyt a **kivándorlás** más földrészekre. A **születéskor várható átlagos életkor** 25 évről a nyugat-európai és skandináv régiókban **48-55** évre emelkedett, s közelített ehhez a mediterrán országok szintje is, míg Közép- és Kelet-Európa országaiban 30-40 év közötti várható átlagos élettartam alakult ki. Ebben a vonatkozásban is megfigyelhető tehát, hogy a viszonylag elmaradottabb európai régiók népesedési folyamata – ha bizonyos távolsággal lemaradva is – követte az új, nyugat-európai tendenciákat.

A lejátszódó átalakulás nyomán joggal beszélhetünk valóságos **népeségrobbanásról**, vagy **demográfiai forradalomról**. A **jelenség** vitathatatlanul **összefügg az ipari és agrárforradalom folyamatával**. Ez a rohamos népességnövekedés ez idő tájban csak Európára volt jellemző. Más kontinenseken később, iparosodásukkal párhuzamosan vagy éppen napjainkban megy végbe.

A népességnövekedés okai

A lakosság XIX. századi gyarapodásához különféle tényezők járultak hozzá. Az **ipari és mezőgazdasági termelés növekedése jobb közlekedéssel** párosult. Így a munka és az élelem biztosítva volt a növekvő népességnek. Közrejátszott az is, hogy a gyarmatosító hatalmak a tengeren túl bányákat és ültetvényeket hoztak létre, ahonnan élelmet és nyersanyagot szállítottak. A fejlett régiókat így nem sújtotta éhínség, mint a föld egyéb térségeit. A **közegészségügy fejlődése** és az **egyéni higiénia emelkedése** csökkentette a pusztító járványokat.

Az Európából a tengeren túlra vándorlók csökkentették az éhező nincstelenek számát. A fehér telepes-közösségek élelmiszereket és nyersanyagot termeltek az anyaország számára.

A **közlekedés** nyújtotta lehetőségek **elősegítették az országon belüli népességmozgást**. Idénymunkások utaztak aratás idején falura, vagy vidékről a gyárakba, bányákba, vasutakhoz.

A nyugat-európai átalakulás során születtek meg azok a tudományos és gyakorlati vívmányok, melyek a lakosságot időről időre megtizedelő középkori járványok teljes megszűnéséhez vezettek a XIX. század folyamán. A **himlő elleni védőoltás 1789-es felfedezése**, a **kolera teljes kiűzése Európából, Pasteur 1865-ös, Koch 1882-es felfedezései új egészségügyi feltételeket** teremtettek. Ezek kiaknázása a kiépített egészségügyi rendszerek segítségével gyorsan megvalósult. S éppen ezen a ponton tapintható ki a legfejlettebb országok hatása az elmaradottabb európai régiók népességnövekedésére. A Nyugat egészségügyi vívmányait ugyanis az elmaradottabb európai országokban is meglepő gyorsasággal vezették be. Úgyszólván szimbolikus

jelentőségűnek tekinthető, hogy Napóleon a megszállt országokban is kötelezővé tette a himlő elleni védőoltást. Míg a gazdasági nekilendülésre ezekben az országokban csak a XIX. század utolsó harmadában került sor, már e folyamat kezdetén megszülettek a **fejlett egészségügyi rendszerek**. Magyarországon az **1867. évi 14. törvény** a fejlett országokhoz hasonlóan **modern egészségügyet** hozott létre. A halálesetek kötelező bejelentése, okának kivizsgálása, a betegségmegelőzés állami feladatának, közegészségügyi normák felállításának és ellenőrzésének bevezetése, **kórházi hálózat** és **mentőszolgálat** kiépítése mind része volt az átültetett, modern egészségügyi rendszernek.

Közép-Kelet Európának sokat jelentett, hogy a szabadkereskedelem és a vasútvonal révén a nyugati újítások hamar megjelentek itt is. Az ott kitenyészített állatfajták, a **gépek** és a norfolki **vetésforgó elterjedése** itt is **növelte a terméseredményeket**, elősegítette a **táplálkozás mennyiségének és minőségének emelkedését**.

Népességnövekedés – élelmezési problémák és szeméthegek

A gyors népességnövekedés az egészségügyi helyzet javulásának, a védőoltások bevezetésének és a változatlanul magas születésszámnak köszönhető. A világnépesség gyarapodása azonban nem egyenletes: 85-90%-ban Ázsiára, Afrikára és Latin-Amerikára esik. Az évi átlagos népességgyarapodás a fejlett államokban 6 ezrelék, míg a fejlődő államokban 19 ezrelék.

1992-ben, egyetlen év alatt 93 millió fővel (Németország teljes lélekszáma) gyarapodott a Föld népessége, s elérte az 5,5 milliárdot. 1950 és 1992 között megduplázódott a népességszám, s amíg 1950-ben a népesség egyharmada élt az iparosodott világban, most már csak szűk negyede. Ázsia adja a Föld népességének a felét, de Afrika lakossága is igen gyorsan növekszik. Ezt a jövőben lassítja a szörnyű valóság, az AIDS – egyes afrikai városokban ugyanis minden harmadik ember HIV-pozitív.)

A világméretű **élelmezési problémákkal** az **ENSZ által 1945-ben létrehozott Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezet** (FAO – Food and Agriculture Organization) foglalkozik. Szakemberei nagy hozamú gabonafajták elterjesztésével, hatékonyabb élelmiszer-termeléssel és az élelmiszer-kereskedelem jobb kihasználásával próbálják mérsékelni az éhezést a Földön. Mindezekon kívül a FAO környezetvédelemmel is foglalkozik.

Saját szemetünkben fogunk megfulladni – vélik egyesek. Elgondolkodtató tény, hogy **minél fejlettebbek vagyunk, annál több szemetet termelünk**. (Például New York-ban a szemétermelés megközelíti a fejenkénti két kilogrammot naponta.) Igaza volt Szent-Györgyi Albertnak, amikor azt írta *Az örült majom* című könyvében: „...*korunk emberisége elérte a maximális bizonytalanság állapotát és azt a biológiai abszurditást, hogy a természet által évmilliárdok alatt létrehozott élet önmaga elpusztítására készülődik*”.

A fejlődő országok

A 70-es években bekövetkezett világgazdasági válság hatására a gazdasági növekedés lelassult, és ez súlyosan érintette az alacsony fejlettségű, gazdaságilag függő helyzetben lévő országokat. Ezek a gazdasági növekedési ütemüket hitelek igénybevételével próbálták fenntartani, de a mezőgazdasági termékek és nyersanyagok iránti kereslet mérséklődése, áresése miatt a hitelek visszafizetésére még oly módon is képtelenek voltak, hogy a külkereskedelmi bevételek döntő hányadát már arra fordították, aminek következtében katasztrofális gazdasági válságba kerültek. Mivel időközben a népesség növekedési üteme

nem csökkent, az egy főre jutó nemzeti össztermék egyre kevesebb lett, az egy főre jutó anyagi javak mennyisége sokszor már az életben maradáshoz sem elegendő.

Így alakulhatott ki az a helyzet, hogy amíg egyes országok lakossága luxus színvonalon él, addig több százmillió ember reménytelen küzdelmet folytat mindennap az életben maradáshoz szükséges élelem, víz és tüzelő megszerzéséért.

A népességnövekedés eltérő üteme jelentősen átrendezi a népességarányokat a Földön. A kevésbé fejlett világrészek népessége teszi ki 2006-ban a népességek 80%-át, és a természetes szaporodási rátának csak kismértékű csökkenésére lehet számítani.

A fejlődő országokban az átfogó, a népesség szabályozását, az élelmi szerválság megoldását szolgáló, a természeti környezet leromlását megakadályozó **gazdasági, kulturális és egészségügyi programok megvalósítását szinte lehetetlenné teszi az a 1200 milliárd dollár körüli adósságválság**, amelynek törlesztése szinte minden fejlesztésre szánható jövedelmet leköt. Ez nemcsak elmélyíti a nyomort, a kilátástalan elmaradottságot, de kiszolgáltatott helyzetük miatt ezek az országok rákényszerülnek természeti kincseik (pl. ásványkincs, őserdők fakészlete) rabló módon történő felélésére, környezetszennyező technológiák fogadására, illetve társadalmi érdekeikkel ellentétes termelési szerkezet kialakítására.

Eddig a fejlett országok nem foglalkoztak a túlnépesedés kérdésével, és ennek következtében a Földön a kialakuló vagyoni egyenlőtlenségek következményeivel olyan mértékben, amilyen az ezekből adódó veszélyek miatt kívánatos lett volna. Pedig ez egy olyan világméretű politikai válság kiváltója lehet, amely az egész emberiségre nézve katasztrofális következményekkel járhat.

A túlnépesedés problémája napjainkban - Előrejelzések

ENSZ előrejelzések szerint bolygónk népessége 8-14 milliárd között fog állandósulni, valamikor a jövő században. A népességnövekedés több mint 90%-a a legszegényebb országokban fog bekövetkezni, ezen belül is 90%-a a már ma is túlnépesedett városokban.

A túlnépesedésből adódó veszélyeket tovább fokozza a lakosság városokba áramlása. Ez jórészt abból adódik, hogy szinte minden fejlődő országban a gazdasági fejlődés alapjának az ipart tekintették, és a fejlesztési források többségét arra fordították. Az ipar fejlesztéséhez szükséges forrásokat részben a mezőgazdaságból vonták el azáltal, hogy alacsonyan tartották az élelmiszerárakat. Ily módon viszont reménytelenül nyomorúságos helyzetbe taszították a mezőgazdaságból élő lakosság nagy tömegeit. Ezért azok a felemelkedés egyetlen útjának a városba költözést látták.

A városok azonban nem készültek fel a milliós létszámú szakképzetlen, nincstelen tömeg fogadására. A nagyvárosok körül kialakuló barakk-, doboz-, bádóvárosok a kívánatos infrastrukturális ellátás minimumát sem tudják nyújtani a letelepülő munkanélküli vagy alkalmi munkából élő tömegeknek. Így válnak az éhség, a nyomor és a bűnözés gócaivá.

A városokba tömörült emberek természetes környezetüktől már elszakadtak. Nincs módjuk arra, hogy a falusi lakossághoz hasonlóan minimális élelmiszerüket, vizüket, tüzelőjüket munkával megszerezzék. Mindent nagy költséggel, gyakran több száz kilométer távolságról, sokszor már feldolgozott formában kell odaszállítani nekik, ami az ellátást költségessé teszi. Élelmiszer-ellátásuk gyakran az élelmiszersegélyektől és az élelmiszerimporttól válik függővé (pl. Egyiptom), lehetőséget teremtve az érintett országok kormányaival szemben az "élelmiszerfegyver" alkalmazására.

A városiasodás, a népesség városokba áramlása korunk természetes jelensége, mert a növekvő népesség foglalkoztatására az ipar, a kereskedelem és a szolgáltatások teremtik

meg a lehetőséget. **A gondot** tehát nem a városiasodás jelensége, hanem **a népesség minden feltétel nélkül végbemenő városba áramlása jelenti.**

A fejlődő országokban a 18 éven aluliak aránya gyakran eléri az 50%-ot. A népességnövekedéssel sem az iskolai férőhelyek növekedése, sem az egészségügyi ellátás, sem pedig a munkahelyek teremtése nem tud lépést tartani. Az utcán lebzselő szakképzetlen fiatalok számára a túlélés lehetőségei között előkelő helyen szerepel a kivándorlás (ha van hová) és a bűnözés. **A növekvő társadalmi egyenlőtlenségek** (pl. Mexikóban a népesség leggazdagabb 10%-a rendelkezik a nemzeti jövedelem 41%-ával, míg a legszegényebb 20%-ára csupán a nemzet jövedelem 3%-a jut), **milliók tömegek kilátástalan helyzete forradalmi állapotokat teremt** (Etiópia, Nicaragua, Salvador stb.), amelyeket sokszor már katonai diktatúrával sem lehet megfékezni. **A bizonytalan helyzet** miatt a tőke is menekül, és ez tovább rontja a javulás esélyeit.

Ha az emberiség létszámának növekedését nem sikerül szabályozni, az alapvető emberi szükségletekkel összhangba hozni, akkor az alultápláltság, a háborúk, a betegségek miatt az emberiség tömeges pusztulása fog bekövetkezni, amely drasztikus létszámcsökkenést okoz.

Megoldás?

A népességnövekedés problémája nem oldható meg fogamzásgátló szerek osztogatásával. Meghatározó a szerepe az olyan oktatási, egészségügyi felvilágosítási és erkölcsi nevelési rendszerek kialakításának, amelyek hatása a népesség minden rétegére kiterjed. De ezek is csak akkor tudnak kellő hatékonysággal működni, ha a nyomor szintjén élő emberek részére olyan reális gazdasági-társadalmi célt és feltételeket tudnak teremteni, amelyek lehetőséget nyújtanak számukra, hogy elsősorban saját erőfeszítéssel ugyan, de a helyzetükön javítani tudjanak. Az ehhez fűződő érdeknek lehet egy lényeges eleme az utódok számának tudatos korlátozása.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

69 A Föld 1900 körül

a Népesség

12. A magyar társadalom változásai a honfoglalástól a XIV. századig

III. Egyén, közösség, társadalom / 13.

A magyar társadalom a X. században

A zsákmányszerző hadjáratokat valószínűleg nem a fejedelem irányította központilag, hanem egyes törzsek, elsősorban a határ mentiek önálló akcióiról volt szó, s így ezek vezetőit sejthetjük a kalandozó csapatok élén.

Kérdéses a résztvevő katonai erő eredete is. A választ az határozza meg, hogy milyen fejlettségűnek tartjuk a X. századi magyar társadalmat. **Ha azt feltételezzük, hogy a törzsi szervezet bomlása még kezdeti fokon állt**, vagyis társadalmuk a törzsi előkelőkre és a szabad harcosok csoportjára oszlott, **úgy a fegyveres nomád pásztorok tömegei indultak a zsákmány reményében a messzi nyugat felé**. Ha fejlettebb társadalommal számolunk, melyben kialakultak a **törzsfők, nemzetségfők** (bőség), a hatalmukat biztosító **fegyveres kíséret** (jobbágyok) és a mindinkább **szolgálatra kényszerített szabadok** (ínség) rétegei, akkor **a törzsfők és a katonai kíséret alkották a kalandozó hadakat**. Ez esetekben a kalandozások legfőbb célja épp a fegyveres kíséret eltartásához szükséges javak biztosítása volt. (A X. században jelentős számban léteztek szabadsággal nem rendelkező **szolgaállapotúak** is – pl. hadifoglyok - , akiket szintén íneknek neveztek.)

A Szent István-kori társadalom

A Szent István-kori társadalom jogi szempontból két részre oszlott: szabadokra és szolgákra. A szabad ember az egyik törvény megfogalmazása szerint „életének futását a szabadság serénységével” végezte. Ez azt jelentette, hogy a törvény diktálta szabályok elfogadása mellett lényegében maga intézte sorsát, vagyis részesült a közszabadságból. Ugyanez nem mondható el a szolgáról, aki fölött ura rendelkezett. (A szolga még így is különbözött az ókori rabszolgától, mert személynek tekintették.)

A szabadok társadalma három csoportra oszlott. A legvagyonosabb – **uraknak** nevezett – réteg az Istvánt támogató hazai előkelőkből, s a király külföldről jött adományokkal elhalmozott híveiből állt. A **vitéz**eknek nevezett középrétegbe a katonáskodó életmódot folytató, kisebb vagyonú emberek tartoztak. A szabadok társadalmának legalján a **nincstelenek**, de személyükben szabadok foglaltak helyet.

A személyileg **szabadok társadalma** egy sajátos társadalmi réteggel, a **vendégekkel (hospes) gyarapodott**. A külföldről betelepült parasztok – megegyezés szerint – mások földjét művelték.

A magyar társadalom a XII. században

Az Árpád-kor első szakaszának társadalmi jellegzetességei III. Béla korára teljesedtek ki. A földek ekkor még mintegy háromnegyede a király tulajdona volt. A királyi birtok társadalma (várnépek, várjobbágyok, udvarnokok) szinte a Szent István-kori állapotokat tükrözte.

A világiak vezető rétegének legalsó részén a vitézek helyezkedtek el, akik katonáskodással szolgálták a királyt, s kis- és középirtokaik voltak.

Az Aranybulla

A XIII. században a társadalmi átrétegződés felgyorsult. A trónharcok következtében a király a várbirtokok tekintélyes részét eladományozta, s ezzel kialakult a későbbiekben **bároknak** nevezett főnemesi réteg. A nagybirtokosok megerősödése veszélyeztette a kisebb birtokokkal rendelkező vitézeket, akikkel mint közvetlenül a király joghatósága alá tartozó királyi szerviensekkel találkozhatunk a XIII. század elejétől. Az új berendezkedés kárhóztatói rákényszerítették a királyt az **1222-es Aranybulla** kiadására.

Az Aranybulla 31 pontból álló díszes okmány. Ebben a király írásban is megfogadta, hogy a jövőben tartózkodik a királyi birtokok eladományozásától. Kimondta, hogy az idegenek nem kaphatnak birtokadományt, s tisztségeket csak a királyi tanács jóváhagyásával viselhetnek. Az egyházi emberek nagy meglepetésére megtiltotta, hogy a kamarák élén izmaeliták vagy zsidók álljanak.

Az Aranybulla biztosította a szerviensek adómentességét, szabad végrendelkezési jogát, mentesítette őket a megyeispán joghatósága alól. Az okmány ezek után meghatározta a szerviensek katonakötelezettségét.

Az Aranybulla megerősítette a várjobbágyok és a vendégek szabadságjogait.

Végül az Aranybulla törvényesnek nyilvánította a nemesség ellenállását abban az esetben, ha a király megszegi a törvényt. II. András Aranybullája kapcsolódott a nyugat-európai államok hasonló jogalkotási tevékenységéhez. E dokumentumban megjelenik az a nézet, hogy a királyi hatalom nem korlátlan.

A formálódó nemesi társadalom IV. Béla idején

Az, hogy minden vagyoni különbség ellenére van a magyarországi társadalomnak egy jogilag egységesülő rétege, már a tatárjárás előtt is kimutatható. Ide tartoztak a nagybirtokos és tisztségviselő **bárok**, ide a **közép- és kisbirtokos királyi szerviensek**. E társadalmi csoport tagjai **adómentességben részesültek, szabadon végrendelkezettek, peres ügyeiket a királyi bíróságokon intézték, s a királynak csak katonáskodással szolgáltak.**

Az Aranybullában a nemes (nobilis) szó még csak az előkelők vékony rétegét jelölte. A király és fia által 1267-ben kiadott kiváltságlevél viszont már elismerte a királyi szerviensek nemességét is, s őket egyszerűen csak nemesnek (nobilis) nevezte.

A formálódó nemesi társadalomban IV. Béla (1235-1270) uralkodásának végétől kezdve mások is beépültek. A királyi kiváltságok alapján **a várjobbágyok is megkaphatták a nemesi jogokat.**

Nemesítésük során – egy részük valóban szabad földhöz, közép- és kisbirtokokhoz jutott. Nemessé válásukkal **a királyi várszervezet végleg bomlásnak indult.**

Főnemes, köznemes, familiaritás

Azok az óriási birtokadományok, amelyekkel IV. Béla a hozzá hű bárókat megtisztelte, megváltoztatták a nemesi társadalom szerkezetét. **Ekkor alapozódott meg több olyan bárói hatalom, amely a XIII. század utolsó negyedében lehetetlenné tette a királyi kormányzat működését.**

A mindössze 10-20 famíliából kikerülő báróknak vagyonuk révén sikerült szert tenniük az ország főméltóságaira, mely tisztségeket aztán családon belül örökítették a későbbiekben. Belőlük alakult ki a **főnemesség**. A közép- és kisbirtokos **köznemese** – az egykori királyi szerviensek és várjobbágyok – általában **nem tudtak függetlenné válni a nagybirtokos báróktól. Közöttük mindkét fél számára előnyöket nyújtó kapcsolat született.** A nemes önként elszegődött a tehetősebb nagybirtokos szolgálatába. Segített az

uradalom igazgatásában, a katonai kíséret, a háztartás, a família tagja lett. Innen származik a kapcsolat elnevezése: **familiaritás**. Aki szolgálatba állt, az a **familiáris nemes**.

A szolgálat fejében a familiáris juttatásokat, ellátást és védelmet kapott. Fontos tudni, hogy a **familiaritás nem azonos a hűbériséggel**. A familiáris nem kapott hűbérbirtokot, személyes szolgálatvállalása pedig nem csorbította nemesi jogait.

A XIII. században a tatárjárás népességcsökkenése lendületet adott a jobbágyság kialakulásának: a külföldi telepesek, „vendégek” (hospesek) és a határokon belül vándorló földművesek azokon a birtokon telepedtek csak le, amelyeken bizonyos kiváltságokat biztosítottak számukra. A munkaerőhiány miatt a birtokosok elismerték, hogy a jobbágyok telküket szabadon örökíthetik, szabadon költözhetnek, s ezt az 1298-as törvény országosan is biztosította. Az ilyen módon kialakult és egységesült réteg jobbágy elnevezése (eredetileg: „jobb ember”) kifejezte a paraszti népesség felemelkedését.

IV. Béla tatárjárás utáni telepítési, várépítési és városfejlesztési politikája ösztönző hatást fejtett ki: nőtt a királytól kiváltságokat nyert kereskedő- és bányavárosok száma. Ennek ellenére Nyugat-Európaéhoz képest csekély maradt a városi polgárság súlya.

Az Árpád-kor társadalmi rétegződése

A XI. századi magyar társadalom **összetett** képet mutatott. Még léteztek a katonademokráciából fennmaradt társadalmi rétegek és már kialakulóban voltak az új, feudális társadalom alapvető **rétegei**. Az István korabeli vezető rétegekből (ispánok, várjobbágyok stb.) a XII. század végére kialakult a későbbi nemesség előképe a **szerviensi** réteg, az alsóbb társadalmi rétegek pedig a jobbágyság soraiba tagozódtak be. A trónviszályok során egyes földesurak hatalmas birtokokat gyűjtöttek össze, belőlük alakult ki később a **bárák** csoportja. A vezető rétegek (főpapok, főurak, szerviensek) sorra elnyerték **kiváltságaikat**, így a XIII. század közepére Magyarországon kialakult a **nyugati feudális társadalomra emlékeztető forma**. A század végére egységesült a jobbágyság, és megkapta a szabad költözködés jogát.

Társadalomfejlődés az Anjouk korában

Az Anjouk kora a társadalomfejlődés egy hosszú folyamatát zárta le. **Az ország különböző állapotban élő és különböző kiváltságokat élvező lakosai két alapvető csoportban egységesültek.**

Az egyik csoportba tömörülők földbirtokuk révén a **nemesség** soraiba tartoztak. Földjükre megkapták az uralkodótól az adómentességet, és csupán katonáskodási kötelezettségük volt. A másik csoport tagjai, a földtulajdonnal nem rendelkező **jobbágyok** a földesurak földjein telkeket vettek használatba. A használatba kapott telek fejében a földesúr, az egyház és az állam szolgáltatásokra kötelezte őket. Az egységes nemesség és jobbágyság kialakításában a királyi hatalom döntő szerepet játszott.

Az 1351. évi törvények

Nagy Lajos 1351-ben elrendelte, hogy a gabona és a szőlő után **valamennyi jobbágy**, még a mezővárosi is, **köteles a termés kilenced részét** – pontosabban a kilencedik tizedrészt – **fizetni**.

Ettől kezdve **az ország minden nemese azonos szabadságjogokat és kiváltságokat élvez.**

Az ősiség törvényében Nagy Lajos megszüntette az Aranybullában rögzített végrendelkezési szabadságot.

Udvari nemesség, vármegyei nemesség

Az udvari nemesség gondolkodásmódja az Anjouk idején kezdett különválni a vármegyei nemesekétől. **Az udvari társadalom észjárását a királyság tisztelete határozta meg, míg az udvaron kívülrekedtek, a vidéki nemesek elsősorban a nemesi szabadság szószólói lettek.** A szakadékokat a királyok is mélyítették. A tisztsége révén a királyi székhelyhez, Budához kötődő udvari nemesség tagjai egyre sűrűbben kapták meg az úgynevezett szabadispánságot. Ez a később pallosjognak nevezett kiváltság feljogosította őket arra, hogy a kézre került bűnösöket – a megyei törvényszék mellett – ők is kivégeztessék.

A nemességhez hasonlóan a jobbágyság kialakulása is a XIV. századra fejeződött be. Apró falvakban éltek, gazdálkodásuk és szolgáltatásaik alapja a telek volt, mely belső (ház és kert) és külső (szántó, rét és erdő rész) telekből állt. A szántót - a nyomáskényszernek megfelelően - minden évben másutt mérték ki. A jobbágy a telek alapján rótt le szolgáltatásait földesurának (cenzus = pénzadó két részletben; kilenced = terményadó; évi háromszori ajándék; munkajáradék = fuvarozás); az egyháznak (tized a gabona és a bor után) és az államnak (kapuadó). A jobbágyok helyzete a XIV. században viszonylag kedvező volt. Nem éheztek, szabadon költözhetek adójuk megfizetése után. Javította helyzetüket a gazdasági fejlődés, az ország belső rendje, s hogy nem sarcolták az országot idegen hadak.

13. Árpád-házi uralkodók politikai életpályái

III. Egyén, közösség, társadalom / 13.

Időrend

1001-1038 Szent István	1141-1162 II. Géza
1038-1041 és 1044-1046 Orseolo Péter	1162-1172 III. István (ellenkirályok II. László és IV. István)
1041-1044 Aba Sámuel	
1046-1060 I. András	1172-1196 III. Béla
1060-1063 I. Béla	1196-1204 Imre
1063-1074 Salamon	1205-1235 II. András
1074-1077 I. Géza	1235-1270 IV. Béla
1077-1095 I. (Szent) László	1270-1272 V. István
1095-1116 Könyves Kálmán	1272-1290 IV. (Kun) László
1116-1131 II. István	1290-1301 III. András, halálával kihalt az Árpád-ház férfi ága
1131-1141 II. (Vak) Béla	

Ez a tétel viszonylag nagy anyagrészt ölel fel. Ezért én a témát három (szerintem a legfontosabb) uralkodó tevékenységére szűkítettem le. Ezek pedig István és az államalapítás, II. András és az Aranybulla, valamint IV. Béla és a tatárjárás. A többi uralkodóról, trónviszályokról, háborúkról, reformokról meg törvényekről amúgy is mindent megtaláltok a tankönyveitekben. Például:

Szabó Péter, Závodszy Géza: *Történelem II.*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

II. fejezet: Az Árpád-kor Magyarországon - 50-76.o.

Herber Attila, Martos Ida, Moss László, Tisza László: *Történelem 3.* 1000-től 1500-ig
Az Árpád-kor Magyarországon (11-13. század) - 147-206.o.

Szent István és az államalapítás

A honfoglaló magyarok már 862-től kezdődően, tehát jóval a Kárpát-medencébe történő letelepedésük előtt, évenként indítottak **kalandozó hadjáratokat** leginkább a nyugati hatalmak irányába. Géza fejedelem rájött, hogy a portyázások és a nomadizálás folytatása, a végleges vereséget és a nép asszimilálódását (más népekbe való beolvadását) jelentheti. Ezért a végleges letelepedés és egy a Nyugat által is elfogadható **keresztény állam** létrehozása mellett döntött.

Békét kötött Bizánccal és a Német-Római Birodalommal. Elkezdte a keresztényterítéseket, Rómától térétpüspököket kért. **975**-ben született fiát, Vajkot keresztény szellemben nevelte (keresztelés után – István).

Géza fejedelem is felvette a keresztény hitet, és fia számára előkészítette az államalapítást. Az Árpád-háziak uralmát veszélyeztető törzsfők leverésével hatalmas földbirtokokra tett szert, ő lett a legnagyobb földbirtokos az országban. Földtulajdonából adományozott az egyháznak is. Gézának sikerült nyugati feleséget szereznie a fia számára **Bajor Gizella** személyében, aki erős szövetségest jelenthetett akár a német-római császárral szemben is.

Géza **997**-ban halt meg, ezután Istvánt Esztergomban fejedelemmé avatták. Fő riválisát a pogány **Koppányt** - aki magát jogos örökösnek tartotta - a Veszprém és Várpalota között vívott csata után - amely István győzelmével zárult - elrettentésként fölnyelték.

Ezután **István legfontosabb feladatai egy keresztény királyság megalapítása, önálló egyházszerkezet kialakítása és a koronázás** volt. Ehhez kedvező volt a nemzetközi helyzet. István a koronát **II. Szilveszter** pápától kérve (nem kellett a német-római császártól kérnie) hangsúlyozhatta a császártól való függetlenségét. A **koronázás** pontos dátuma bizonytalan, 1000. 12. 25-én vagy **1001. 01. 01**-jén kerülhetett rá sor. Ezzel létrejött a keresztény magyar királyság. A korona nem csak világi, hanem egyházi hatalmat is jelentett Istvánnak. Következő lépésként - a pápától szabad kezet (apostoli hatalmat) kapva az egyház kialakítására és **hittérítésre - megszervezte az egyházat.** Majd befejezte az **ország egyesítését.** Ehhez két főurat kellett még legyőznie: Gyulát (aki végül harc nélkül adta meg magát 1003-ban), és Ajtonyt (akit 1008-ban ölt meg).

1001-ben megalapította az **esztergomi érsekséget.**

Tevékenységének egyik legfontosabb mozzanata volt az **egyházmegyék** (szám szerint 10) megszervezése (a veszprémi, a győri, a pécsi, az egri, a váci, a csanádi, a bihari, az erdélyi, az esztergomi és a kalocsai). Az utolsó kettő (valószínűleg) már a kezdettől érsekség volt.

Az **egyházi tized** (decima, dézsma) bevezetésével gondoskodott az egyházmegyék fenntartásáról. Törvények szabályozták a rendszeres templombajarást (**vasárnapi mise rendelete**). A falvakat templomépítésre kötelezte (10 falunként 1 templom). Ezzel párhuzamosan sokasodtak a **kolostorok** is; István **1002**-ben megalapította a **Pannonhalmi Bencés Apátság**ot.

Az államszerkezet

Vármegyéket hozott létre, ezek lettek a közigazgatás és a hadszerkezet alapegységei és fedezték az állam szükségleteit. A vármegye központjában a **vár** állt, a **várispán** vezetése alatt.

A várak lakosságában rétegződés volt megfigyelhető. A vár környékén laktak, a várispán vezetése alatt katonáskodó szabadok, a **várjobbágyok**. Ezen kívül voltak még **várkatonák**, akik szintén a várispán rendelkezése alatt álló fegyveres erő tagjai, a várban szolgálatot teljesítő katonák voltak. A várnépek végezték a termelőmunkát, köztük voltak a rabszolgák.

A vármegyei szervezet vezetője a királyi udvar bírása a **nádorispán** volt, az első világi méltóság a király után. István kb. 30-70 vármegyét hozott létre. Kialakította a földesúri birtokok és jogok rendszerét is. A nagycsaládi birtoklás helyett bevezette a **magántulajdont**.

A földbirtoknak három típusa volt:

- az **egyházi birtokot**: sem felosztani, sem elidegeníteni nem lehetett, és már a korai időben írásban rögzítették a nagyságát.
- a **világi birtok**: ezeket a birtokügyleteket egészen a 13. századig nem rögzítették írásban, tanúk garantálták a szóbeliség megmaradását az emlékezetben.
- a **királyi birtokok** számához képest elenyészők voltak a világi és egyházi birtokok

Szent István államalapító tevékenységéhez tartozik **két törvénykönyv** kiadása hatalmának megerősítéséhez. **Első 1008** körül kiadott 35 cikkelyből álló törvénykönyvének cikkelyei a szabadokra vonatkoztak, és a következő főbb csoportok találhatóak benne:

- az egyház és a papság helyzetére vonatkozó általános rendelkezések
- az új birtokrend biztosítása
- a keresztény vallásgyakorlás biztosítása
- az erőszakos cselekmények megakadályozása
- az esküszegés büntetése
- a földesúr jogainak biztosítása a nép felett
- az özvegyek és az árvák jogainak védelme
- boszorkányok és varázslók büntetése

A törvények többsége tartalmazta a büntetést is ezért büntető-törvénykönyvnek is tekinthető. **Második 1030** körül kiadott törvénykönyve tartalmazza az intelmeket.

Az utódlás • István fia, Imre 1031-ben meghalt, így – unokaöccse - Vazul lett volna a trónörökös, de pogánysága miatt nem volt alkalmas a trónra, ezért megvakította. **Orseoló Pétert** – nővére fiát – jelölte ki utódjául. Szent István 1038. augusztus 15-én halt meg, Székesfehérváron helyezték örök nyugalomra.

II. András és az Aranybulla

A XIII. században a társadalmi átrétegződés felgyorsult. A trónharcok következtében a király a várbirtokok tekintélyes részét eladományozta, s ezzel kialakult a későbbiekben **báróknak** nevezett főnemesi réteg. A nagybirtokosok megerősödése veszélyeztette a kisebb birtokokkal rendelkező vitézeket, akikkel mint közvetlenül a király joghatósága alá tartozó királyi szerviensekkel találkozhatunk a XIII. század elejétől. Az új berendezkedés kárhóztatói rákényszerítették a királyt az **1222-es Aranybulla** kiadására.

Az Aranybulla 31 pontból álló díszes okmány. Ebben a király írásban is megfogadta, hogy a jövőben tartózkodik a királyi birtokok eladományozásától. Kimondta, hogy az idegenek nem kaphatnak birtokadományt, s tisztségeket csak a királyi tanács jóváhagyásával viselhetnek. Az egyházi emberek nagy meglepetésére megtiltotta, hogy a kamarák élén izmaeliták vagy zsidók álljanak.

Az Aranybulla biztosította a szerviensek adómentességét, szabad végrendelkezési jogát, mentesítette őket a megyeispán joghatósága alól. Az okmány ezek után meghatározta a szerviensek katonakötelezettségét.

Az Aranybulla megerősítette a várjobbágyok és a vendégek szabadságjogait.

Végül az Aranybulla törvényesnek nyilvánította a nemesség ellenállását abban az esetben, ha a király megszegi a törvényt. II. András Aranybullája kapcsolódott a nyugat-európai államok hasonló jogalkotási tevékenységéhez. E dokumentumban megjelenik az a nézet, hogy a királyi hatalom nem korlátlan.

IV. Béla és a tatárjárás

II. András után fia, IV. Béla (1235-1270) került a trónra. Már hercegsége idején sem értett egyet apja politikájával, és uralkodóként **megkísérelte visszaszerezni az eltékozolt földbirtokokat.**

Miközben Magyarországon mindenki a belpolitikai eseményekkel volt elfoglalva, addig a tatárok meghódították Kelet-Európát. A hírt 1236-ban Julianus barát hozta meg Magyarországra, aki a keleten maradt magyarokat indult el megkeresni.

IV. Béla a tatárok elöl menekülő Kötöny kun királyt befogadta országába 40 000 emberével együtt, és **kiváltságokat adományozott** nekik. Kötöny vállalta a kereszténység felvételét. Béla támaszt remélt a nomád kun lovasságtól a tatárokkal szemben. A kunok bekerülése azonban tovább mélyítette a király és alattvalói között feszülő ellentétet. A magyar urak a tatártámadásért is a kunokat okolták, megölték királyukat, mire azok elhagyták az országot.

A közelgő tatár veszélyt nem mérhették fel kellő súllyal Magyarországon. A király is csak Kijev eleste után döbrent rá a veszedelem nagyságára. Fegyverbe szólította a bárókat, szervienseket, várjobbágyokat. A tatárok a Kárpátokban a Vereckei-hágónál elsöpörték Tomaj Dénes nádor hadát, s szabad volt az útjuk az ország belsejébe. Az ország külső segítség nélkül, saját erejére támaszkodva szállt szembe az ellenséggel.

A tatárok 1241 márciusában törték át a Vereckei-hágó védelmét. A döntő csatát 1241 április 12-13-án vívták a **Muhi pusztán** itt a **magyar sereg nagy része elpusztult.** Béla a dalmáciai Trau várába menekült.

A tatárok berendezkedtek az országban, behajtották az adókat, raboltak. De csak a tél beállta után keltek át a Dunán. Szervezett ellenállással nem találkoztak, de a kővárak ott is ellenálltak. A tatárok kézre akarták keríteni a királyt, hogy behódolásra kényszerítsék, de nem tudták elfogni. 1242 márciusában a tatárok pusztítva, foglyaikat magukkal hurcolva, váratlanul kivonultak az országból.

1241 decemberében meghalt Ögödej nagykán. Mivel Batu kán (a nálunk hódító tatárok vezére) is igényt tartott erre a címre, a **tatárok kivonultak** az országból. Más feltételezések szerint a kivonulás oka a tatárok harcmodorában keresendő.

A tatárjárás legfájóbb velejárója a hatalmas emberveszteség volt. (Egy német évkönyv 1241-ben már lemondott a magyarokról, mondván, Magyarország 350 évi fennállás után elpusztult.)

A veszteségeket részben a bevándorlás pótolta. Ekkor települtek le a jászok is a Jászságban. A kunok és a jászok, a korábbi nomád népekhez hasonlóan, egy-két évszázad alatt beleolvadtak a magyarságba.

Nőtt a XIII. század eleje óta Erdélybe betelepülő vlachok száma. Az állattartó románok elsősorban a királyi erdőuradalmakban települtek le. S cseh és lengyel bevándorlás révén délebbre húzódott a szláv etnikai határ, de az ország lakosságának 70-80%-át továbbra is a magyarság alkotta.

IV. Béla a pusztítás után változtatni kényszerült politikáján. **Visszahívta a kunokat**, a kihalt országrészekre **külföldi telepéseket hívott**, már ő is **adományozott földeket**, de ezért a **birtokosokat várépítésre és seregek állítására kötelezte.** Tömeges várépítés indult meg. Maga a király is számos erődítményt emeltetett. Gazdasági és védelmi okoktól vezérelve számos településnek adott városi rangot.

Külpolitikájában **kelet felé keresett szövetségeseket** (pl.: egyik lányát a halicsi fejedelemhez adta feleségül). Igyekezett kiszélesíteni támogatóinak a bázisát, ennek során **megerősítette a szerviensek jogait** (1267-es törvény), és **erősítette a városokat**

(kiváltságlevelek, vámmentes kereskedelem, szabad bíró- és tanácsválasztás, kőfal építése). Ezzel a kényszer szülte politikával tovább erősítette a nagybirtokos bárókat.

15. Politikai életpályák a XX. századi Magyarországon

III. Egyén, közösség, társadalom / 15.

Gróf Teleki Pál (1871-1941)

Földrajztudósként alapozta meg hírnevét. Alkatra inkább tudós volt, mint politikus, ennek ellenére kétszer töltötte be a miniszterelnöki pozíciót igen nehéz időkben. Erkölcsi nagyságára utal a maga választotta tragikus vég: politikai felelősségének elismerésével öngyilkos lett.

Első kormánya

1920. július 25-én Horthy Miklós kormányzó kinevezte miniszterelnökké. Emellett ő volt a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere és ő vezette a külügyi tárcát is. IV. Károly visszatérési kísérlete után, 1921. április 14-én végérvényesen lemondott a miniszterelnökségről. 1925-ben részt vett a török-iraki határ megállapítása előtti felmérésben, mint a Népszövetség által kiküldött bizottság tagja. A korszak tudományos életében meghatározó szerepet töltött be: tanszékvezető, dékán, majd rektor volt különféle egyetemeken. Az Eötvös-kollégiumnak is kurátora ebben az időben. Munkásságát 1930-ban Corvin-lánccal ismerték el.

A numerus clausus (számszár)

Az 1920-as numerus clausus elsősorban a magyar felsőoktatásban tanulók számát kívánta az ország gazdasági igényeihez igazítani.

A numerus clausus tulajdonképpen az 1920. évi 25. törvény ("a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról")

A parlament elé a vallás- és közoktatásügyi miniszter terjesztette. 1920 júliusában fogadták el.

A törvény korlátozni kívánta a felsőoktatásba bekerülők számát. Meghatározta azt is, hogy egy adott iskolaévben tudományterületenként hány hallgatót vehetnek fel az egyetemek és főiskolák.

A felsőoktatásban tanulóknak számarányukban tükrözniük kellett a Magyarországon élő "népfajok" arányszámát legalább 90%-ban. A törvény fő célja elsősorban az volt, hogy korlátozza az egyetemre bekerülő izraeliták|zsidók számát. Ennek folyományaképpen számos érettségizett zsidó fiatal nem mehetett Magyarországon egyetemre. A zsidóság ugyanis akkoriban a teljes magyar lakosság kb. 5%-át adta, a zsidó lakosság számaránya a jobb iskolázottságú rétegekben viszont lényegesen magasabb volt. Ezt az arányszámot

ugyanakkor nem minden egyetem tartotta be. A budapesti Műszaki Egyetem például maradéktalanul betartotta az arányokat, a pécsi egyetemre viszont a megengedettnél majdnem kétszer több zsidó iratkozhatott be.

Második kormánya

1938-ban visszatér a politikába, először kultuszminiszterként. Az első bécsi döntés tárgyalásánál a magyar delegáció egyik vezetője volt. Az elvesztett területek visszaszerzése érdekében Németország és Olaszország, más szóval a tengelyhatalmak felé forduló Imrédy-kormányral szemben a meggyőződéses angolbarát volt. 1940. november 20-án a magyar kormány csatlakozott a Háromhatalmi Egyezményhez (Németország, Olaszország és Japán), elismerve a fasiszta Olaszország és a náci Németország európai hegemóniáját. Az egyezmény értelmében ha a világháborúban addig részt nem vevő állam támadná meg a tengelyhatalmakat, Magyarország szolidaritást vállal a megtámadottal.

Halála

A magyar kormány 1940. december 12-én Belgrádban örök barátsági szerződést kötött Jugoszláviával. Az ottani katonai puccs - mely egyúttal németellenes élű volt - után azonban a berlini vezetés bejelentette igényét arra, hogy német csapatok Magyarországon áthaladhassanak. Telekinek választania kellett a revíziót lehetővé tevő és addig győztes helyzetben levő Németország, és a térséget minden szempontból feladó, de nagy anyagi tartalékokkal rendelkező angolszász hatalmak és a velük potenciálisan szövetséges Szovjetunió között. Teleki mindenképpen tartani akarta magát a barátsági szerződéshez, Németország ellenében. A német hadsereg Jugoszlávia elleni felvonulásának másnapján 1941. április 3-án Teleki máig tisztázatlan körülmények között meghalt. Azon a hajnalon drámai hangú levelet találtak nála a kormányzónak címezve, melyben olyan kifejezéseket használt, amelyeket életében soha nem vett szájára. A német csapatok már a halálhír előtt elindultak Jugoszlávia ellen. Magyarországon elegendő bizonyíték híján öngyilkosságként könyveltett el az eset.

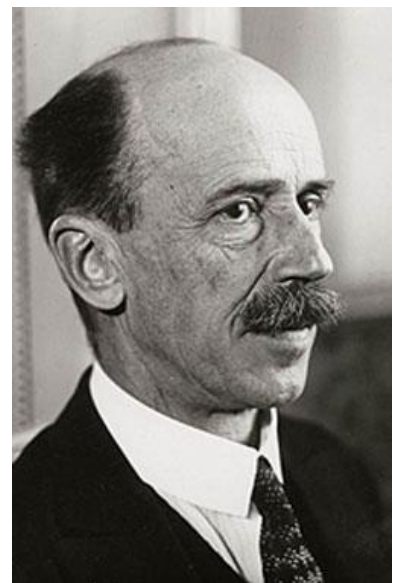
Ajánlott irodalom:

- Rubicon, 15. évfolyam (2004) 2. szám - Teleki Pálról feketén-fehéren

Gróf Bethlen István (1874-1946)

Erdélyi arisztokrata család sarja, 1874-ben született Gernyeszegen. A konzervatív-nacionalista politikai gondolkodás egyik utolsó nagy 20. századi képviselője. A húszas években miniszterelnökként, a harmincas években a háttérből, Horthy bizalmasaként meghatározó szerepet játszott a politikai döntésekben. Halálának körülményeivel kapcsolatban sok legenda keringett. A kilencvenes években előkerült dokumentumok alapján vált bizonyossá, hogy egy moszkvai börtönben halt meg szívbénulásban 1946. október 5-én.

Gróf Bethlen István **1921 áprilisától 1931 augusztusáig** állt a magyar kormány élén. Korának **legfelkészültebb, legtehetségesebb** politikusai közé tartozott. Nyugalma, határozottsága kiváló taktikai érzékkel párosult.

Stabilizációs reformok egy csőd szélére került országban

1874. október 8-án született a Maros-Torda megyei Gernyeszegen, régi erdélyi főnemesi családok sarjaként: apja Bethlen István gróf, anyja Teleki Ilona grófnő volt. A bécsi Theresianumban tanult, majd jogot végzett Budapesten, angliai tanulmányútja és egyéves katonáskodás után a magyaróvári mezőgazdasági akadémiára járt. 1900-tól az erdélyi Mezősámsondon birtokát vezette, 1901-től a szabadelvű, majd a függetlenségi, 1913-18 közt az alkotmánypárt képviselője volt.

1901-ben vette el unokatestvérét, az író-szerkesztő Bethlen Margit grófnőt. A világháborúban több fronton szolgált. 1918 őszén bírálta a Károlyi-kormány földreform-tervét s a vagyondézmát, korábbi nacionalizmusával szemben Jászi Oszkár nézeteihez közeledett. 1919-ben létrehozta a jobboldali konzervatív Nemzeti Egyesülés Pártját, majd Bécsben az Antibolsevista Comité (ABC) vezetője lett, s 1920-ban tagja volt a párizsi magyar béke delegációnak.

1920-39 között képviselő, 1921-31 közt kormányfőként stabilizálta Magyarországot. 1921 októberében, legitimista érzelmei dacára a budaörsi csatával meghiúsította IV. Károly második visszatérését, majd keresztülvitte a Habsburgok trónfosztását. A soproni népszavazás révén és a baranyai háromszög visszatérével csökkentette a területi veszteségeket. A Bethlen-Peyer-paktummal lojális ellenzékké tette a szociáldemokrata pártot. A Kisgazdapártra építve 1922-ben létrehozta a nagy többségű Egységes Pártot, majd rendeleti úton leszűkítette a választójogot és a nagyobb városok kivételével visszaállította a nyílt szavazást. Ezáltal kényelmes parlamenti többséget biztosított a kormányzó pártnak, amelyből 1923-ra kiszorította a Gömbös-féle szélsőjobb fajvédőket.

Később a gazdasági stabilitás volt a célja: 1924-ben létrehozta a Nemzeti Bankot és 250 millió korona népszövetségi hitelt szerzett. Rendezte az állam veszteségeit, új vámrendszert dolgozott ki, 1927-ben bevezette a pengőt. Helyzete először 1926-ban, a frankhamisítási ügy kipattanása miatt ingott meg, de a kormányzó ekkor még nem fogadta el lemondását. Bethlen ezután új szociális és kultúrpolitikát indított, kötelező nyugdíj- és betegbiztosítást vezetett be, fejlesztette a népiskolai hálózatot s a közegészségügyet.

Külpolitikája Trianon revíziójára, a német és orosz veszély elhárítására irányult. Népszavazás nélkül akarta visszakapni a határ menti magyarlakta területeket, ahol a szlovákoknak és ruszinoknak autonómiát biztosított volna, s dönthettek volna hovatartozásukról. A Délvidéken, ahol a magyarság kisebbségben volt, népszavazást javasolt, s autonómiát akart Erdélynek, népei egyenjogúsága alapján. Dunai együttműködési tervei a magyar területi követelések és a kisantant létrejötte miatt meghiúsultak, ezután Angliára és Olaszországra próbált támaszkodni. 1927-ben magyar-olasz barátsági szerződést kötött, majd Németországhoz is közeledett. A világválság idején próbálta annak hatásait csökkenteni, hiteleket vett fel s megszorító intézkedésekre kényszerült.

A magyar politika grand old man-je

Bethlen a növekvő elégedetlenség miatt 1931 augusztusában lemondott, de a kormánypárt vezetőjeként 1935-ig fontos szerepet játszott. Ekkor Gömbös Gyulával a német politika kérdésében támadt ellentétei miatt kilépett az Egységes Pártból, de Horthy tanácsadója maradt. Előadókörutat tartott külföldön a magyar ügyről, 1939-ben a felsőház örökös tagja lett.

A részleges revíziót hozó bécsi döntések után kivárt, ellenezte az egyoldalú német orientációt, a kapcsolatok megszakítását a Nyugattal. A második világháborúba lépést hibának tartotta, a zsidótörvényeket pedig egyértelműen elítélte. 1941-ben ő beszélt elsőként nyilvánosan a német vereség lehetőségéről. 1943-44-ben támogatta a kiugrást, s angolszász irányú különbéke-kísérleteket szervezett.

Az 1944. március 19-i német megszállás után illegalitásba vonult, a nógrádi Herencsényben, majd egy somogyi vadászházban bujkált, ezalatt kétszer kapott agyvérzést. 1944 decemberében az oroszok kezére adva magát felajánlotta együttműködését, ám ők házi őrizetben tartották, majd 1945. áprilisban a Szovjetunióba vitték, hogy a kommunistaelenes erők fókuszába kerülését megakadályozzák. Moszkvában halt meg 1946. október 5-én, a Butirszkaja-börtön kórházában, szívbénulásban. Közös sírból feltárt hamvait 1994-ben hazahozták, s a Kerepesi-temetőben helyezték el.

Bethlen István konzervatív politikus volt, liberális vonásokkal. Kormányfőként sikerült az első világháború és a forradalmak alatt tönkrement országot gazdasági és politikai téren konszolidálnia. Igyekezett mindkét szélsőséget távol tartani a hatalomtól. Nem volt demokrata, de ő a Horthy-kor legnagyobb formátumú politikusa, aki többnyire felismerte a nemzet valódi érdekeit. Mindent megtett a náci veszedelem ellen, a világháborús anyagi és erkölcsi veszteségek csökkentéséért, s Horthyt is ebbe az irányba próbálta befolyásolni.

Kádár János (1912-1989)

Egy cselédlány törvénytelen gyermekeként 1912-ben született Fiumében. Bár kitanulta a műszerész szakmát, életét ifjúságától kezdve a kommunista mozgalom érdekében folytatott tevékenység töltötte ki. Megjárta Horthy börtöneit, s a háború alatt a magyarországi kommunisták egyik meghatározó személyiségévé vált. 1945-től karrierje meredeken ívelt felfelé, előbb Budapest rendőrfőkapitány-helyettese, majd belügyminiszter lett. Rajk László haláláért személyes felelősség terheli. 1950-ben saját elvtársai – természetesen koholt vádak alapján – 4 évi börtönre ítélték. A forradalom első napjaiban nagy Imre feltétlen hívének tűnt, ezért döböntött meg oly sokakat pálfordulása. 1956 végén kevés gyűlöltebb politikusa volt az országnak. Közel tíz év után mind a magyar, mind a nemzetközi közvélemény jelentős része a legnépszerűbb kommunista vezetők között emlegette. Igyekezett kihasználni a Szovjetunió által diktált szűk mozgástér adta lehetőségeket. Nem túrt meg személye körül semmiféle kultuszt, életmódjában és beszédstílusában megmaradt egyszerű munkásembernek. Életének utolsó évtizedében hithű kommunistaként képtelen volt belátni rendszere hanyatlásának alapvető okait. 1988-as bukásában rohamosan romló szellemi és fizikai állapota is közrejátszott. A rendszerváltozást már nem érte meg, néhány nappal Nagy Imrének és társainak újratemetése után, 1989-ben hunyt el.

Kádár-életút

Kádár János 1912-ben született Fiumében, eredeti neve Csermanek János. Édesanyja cselédként dolgozott, de a gyermek születése után elbocsátották, édesapja kiléte ismeretlen. Csermanek Borbála fiát a Somogy megyei Kapolyra adta nevelőszülőkhöz, majd 1918-ban a család Budapestre költözött. Csermanek János itt végezte el az elemi és a polgári iskolát.

Kádár írógépműszerész-tanonc lett, 1930-ra tanulta ki a szakmát, és néhány hónapig segédként dolgozott a műhelyben. 17 évesen a Vasas Szakszervezet ifjúsági csoportjának lett a tagja, majd 1931-ben belépett az illegális Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetségébe (KIMSZ) és a Kommunisták Magyarországi Pártjába. Mozgalmi fedőneve Barna János lett.

1931 novemberében letartóztatták, és bár bizonyítékok hiányában szabadon engedték, rendőrségi megfigyelés alá helyezték. 1933-ban a KIMSZ KB titkára lett. Ekkor újra

letartóztatták és októberben kommunista szervezkedésért két év fegyházbüntetésre ítélték. Az év végén - a rendőrségen tanúsított "gyávasága" miatt - a KIMSZ kizárta soraiból.

A börtönévek alatt ismerkedett meg számos büntetését töltő kommunistával, pl. Rákosi Mátyással is. Szabadulása után több helyen dolgozott segédmunkásként, közben bekapcsolódott a Szociáldemokrata Párt munkájába. Rövidesen az SZDP VI. kerületi szervezetének tagja lett, 1940-ben pedig megbízták az SZDP VB Ifjúsági Csoportjának a vezetésével.

1941 tavaszán a Kommunisták Magyarországi Pártja Budapesti Területi Bizottságának tagja, 1942 májusától a KMP KB tagja, 1942 decemberétől KB titkár és 1943 februárjában vezető titkár lett. Ekkor új nevet kapott a mozgalomban: "megszületett" Kádár János. A Kommunista Internacionálé feloszlata után 1943 júniusában feloszlatta a KMP-t és megszervezte a Békepartot.

1944 áprilisában Jugoszláviába küldték, hogy felvegye a kapcsolatot az emigrációban élő kommunista vezetőkkel, azonban a határon elfogták. Valódi kilétét sikeresen eltitkolva katonaszökevényként emeltek vádat ellene, és két év börtönre ítélték. 1944 novemberében megszökött és visszatért Budapestre.

Budapest ostroma után a "budapesti" KB kinevezte Budapest rendőrfőnökének a helyettesévé. 1945 januárjában a fővárosba érkező Gerő Ernő vette át tőle a vezető titkári tiszteletet. Áprilisban megválasztották az MKP Központi Vezetőségének titkárává, az MKP Budapesti Területi Bizottságának titkárává és az MKP KV Káder Osztályának vezetőjévé, majd májusban az akkor létrehozott Politikai Bizottság tagjává. 1946-tól az MKP, később az MDP főtitkárhelyettese.

Főtitkárhelyettesi beosztását, MKP ill. MDP KV és PB tagságát letartóztatásáig, 1951-ig tartotta meg. 1948 és 1950 júniusa között belügyminiszterként jelentős szerepe volt a Rajk-per megrendezésében. 1950 májusától az MDP KV Szervező Bizottság tagja, valamint a Párt- és Tömegszervezeti Osztályának vezetője.

1951 tavaszán az ÁVH letartóztatta, és az MDP KV májusi ülésén minden testületi tagságtól megfosztották. A Legfelsőbb Bíróság 1952 decemberében életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte. 1954 júliusában rehabilitálták és szabadlábra helyezték.

Az MDP XIII. kerületi pártbizottság titkára, majd 1955 szeptemberétől az MDP Pest Megyei Pártbizottság első titkára lett. Az MDP KV 1956. júliusi plénumán visszavették a testületbe, és megválasztották a Politikai Bizottság tagjának, valamint a Központi Vezetőség másodtitkárának.

1956. október 25-én az MDP KV első titkárává választották. Az október 26-i MDP KV ülésén a PB helyett életre hívott Direktórium tagja lett. Október 28-án az akkor választott MDP Elnökségének elnöke lett. A Minisztertanácsban belül október 30-án létesült Kormány Kabinet tagjává és államminiszterré nevezték ki. Október 31-én az alakuló MSZMP Intéző Bizottság tagja lett.

November 1-jén Münnich Ferencsel együtt átállt a szovjetekhez, és elhagyta Magyarországot. November 2-4. között Moszkvában részt vett az SZKP KB Elnökségének ülésein, a szovjet vezetés őt nevezte ki az ellenkormány élére. November 4-én rádióközleményben jelentette be a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulását, s a nap folyamán szovjet katonai géppel vitték Szolnokra. November 7-én a szovjet hadsereg Budapestre szállította, és Dobi István kinevezte a Minisztertanács elnökévé.

A forradalom leverése után kezdetét vette a megtorlás és a forradalom eredményeinek felszámolása. Az új rendszer ellen az egész társadalmat átható ellenállás bontakozott ki, a tüntetésekre és sztrájkokra az új hatalom sortűzekkel válaszolt, bevetette az újonnan szervezett munkásőrséget, bevezették a rögtönbíráskodást, tömeges perek kezdődtek.

Egyidejűleg bevezettek "népszerűsítés" intézkedéseket is: a gyermektelenségi adót eltörölték, a húsvét hétfőt, a karácsony mindkét napját munkaszüneti nappá nyilvánították

1957. február 26-án az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága elnökévé választották. Az 1957 júniusi országos pártértekezleten az MSZMP KB első titkárává, a PB tagjává választották. 1958. január 28-án leköszönt a Minisztertanács éléről és államminiszter lett. 1961. szeptember 13-tól ismét a Minisztertanács elnöke 1965. június 30-ig.

Az MSZMP KB első titkári tisztét 1985-ig töltötte be. 1985 és 1988 között az MSZMP KB főtitkára volt. Az 1988-as országos pártértekezleten kimaradt az MSZMP PB-ből, de ugyanakkor az MSZMP elnökévé választották, ami egy újonnan létrehozott, feladatkör és hatalom nélküli pozíció volt. Az MSZMP KB 1989. májusi tanácskozásán - egészségi állapotára hivatkozva - felmentették KB tagságából és pártelnöki tisztéből. Hosszú betegség után 1989. július 6-án halt meg.

Ajánlott irodalom:

- Rubicon, 9. évfolyam (1998) 1. szám – Kádár-korszak
- Rubicon, 11. évfolyam (2000) 6. szám – Ki volt Kádár?
- Rubicon, 11. évfolyam (2000) 7-8. szám – Kádár-életút
- Rubicon, 15. évfolyam (2004) 8-9.szám – A hosszú 60-as évek

16. Az USA kialakulása és alkotmányos fejlődése (1773-1870)

IV. Modern demokráciák működése/16.

Az első politikai mozgalmak a felvilágosodás jegyében

A felvilágosodás nem csak a világszemléletet alakította át, hanem **közvetlenül is hatott a politikai eseményekre**. Előbb a központi kormányzatok politikusait „hódította meg”, főleg a periférián (felvilágosult abszolutizmus). A század utolsó harmadára pedig egyre nagyobb szerepük lesz azoknak a gondolkodóknak, politikusoknak és mozgalmaknak, melyek a felvilágosodás eszméivel felvértezve éppen a központi hatalommal szemben lépnek fel, és elsősorban egyes fejlettebb országokban. E politikai mozgalmak hátterében ugyanis ott voltak mindazok a társadalmi konfliktusok, amelyek ezeken a helyeken éppen a nagy gazdasági-társadalmi átalakulásoknak, a gyors népességnövekedésnek, a városok, ipar, kapitalizmus gyors térhódításának voltak köszönhetőek.

A felvilágosodás szülőhazájában, Angliában ezek a mozgalmak viszonylag szelídek, az újabb angol hagyományoknak megfelelően megegyezést keresőek voltak. Fő céljuk a választójog kiszélesítése, a választási visszaélések megszüntetése volt; vagyis nem a fennálló berendezkedés eltörlése, hanem tökéletesítése.

Már **komolyabb konfliktusok** voltak **Amerikában**. Az egész kontinensen gyorsan szaporodtak a szabadkőműves páholyok és egyre határozottabban terjedt az a nézet angol és spanyol telepesek, illetve meszticek, feketék, kreolok, indiánok körében, hogy **az emberi és politikai jogok, az önrendelkezés joga gyarmati lakosokat is megilleti**. Számos felkelés robbant ki a kontinensen. A legjelentősebb és legsikeresebb az észak-amerikai angol gyarmatok függetlenségi háborúja volt.

Egy kis kitérő:

Az amerikai függetlenségi háború

Észak-Amerika atlanti partvidékén tizenhárom egymással részben határos, de igazgatásában különálló **angol gyarmat** jött létre a XVIII. századig. (Ezek mellé a hétéves háborút követően újabb angol fennhatóságú területek csatlakoztak (1763), itt azonban évtizedekig még alig éltek angol telepesek.) A tizenhárom gyarmat a XVIII. század folyamán óriási fejlődésen ment keresztül. Lakóinak száma nagyjából tízszeresére (kb. 3 millió) növekedett, gazdaságának növekedése pedig még ennél is nagyobb mértékű. Az egyes területek szakosodtak az ott megfelelő termékre, és élénk kereskedést folytattak egymással, Angliával és – Anglia engedélye nélkül – Európa más országaival is. Elsősorban a mezőgazdaság volt fejlett (északon gabona, len, délen pedig „olcsó” fekete rabszolgákkal művelt gyapot, dohány, rizs, indigó ültetvények), de északon manufaktúrák is alakultak. Az átlag életszínvonal a XVIII. századra magasabb volt mint Angliában, ugyanakkor adót nem fizettek.

A hétéves háború alatt – mely részben éppen az amerikai telepesek érdekében folyt a franciák ellen – Anglia súlyosan eladósodott. Hiába kívánta azonban a telepeseket megadóztatni. Ők, akik nemzedékek óta nem csak a természettel és a franciákkal harcoltak keményen létfeltételeikért, de könyörtelenül szorították vissza az indiánokat és elevenítették fel a rabszolgaságot a feketék számára, **ők, ha a saját jogaikról és társadalmi szerződésükről volt szó, akkor rettenthetetlenül szálltak szembe uralkodójukkal is. Azt vallották, hogy mivel nincs képviselőjük az angol parlamentben, adózni sem kötelesek**. Anglia megijedt a telepesek gyorsan fejlődő öntudatától és gazdaságától – melyben az

anyaország veszedelmes versenytársát látták – ezért **korlátozni akarták további gyarapodásukat. Megtiltották újabb területek betelepítését, egyre újabb adófajták bevezetésével próbálkoztak.** Ezek túlnyomó részét a gyarmatosok ellenállása miatt kénytelenek voltak visszavonni, ám ragaszkodtak a szimbolikus nagyságú **teaadóhoz**, amit az öntudatos telepesek elvből utasítottak el. Egy angol teaszállítmányt a tengerbe szórtak (**bostoni teadélután, 1773**), **megtagadták az adófizetést** és mindenféle **angol áru behozatalát**, s létrehozták a gyarmatok együttműködését az ellenállás megszervezésére (1774).

Anglia, a spanyol, francia és holland birodalmak legyőzője nem viselte el saját alattvalói engedetlenségét, **fegyveresen próbált rendet teremteni. Háború robbant ki az Egyesült Királyság és gyarmatai között (1775-1783).** Utóbbiak **1776-ban Függetlenségi Nyilatkozatban** hozták a világ tudtára elszakadásukat az emberi jogokat eltipró, a társadalmi szerződést felrúgó zsarnoki hatalomtól. (A nyilatkozat megfogalmazói között volt **Thomas Jefferson** és **Benjamin Franklin**.) Számos európai uralkodó – főleg a francia (XVI. Lajos), de a spanyol és a holland is – fegyveresen támogatta a királyukat zsarnoknak nyilvánító, fellázadt gyarmatokat. Anglia meggyengítésének lehetőségét ugyanis nem akarták elszalasztani, s közben nem vették tekintetbe, hogy az újféle elvek az ő koronájukra is veszélyeket tartogathatnak. A franciáktól megszerzett területek angol kézben maradtak, de **a tizenhárom gyarmat Amerikai Egyesült Államok néven függetlenné vált.** A harcot **George Washington** vezette, ő lett a független ország első államfője, majd fővárosának névadója.

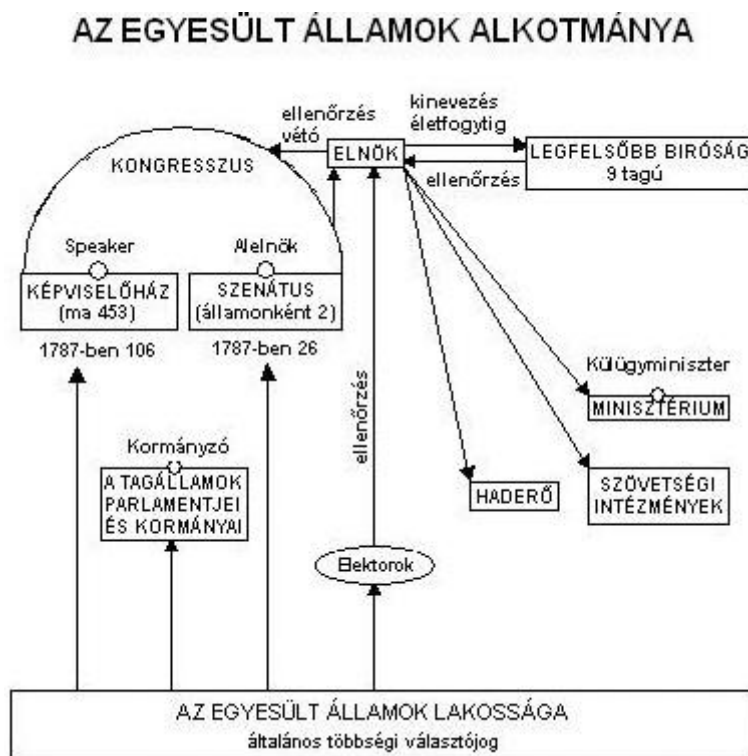
AZ ELSŐ MODERN ALKOTMÁNY • Az Egyesült Államok feudális hagyományok és rétegek hiányában szabadon állíthatta fel **a felvilágosodás eszméinek megfelelő államot.** Ennek fő elemei egyrészt a helyi parlamentek, felelős kormányokkal és kormányzókkal. Másrészt a közös szövetségi szervek, így a **törvényhozás (kongresszus)**, melynek a **felsőházába (szénátus)** az államok delegáltak 2-2 főt (vagyis ez is választott szerv, az angol Lordok Házával ellentétben), **alsóházába (képviselesház)** pedig a lakosság arányába küldtek képviselőket. Az államforma **köztársaság** lett, **élén** nem király, hanem a nép által közvetetten négy évre megválasztott **elnök** állt, aki a **végrehajtás (kormány)** feje, (külön miniszterelnök nincs, a miniszterek nem felelősek a kongresszusnak, csak az elnöknek, a hadsereg főparancsnoka, és háromszori vétőjogával a törvényhozást is befolyásolhatja. Bár hatalmas időben korlátozott és felelős a kongresszusnak, befolyása óriási. (Ezért az ilyen típusú államot **prezidenciaális - elnöki demokráciának** nevezik, ellentétben az angol típusú parlamentárisal.) A bíróság itt is független.

Ez **tisztább demokrácia**, mint az angol, **elvből általános választójoggal.** Ám az egyes államok a választójogot korlátozhatták, s nem rendelkeztek azzal a színesbőrűek és a nők. A rabszolgaságot sem törölték el. (AZ összlakosság kb. 3-4%-ának volt választójoga.) itt is két nagy párt alakult, a konzervatívabb demokrata és a liberálisabb republikánus (arcukat később megváltozott, ma a republikánus a konzervatív).

A prezidenciális köztársaság

Az Egyesült Államokban a Montesquieu-féle hatalommegosztást valósították meg (törvényhozó és végrehajtó hatalom). A két kamarából álló kongresszusnak kizárólagos joga, hogy a törvényeket és a költségvetést megszavazza; az államtitkárokat az elnök jelöli ki, s ezeknek nincs semmi kapcsolatuk a képviselő-testületekkel.

Minden az alkotmányban meghatározott törvényhozó hatalom a **Kongresszust** illeti, ami a **Szenátusból** és a **Képviselőházból** áll.

A **Képviselőház** az egyes államok népe által **minden második évben választott tagokból áll, a Szenátus pedig az egyes államokat képviselő két-két szenátorból áll, akiket az állam törvényhozó testülete választ 6 évre.** Minden szenátor egy szavazattal rendelkezik. Közvetlen az első választást követő összeülés után a szenátorokat a lehetőség szerint három egyforma létszámú osztályba kell sorolni. AZ első osztályba tartozó szenátorok mandátuma a második év, a második osztályba tartozó szenátorok mandátuma a negyedik, a harmadik osztályba tartozó szenátorok mandátuma a hatodik év végén megszűnik, így **a Szenátus egyharmadát**

kétévenként választják újjá.

A Szenátus hatásköre közjogi vita esetén a tárgyalás lefolytatása. Amikor magát az elnököt vonják felelősségre, az elnöki tisztet a Legfelsőbb Bíróság elnöke látja el; marasztaló ítélet minden esetben csak a jelen lévő tagok kétharmadának egyetértésével lehet meghozni.

Közjogi felelősségre vonás esetén a meghozott ítélet nem mehet túl a hivatalból való elmozdításon, és megtisztelő tisztség betöltésétől való eltiltáson. Az elítélt személy ellen vádat lehet emelni, bíróság elé állítható és a törvény szerint polgári vagy büntető ítélettel lehet sújtani.

A végrehajtó hatalom az Amerikai Egyesült Államok elnökét illeti. Hivatalát 4 éven át viseli (egyszer újraválasztható); az ugyan ilyen időtartamra megválasztott alelnökkel együtt. Az amerikai elnök megválasztása elektori rendszerű.

A KONGRESSZUS ÉS AZ ELNÖK • A Képviselőház és a Szenátus által elfogadott törvényjavaslatot az elnök elé kell terjeszteni, egyetértése esetén aláírja, ellenkező esetben ellenvetéseivel együtt visszaküldi a Kongresszus ama Házának, amelyik a törvényjavaslatot kezdeményezte; e Ház az ellenvetések figyelembevételével újratárgyalja a törvényjavaslatot. Amennyiben a tárgyalás után az adott Ház kétharmada elfogadja a javaslatot, akkor azt az ellenvetésekkel együtt átküldi a Kongresszus másik Házának, amely azt hasonlóan újratárgyalja. E Ház tagjainak kétharmada által történt elfogadás esetén az törvényerőre emelkedik.

A Függetlenségi Nyilatkozat és az Egyesült Államok alkotmányának alapelvei

1787. szeptember 17-én a philadelphiai konvenció elfogadta az **Amerikai Egyesült Államok alkotmányát**. Az USA alapokmánya nemcsak a független tagállamok együttműködésének kereteit biztosító történelmi dokumentum, hanem **a modern demokrácia első gyakorlati kísérletének bizonyítéka**. Az addig ismert államfejlődésben minta nélkül álló alkotmányos konstrukció **a polgári államnak** korábban csak elméletben létező **demokratikus köztársasági modelljét valósította meg**. Nem kevés sikerrel: a képlet életképesnek bizonyult, **az alkotmány még ma is hatályban van**, melyhez 1789 óta mindössze 27 módosítást csatoltak.

Az Amerikai Egyesült Államok **1776. július 4-én** jött létre azért, hogy a 13 brit gyarmat elfogadta a **Thomas Jefferson** által megfogalmazott **Függetlenségi Nyilatkozatot**. Thomas Jefferson az **emberi jogokat veleszületett jogoknak** tartotta. A nyilatkozat első megfogalmazásában még szerepelt a rabszolgaság eltörlése is, de a déli államok ezt elvetették. **Elidegeníthetetlen jogként** rögzítették az **élethez, a szabadsághoz** és a boldogságra való törekvéshez **való jogot**, az államot pedig ezen jogok biztosítására való intézményként definiálják. Ezért szintén a nép joga a kormányok választása és leváltása, amennyiben azok nem látják el ezeket az alapvető feladatokat. A 13 gyarmat függetlenségének kinyilvánítása után ezen nyilatkozat értelmében kezdte meg az államszervezet alapjainak lerakását és hozta meg **alkotmányát 1787-ben**. A szövetségi alkotmányozó gyűlés által elfogadott alkotmány az 1791-es kiegészítésekkel vált teljessé.

Az alkotmány az elnököt ruházza fel a **végrehajtó hatalommal**, akit 4 évre közvetlenül electorok által **választanak**. Az **elnök államfő, a hadsereg vezetője és a végrehajtó hatalom feje**. Ezt az erős hatalmat nevezzük **prezidenciális** jellegűnek.

A **törvényhozó hatalom a kongresszusé**, amely a **képviselőházból** és a **szenátusból** áll. A képviselőházba az egyes tagállamok lélekszámuk arányában küldhetnek képviselőket, míg a szenátusba minden állam két-két képviselőt delegálhat. A törvényhozás és a végrehajtó hatalom bizonyos kérdésekben korlátozhatja egymás tevékenységét a túlzottan erős hatalmi góccok kialakulásának megakadályozása érdekében.

A **bíróságok függetlenedtek** az egyéb szervektől, ezeknek szétválasztásáról több biztosíték is gondoskodott. Az 1791-es kiegészítések deklarálták a **vallás-, a szólás- és a gyülekezés szabadságát**. Fontos jellemzője az alkotmánynak, hogy **biztosítja a többségi akarat** és a kisebbségi jogok érvényesítését. Az USA Alkotmánya – több kiegészítése ellenére – mind a mai napig hatályban van, és így az egyik legrégebbi **alaptörvény**.

AZ ALKOTMÁNY • A Magna Chartában gyökerező brit jogi tradícióban a parlament testesíti meg a nép hatalmát és jogait, az angolszász jogrendszerek másik „mintaállamában”, az **Egyesült Államokban viszont egészen más gondolkodásmód uralkodik**. Az USA államrendszerében **az alkotmány szentsége és sérthetatlensége a legfontosabb elv**. Az alkotmány **törzsszövege megváltoztathatatlan**, csupán ún. **alkotmánykiegészítéseket** lehet szigorú feltételekkel **hozzáfűzni**. Természetesen a lex posterior elve szerint, ha egy alkotmánykiegészítés valamely korábbi, akár az eredeti szöveg szerinti rendelkezéssel ellentétes, akkor az időben későbbit kell alkalmazni (tipikusan ilyen példa az 1787-ben még érinthetetlennek tűnő kérdés, a rabszolgaság problémaköre).

Az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya **két fő részből** áll: a **preambulumból** és a **törzsszövegből**. A **preambulumban** felsorolták **az alkotmányozás alapelveit**, vagyis indokolták, miért van szükség az alkotmány elfogadására. Az alkotmány céljai eszerint: a

tökéletesebb unió megalkotása (a konföderáció helyett), az igazságosság megteremtése, a tagállamok biztonságának és nyugodt működésének garantálása, az államok közös védelmének biztosítása, a közjó, az általános jólét előmozdítása, valamint a „szabadság áldásainak” szavatolása mind az akkori lakosság, mind az utókor számára.

Az egyes tagállamok jogállására vonatkozó alapvető rendelkezéseket a IV. cikkely tartalmazza, amely 1. §-ában leszögezi, hogy az egyes államok jogi aktusai az államszövetség többi államában is érvényesek. Ez a polgári jogi nyilatkozatokra, szerződésekre, hatósági aktusokra, közigazgatási és bírói eljárási cselekményekre egyaránt vonatkozik (tipikus érintett jogterület a házasságkötés, a családjogi aktusok kérdése).

A IV. cikkely 2. §-a értelmében az állampolgároknak azonos jogokkal és mentességekkel kell rendelkezniük minden államban. Ennek megfordítása is igaz: amennyiben valaki az egyik államból a másikba menekül a büntető igazságszolgáltatás elől, a többi állam köteles kiadni őt az eljárást lefolytató állam hatóságai részére. Ez feloldja azt a látszólagos ellentétet, hogy ugyanezen cikkely 1. §-a a büntetőjogi aktusokra nem vonatkozik. A szabályozás lényege, hogy **a büntető törvényhozást és törvénykezést az egyes államok kizárólagos jogként élvezték az alkotmány elfogadását követően is.**

A IV. cikkely 3. §-a rendezte a tagállamokkal kapcsolatos talán legjelentősebb kérdést: az **új államok problematikáját.** Eszerint a kongresszus joga az új államok beléptetése, azonban valamennyi érintett állam törvényhozásának és a szövetségi kongresszusnak a jóváhagyására szükség van ahhoz, hogy már meglévő államok szétválása vagy egyesülése útján jöjjenek létre új tagállamok. Az új területekre vonatkozó egyéb szabályozás a kongresszus hatásköre maradt. A 4. § garantálja az unió valamennyi tagállamának **köztársasági államformáját** és minden állam védelmét akár külső, akár belső támadásokkal szemben.

Az V. cikkely szintén igen fontos és vitás kérdéssel foglalkozik: **az alkotmány integritásával és módosításának lehetőségével.** A Konföderációs Cikkelyek egyik legnagyobb hibája éppen megváltoztathatatlansága volt: a gyakorlatban ugyanis ezt jelentette az a megoldás, mely szerint valamennyi állam egyhangú hozzájárulására volt szükség a dokumentum módosításához. Az alapító atyák ezért úgy döntöttek, valamivel egyszerűbbé teszik az alkotmány rendelkezéseinek megváltoztatását, de megvédik az eredeti normaszöveg sérthetlenségét is. **A megoldást az alkotmánykiegészítés jogintézménye jelentette.**

Az alkotmány módosítására tehát úgy kerülhet sor, hogy az eredeti alkotmányszöveg változatlan formájában megmarad, és ehhez fűznek kiegészítő cikkelyeket. Mindez jól példázza az amerikai gondolkodást, **az alkotmány elsődlegességébe vetett hitet** – még ha így gondot is okozhat annak eldöntése, hogy a leírt alkotmányszöveg eredeti formájában érvényes-e, vagy időközben „észrevétlenül” módosították.

A VI. cikkely kimondja, hogy az USA törvényei (az alkotmány, a szövetségi kongresszus által alkotott törvények, valamint az alkotmányos eljárás szerint ratifikált nemzetközi szerződések és egyezmények) az unió jogszabályi hierarchiájának csúcsán állnak, egyúttal kizárják bármely azokkal ellentétes tartalmú tagállami jogszabály érvényességét. Ez a tagállami alkotmányokra is vonatkozik, tehát **egyetlen állam alkotmánya sem állhat ellentétben akár a legalacsonyabb szintű szövetségi jogszabállyal sem.**

AZ EMBERI JOGOK • Az USA alkotmányának megszüvegezésekor az alapító atyák tartották magukat az elsődleges célhoz, a konföderációhoz képest „tökéletesebb unió” (more perfect union) megteremtéséhez. Ezért **a törzsszövegben a hatalom megosztását, a szövetségi állam működését és tagállamokhoz való viszonyát szabályozták. Az emberi jogok kérdését különválasztották a fő alkotmányszövegtől,** és úgy döntöttek, hogy azt **alkotmány-kiegészítés formájában csatolják a dokumentumhoz.** A két legnagyobb állam, Virginia és New York ódzkodott is az alkotmány ratifikációjától, végül a **Bill of Rights**

megszövegezésében bekövetkezett előrehaladás győzte meg őket arról, hogy az alapokmány elfogadásra érdemes.

Az eredetileg tervezett tizenkét kiegészítő cikkely közül tízet fogadtak el, amelyek **1791**-ben, a megfelelő számú ratifikációt követően léptek hatályba az Egyesült Államokban. Ezt a **tíz kiegészítő cikkelyt** nevezik **amerikai Bill of Rights**nak, ez a jognyilatkozat **tartalmazza az amerikai polgárok legfontosabb jogait és mentességeit**. Ezek a szakaszok természetesen **a korabeli emberjogi felfogásnak felelnek meg**, és azon területeket érintik, ahol **az államnak** valamilyen mértékig **tartózkodnia kell az állampolgár életébe történő beavatkozástól**, vagyis ahol **a polgárnak az állammal szemben védelmet kell élveznie**.

Az **1. alkotmánykiegészítés** megtiltja a kongresszus számára a **vallásszabadságnak, a szólás- és sajtószabadságnak, a békés gyülekezés jogának és a panaszjognak** a csorbítását. A **2. alkotmánykiegészítés** foglalja magában a **fegyvertartás és fegyverviselés jogát**, amelyet azzal indokol, hogy a szabad állam biztonságához jól képzett és szervezett milíciát kell fenntartani, azaz célszerű, ha az állampolgár tudja, hogyan védje meg magát. A **3. alkotmánykiegészítés** kimondja, hogy **békeidőben civil lakost nem lehet arra kényszeríteni, hogy katonákat elszállásoljon**, és háború idején is csak a kongresszus rendelhet el törvényben beszállásolást – a rossz emléké brit beszállásolási törvény (Quartering Act) miatt érezték szükségesnek a kérdés külön cikkelyben történő rendezését.

A **4-8. alkotmánykiegészítések** különböző **biztosítékokat** sorolnak fel a **büntető-** vagy általában a **bírói eljárásban**. Ilyen garancia, hogy **senkit nem lehet** alapos ok nélkül **házkutatásnak, lefoglalásnak alávetni** vagy éppen **letartóztatni**. Senkit nem lehet arra kényszeríteni, hogy saját **maga ellen tanúskodjon**. Senkit nem lehet megfelelő **törvényes eljárás** (due process of law) **nélkül életétől, szabadságától, tulajdonától megfosztani, közcélokra történő kisajátításra** pedig csak **igazságos kártalanítás ellenében** kerülhet sor. Mindenkinek joga van **elfogulatlan esküdtsek előtt számot adni** tetteről. A terheltnek joga van a **nyilvános és gyors tárgyalásra**, megismerheti az ellene felhozott vádat, meghallgathatja az ellene felsorakoztatott tanúkat, továbbá a bíróság az ő tanúit is köteles meghallgatni.

Az amerikai alkotmány is elismeri a **védelem jogát**, miszerint mindenkinek joga van arra, hogy az eljárás során jogban járatos személy lássa el a képviselőt. Tilos az indokolatlanul magas **óvadék** megállapítása és túlzott mértékű pénzbüntetés kiszabása. A **8. alkotmánykiegészítés** pedig kimondja a **„kegyetlen vagy szokatlan” büntetés kiszabásának tilalmát** is. Felmerül a kérdés, hogy a halálbüntetés nem számít-e ilyennek – a válasz Amerikában egyértelműen tagadó. Az egyes államokra van bízva, hogy elismerik-e a halálbüntetést, viszont alkotmány sértést követnek el, ha annak végrehajtási formája az elítélt számára indokolatlanul hosszú szenvedést okoz (ilyen szempontból problematikus a villamosszék alkalmazása, de ma még ez sem tilos).

A **9. alkotmánykiegészítés** deklarálja, hogy a **Bill of Rights nem jelent taxatív felsorolást**, tehát védelem illeti meg azokat az **egyébként elismert jogokat** vagy **szabadságokat** (ún. „nép által élvezett jogok”) is, **amelyekre az alkotmány nem tér ki konkrétan**. Ilyen például a **magánélethez való jog** (privacy).

A **10. alkotmánykiegészítés** némileg eltér az előzőektől, és a szövetségi állam egy fontos alapelvét fogalmazza meg: mindazon hatáskörök, amelyeket az alkotmány nem az USA kizárólagos hatásköröként definiál, vagy amelyeket az államoktól nem tagad meg kifejezetten, az egyes államokat és az amerikai népet illetik meg. Így többek között **a tagállamok joga a helyi adók meghatározására, az oktatás és a család kérdéseinek szabályozására, a tagállami bírósági rendszer létrehozására, a jóléti és egészségügyi törvényhozásra, a polgári jogi szerződések és a társasági jog megalkotására**.

A **10. alkotmánykiegészítés** sokak szerint túl széles jogkört biztosított a tagállamok számára, és az a veszély is felmerült, hogy az államok saját hatáskörben szigorúbb

szabályokat alkalmaznak, mint az unió. E problémát további alkotmánykiegészítésekkel és garanciák megteremtésével próbálták megoldani, bár a föderalizmus hívei és a tagállami önállóságot pártolók között máig komoly vitakérdés, hogy a szövetségi állam meddig mehet el az egyes tagállamok befolyásolásában.

A 14. ALKOTMÁNYKIEGÉSZÍTÉS • Az Egyesült Államok alkotmányához összesen huszonhét kiegészítést csatoltak. Ezek közül a 14. alkotmánykiegészítés jelentősége még a többihez képest is óriási. A tagállamok ugyanis – a Bill of Rights utolsó cikkelye, a 10. alkotmánykiegészítés által biztosított jogkörükön felbátorodva – mindent megtettek, hogy a nem kifejezetten szövetségi hatáskörbe utalt kérdésekben a maguk érdekeinek megfelelően szabályozzák az életviszonyokat. Ez a szigorú helyi szabályozás kiterjedt a szabadságjogok tárgy körére is. A megszorító tagállami gyakorlatot a szövetségi Legfelsőbb Bíróság is megerősítette, amikor a sajtószabadságot korlátozó egyik tagállami törvénnyel kapcsolatban 1833-ban megállapította, hogy az nem ütközik az 1. alkotmánykiegészítésbe, mivel ez utóbbi csak a szövetségi kongresszusnak tiltja meg a sajtó szabadságának csorbítását.

A 14. alkotmánykiegészítés konkrét történeti előzménye persze nem ez, hanem az északi, rabszolgaság-ellenes államok totális győzelme a polgárháborúban, melyet követően be kellett biztosítani, hogy az Egyesült Államok egyik lakosától se lehessen megvonni az alapvető állampolgári jogokat és szabadságokat. Ennek megfelelően került sor a 14. kiegészítő cikkely elfogadására, amely 1868-ban lépett hatályba.

A kiegészítés 1. §-a kimondja, hogy **az Egyesült Államok minden polgára egyben az unió és a tagállam polgára is**. Ebből eredően egyik tagállam sem vonhatja meg polgáraitól mindazon mentességeket és jogokat, amelyek őket mint amerikai állampolgárokat az államszövetségben megilletik. **A 2. § megszüntette a háromötödös szabályt, vagyis „a nem adózó indiánok” kivételével minden polgárt beszámított a képviselő-választás alapjául szolgáló lakosság számba.** Ha egy állam a 21. életévüket betöltött állampolgárok bizonyos körétől megvonja a választójogot, ugyanolyan arányban csökkenteni kell azt a lakosságszámot, amely alapján a képviselői helyek elosztásra kerülnek. Ez nyilvánvalóan abban az irányban presszionálta a tagállamokat, hogy az egykori rabszolgáknak adják meg a választójogot, ám ez a közvetett nyomásgyakorlás sem volt elegendő, így csak a két év múlva megalkotott 15. alkotmánykiegészítés rendezte véglegesen a kérdést.

Valamennyi polgári demokráciára jellemző alapelv a LOCKE és MONTESQUIEU államelméletéig visszavezethető hatalommegosztás és ahhoz kapcsolódóan a klasszikus hatalmi ágak, a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom elválasztása, önálló, zavartalan működésének biztosítása. Ez az amerikai jogrendszerben is megvalósul, mind tagállami, mind pedig szövetségi szinten.

AMERIKAI POLGÁRHÁBORÚ • Tekintettel arra, hogy a tétel címében 1870-ig kell az alkotmányos fejlődés, az amerikai polgárháborút is beleszóném röviden az anyagba, hátha szóba kerül. Ehhez a Wikipedia megfelelő szócikkét használtam forrásként, ami rám nagyon nem jellemző, de most megesett.

Az amerikai polgárháború (1861–1865) Észak-Amerikában, az Amerikai Egyesült Államok területén lezajlott fegyveres konfliktus. 24 többnyire északi szövetségi állam (*unionisták*) és az Amerikai Államok Konföderációjába (*konföderációsok* v. *szecesszionisták*) tömörült 11 déli állam között. A déli államok 1860 és 1861 között kikiáltották függetlenségüket és kinyilvánították az Uniótól való elszakadáshoz (*szecesszió*) való jogukat. A háború több mint 970 000 fő veszteséget követelt (a lakosság 3,09%-a), ebből kb. 56 300 elhalálozás (1,78%), ami magasabb veszteség, mint amit az Egyesült Államok bármely más háborújában elszenvedett. A polgárháború okai (illetve maga a háború elnevezése is) vita

tárgyát képezik. (A déli államok néhány szószólója nem fogadja el a polgárháború elnevezést, mondván független államok, államszövetségek közti konfliktusról van szó).

OKOK • Az ipari gazdálkodásban érdekelt Észak, valamint az ültetvényes, rabszolgatartó Dél között a század folyamán egyre élesebb ellentétek alakultak ki. Sértette a déliek érdekeit, hogy az amerikai iparvállalatok vámokkal védték a belső piacot, így szabadulva meg az európai versenytől, míg a Dél biztosította az olcsó nyersanyagot és felvevőpiacot.

Északon a farmerek kis parcellák foglálásában voltak érdekeltek, ezzel szemben a déliek ültetvények kialakításában. Amikor egy új állam felvételére került sor, felmerült a kérdés, hogy engedélyezzék-e ott a rabszolgatartást; hiszen ha engedélyezik, ültetvények, ha nem, farmok jönnek létre. A rabszolgatartást a lakosság nagy része ellenezte, így a század elején megjelent az abolícionista mozgalom, a feketék felszabadításáért küzdő mozgalom.

Az ellentétek akkor éleződtek ki, amikor Kansas felvételekor a 1820-ban Missouri felvételekor a megoldást kompromisszummal halogatták. A Missouri-kompromisszum nem valósult meg, nem tudtak megegyezni a terület hovatartozásáról.

ESEMÉNYEK • 1861 januárjában Abraham Lincoln köztudottan rabszolgaságellenes volt, ezért az elnökké választásában fenyegetést látó Dél-Carolina kilépett az Egyesült Államokból. Tettét hat másik állam követte, (Mississippi, Alabama, Florida, Texas, Georgia és Louisiana). A kivált államok létrehozták az *Amerikai Konföderációs Államokat*.

Februárban a *Konföderációs Államok* megfogalmazták saját alkotmányukat, és elnökükké választották Jefferson Davist. Márciusban a Konföderáció elkobozta a területén található Szövetségi erődöket, valamint visszavert egy a Sumter erődbe tartó, utánpótlást szállító hajót, mely visszatért New Yorkba. Áprilisban Lincoln utánpótlást küldött a Charlestoni-öbölben található Sumter erődbe. A déliek - cseltől tartva - az erőd parancsnokát megadásra szólították fel. A visszautasítás után tüzet nyitottak az erődre, melynek védelmét egynapos ostrom után parancsnoka, Robert Anderson őrnagy a szabad elvonulás ellenében feladott. Április 12-ével kezdetét vette a polgárháború. Májusban további négy állam csatlakozott a Konföderációhoz: (Virginia, Észak-Karolina, Tennessee és Arkansas). Virginia székhelye, Richmond lett a Konföderáció fővárosa. Júniusban Virginia nyugati megyéi nem támogatták a Konföderációt, megalkották Nyugat-Virginiát, mely 1863-ban felvételt nyert az Egyesült Államokba. Az északi csapatok tengeri blokádot hoztak létre, hogy elvágják a déli csapatok utánpótlási vonalait.

1865 májusában az utolsó konföderációs csapatok is megadták magukat. Május 10-én elfogták Jefferson Davis-t. A polgárháború befejeztével a két országrész ismét egyesült. Több mint 620 000 amerikai halt meg a harcokban, de a járványok miatt elhunytak száma ennek a kétszerese.

17. Az EU főbb intézményei, döntési mechanizmusai

IV. Modern demokráciák működése / 17.

Az Európai Parlament

Az Európai Parlamentet (EP) az Európai Unió polgárai választják, hogy képviselje érdekeiket. Eredete az 1950-es évekre és az alapító szerződésekre nyúlik vissza, és 1979 óta képviselőit az általuk képviselt polgárok közvetlenül választják.

Az Unióban ötévente tartanak európai parlamenti választásokat. A választói névjegyzékbe felvett minden európai polgár rendelkezik szavazati joggal. A Parlament ezáltal az uniós polgárok (azaz több mint 490 millió ember) demokratikus akaratát juttatja kifejezésre, és az ő érdekeiket képviseli a többi EU-intézménnyel folytatott párbeszéd során. A Parlament munkájában jelenleg 27 EU-tagállam 785 képviselője vesz részt. Közel egyharmaduk nő. Mivel Bulgária és Románia a 2004–2009 közötti időszakra megválasztott Parlament hivatali ideje alatt csatlakozott az Unióhoz, a képviselők száma átmenetileg túllépi a jelenleg 732 főben megállapított keretet. Az európai parlamenti képviselők száma a következő választások után hivatalba lépő Parlamentben (melynek megbízatása a 2009–2014-es időszakra szól) elméletileg nem haladhatja majd meg a 736 főt.

Az Európai Parlament képviselői nem nemzeti szekciókat alkotnak, hanem hét európai szinten szerveződött képviselőcsoportba tömörülnek. Az európai integrációban létező összes politikai nézet – az erőteljesen pro-föderalista beállítottságtól a nyílt euroszkepticismusig – képviseltetve van az Európai Parlament képviselői között.

Jerzy Buzeket választotta elnökéül az Európai Parlament 2009. július 14-én. A képviselő az elnöki tisztséget két és fél évig (2012 januárjáig) tölti be.

Képviselői helyek száma képviselőcsoportok szerint (14.07.2009)

Képviselőcsoport	Rövidítés	Képviselői helyek száma
Az Európai Néppárt (Kereszténydemokraták)	EPP	265
Az Európai Szocialisták és Demokraták Progresszív Szövetségének képviselőcsoportja	S&D	184
Liberálisok és Demokraták Szövetsége Európáért Képviselőcsoport	ALDE	84
A Zöldek/ az Európai Szabad Szövetség Képviselőcsoportja	Greens/EFA	55
Európai Konzervatívok és Reformisták	ECR	55
Az Egységes Európai Baloldal/az Északi Zöld Baloldal Képviselőcsoportja	GUE/ NGL	35
A Szabadság és Demokrácia Európája képviselőcsoport	EFD	32
Független képviselők	NA	26
TOTAL		736

Képviselői helyek száma országonként (2009–2014-es parlamenti időszak)

Ausztria	17	Lettország	9
Belgium	22	Litvánia	12
Bulgária	17	Luxemburg	6
Ciprus	6	Magyarország	22
Cseh Köztársaság	22	Málta	5
Dánia	13	Németország	99
Egyesült Királyság	72	Olaszország	72
Észtország	6	Portugália	22
Finnország	13	Románia	33
Franciaország	72	Szlovákia	12
Görögország	22	Szlovénia	7
Hollandia	25	Spanyolország	50
Írország	12	Svédország	18
Lengyelország	50	ÖSSZESEN	736

Hol van a Parlament központja?

Az Európai Parlamentnek három „munkahelye” van: Brüsszel (Belgium), Luxemburg és Strasbourg (Franciaország).

Luxemburg ad otthont az igazgatási irodáknak (más néven a „Főtitkárságnak”). A teljes parlamenti üléseket, vagyis a „plenáris üléseket” Strasbourgban és néha Brüsszelben tartják. A bizottsági üléseket ugyancsak Brüsszelben tartják.

Mi a Parlament szerepe?

Az Európai Parlament Franciaországban, Belgiumban és Luxemburgban működik.

A Parlamentnek három fontos szerepe van:

1. **Európai jogszabályok elfogadás** – számos politikai területen a Tanáccsal együtt. Mivel az EP közvetlenül választott testület, ezáltal garantált az európai jogalkotás demokratikus legitimitása.
2. A Parlament **demokratikus felügyeletet** gyakorol az uniós intézmények, különösen a Bizottság felett. Jóváhagyhatja vagy elutasíthatja a biztosok kinevezését, és bizalmatlanságát fejezheti ki a Bizottság egészével szemben.
3. **Költségvetési hatalom** A Parlament a Tanáccsal közösen felügyeli az uniós költségvetést, és e jogcímén befolyásolhatja az EU kiadásait is. Az eljárás végén a Parlament teljességében szavazza meg vagy utasítja el a költségvetést.

Most lássuk ezt a három feladatkört részletesebben is!

1. Európai jogszabályok elfogadása

A jogszabályok elfogadásának leginkább bevett eljárása az “együtdöntés”. Ezen eljárás egyenlő erőviszonyt teremt az Európai Parlament és a Tanács között, és a jogszabályok széles körében alkalmazzák.

Bizonyos politikai területeken (mint például a mezőgazdaság, gazdaságpolitika, vízumok és bevándorlás) a Tanács az egyedüli jogalkotó, de konzultálnia kell a Parlamenttel. Emellett bizonyos fontos döntéseknél, mint például újabb országok EU-hoz történő csatlakozása, a Parlament beleegyezésére van szükség.

A Bizottság éves munkaprogramjának átvizsgálásával a Parlament ösztönözhet új jogszabályokat, figyelembe véve, hogy milyen jogszabályok lennének megfelelőek, és kérheti a Bizottságot e javaslatok előterjesztésére.

A plenáris ülést valamennyi parlamenti képviselő részvételével általában Strasbourgban tartják havonta egy hétig, de előfordul, hogy a plenáris ülés két napra Brüsszelbe költözik.

2. Demokratikus felügyelet

A Parlament demokratikus felügyeletet gyakorol az Európai intézmények felett. Ezt többféle módon teheti.

Egy új Bizottság hivatalba lépésekor tagjait az európai tagállamok kormányai jelölik, de a Parlament jóváhagyása nélkül nem nevezhetik ki őket. A Parlament mindegyükkel – beleértve a Bizottság leendő elnökét – külön-külön elbeszélget, és szavazással dönt arról, hogy jóváhagyja-e a Bizottság egészét.

Hivatali ideje alatt a Bizottság politikai felelősséggel tartozik a Parlamentnek, mely „bizalmatlansági indítványt” kezdeményezhet, melyben arra kéri a Bizottságot, hogy az testületileg mondjon le.

Általánosabban fogalmazva: a Parlament azáltal gyakorolja ellenőrző hatáskörét, hogy rendszeresen átvizsgálja a Bizottság által hozzá továbbított jelentéseket (általános éves jelentés, a költségvetés végrehajtásáról szóló jelentések, stb.). Sőt mi több, a parlamenti képviselők kérdéseket intéznek a Bizottsághoz, melyeket a biztosok kötelesek megválaszolni.

A Parlament a Tanács munkáját is felügyeli: a parlamenti képviselők rendszeresen kérdéseket intéznek a Tanácshoz, illetve a Tanács elnöke részt vesz az EP plenáris ülésein és a legfontosabb vitáiban.

A Parlament további demokratikus ellenőrzést gyakorol az állampolgároktól érkező petíciók vizsgálatával, illetve vizsgálóbizottságok felállításával.

Végül a Parlament valamennyi uniós csúcstalálkozóhoz (az Európai Tanács valamennyi ülése) hozzájárul gondolataival. A csúcsertekezletek megnyitásakor a Parlament elnökét felkéri, hogy ismertesse a Parlament nézeteit és kételyeit az aktuális kérdésekről, valamint az Európai Tanács napirendjén szereplő pontokról.

3. A költségvetési hatalom

Az Unió éves költségvetéséről a Tanács és az Európai Parlament közösen dönt. A Parlament két, egymást követő olvasatban vitatja meg azt, és a költségvetés addig nem lép hatályba, amíg azt a Parlament elnöke aláírásával jóvá nem hagyja.

A Parlament Költségvetési Ellenőrző Bizottsága (COCOBU) felügyeli a költségvetési kiadásokat, és évről évre a Parlament dönt arról, hogy az előző pénzügyi évre vonatkozóan jóváhagyja-e a költségvetés Bizottság általi kezelését. Ezt a jóváhagyási eljárást nevezik „mentesítésnek”.

Hogyan szerveződik a munka a Parlamentben?

A Parlament tevékenysége két fő lépésben történik:

- Plenáris ülések előkészítése A **plenáris ülést** az Unió tevékenységének különböző területeivel foglalkozó parlamenti bizottságok képviselői készítik elő. A vitára bocsátott kérdéseket a képviselőcsoportok is megvitatják.

- **Maga a plenáris ülés.** A plenáris üléseket általában Strasbourgban tartják (havonta egy héten keresztül) és néha Brüsszelben (csak két napig). Ezeken az üléseken a Parlament megvizsgálja a jogszabályokra irányuló javaslatokat, és mielőtt a teljes szöveget szavazásra bocsátaná, szavaz azok módosításáról.

A napirenden szerepelhetnek továbbá a Tanács vagy a Bizottság „közleményei”, valamint kérdések arról, hogy mi történik az Európai Unióban és a nagyvilágban.

Az Európai Unió Tanácsa

A Tanács az Unió legfőbb döntéshozó testülete. Az Európai Parlamenthez hasonlóan a Tanácsot is az 1950-es években, az Alapszerződések értelmében hozták létre. A Tanács a tagállamokat képviseli, és ülésein az Unió minden egyes nemzeti kormányából egy-egy miniszter vesz részt.

Az, hogy melyik miniszterről van szó, az a napirenden szereplő témától függ. Ha például a Tanács környezetvédelmi kérdéseket vitat meg, akkor a tagállamok környezetvédelmi miniszterei vesznek részt az ülésen, és azt Környezetvédelmi Tanácsnak nevezik.

Az Unió külkapcsolataival az Általános Ügyek és Külkapcsolatok Tanácsa foglalkozik, mivel azonban e testület szélesebb felelősségi körrel rendelkezik az általános politikai kérdésekben is, ülésein a kormányok által választott miniszter vagy államtitkár vesz részt.

A Tanács összesen kilenc féle összetételben működhet:

- Általános Ügyek és Külkapcsolatok Tanácsa
- Gazdasági és Pénzügyi Tanács (ECOFIN)
- Bel- és igazságügyek (JHA)
- Foglalkoztatási, Szociálpolitikai, Egészségügyi és Fogyasztóvédelmi Tanács
- Versenyképességi Tanács
- Közlekedési, Távközlési és Energiaügyi Tanács
- Mezőgazdasági és Halászati Tanács
- Környezetvédelmi Tanács
- Oktatási, Ifjúsági és Kulturális Tanács

A Tanácsban minden miniszternek jogában áll állást foglalni saját kormánya részéről. Vagyis a miniszter aláírása olyan, mintha egész kormánya aláírta volna a kérdéses dokumentumot. Sőt, a Tanács minden egyes minisztere elszámolással köteles saját nemzeti parlamentjének és a parlament által képviselt állampolgároknak. Ez garantálja a Tanács döntéseinek demokratikus legitimitását.

Az EU országainak állam- és/vagy kormányfői, valamint az Európai Bizottság elnöke évente legfeljebb négyszer együtt üléseznek: ezt hívjuk Európai Tanácsnak. E „csúcstalálkozó” határozza meg az EU általános politikáját, és olyan problémákat oldanak meg, melyeket alacsonyabb szinten (vagyis a hagyományos tanácsi ülések miniszterei által) nem lehetne megoldani. Az Európai Tanács eszmecseréi fontosságuk miatt gyakran késő éjszakáig tartanak és a média kiemelt figyelmét vonják magukra.

Mi a Tanács szerepe?

A Tanács hat kulcsfontosságú felelősségi köre:

1. Európai jogszabályok elfogadás– számos politikai területen az Európai Parlamenttel együtt.
2. A tagállamok gazdaságpolitikájának összehangolása
3. Nemzetközi megállapodások megkötése az Unió és más államok, illetve nemzetközi szervezetek között.
4. Az EP-vel közösen az Unió költségvetésének elfogadása.
5. Az Unió Közös Kül- és Biztonságpolitikájának kidolgozása (CFSP: bővebben lásd a Közös Kül- és Biztonságpolitika c. fejezetben), az Európai Tanács által felállított irányvonalak alapján.
6. A nemzeti bíróságok és rendőri erők közötti együttműködés koordinálása bűnügyekben. (lásd: Szabadság, biztonság és a jog érvényesülése c. fejezet).

E feladatok többsége „közösségi” vonatkozású – vagyis azokra a tevékenységi területekre vonatkozik, ahol a tagállamok egyesítették szuverenitásukat és döntéshozó hatáskörüket az uniós intézményekre ruházták át Ez az Európai Unió „első pillére”. A két utolsó feladatkör azonban inkább olyan területeket érint, amelyek esetében a tagállamok nem ruházták át hatáskörüket, csupán együttműködnek. Ezt „kormányközi együttműködésnek” nevezzük, és az Európai Unió második és harmadik pillérére vonatkozik.

A Tanács munkáját alább részletesebben ismertetjük.

1. Jogalkotás

Az EU jogszabályok jelentős részét a Tanács és a Parlament közösen fogadja el.

Általános szabály, hogy a Tanács csak a Bizottság által előterjesztett javaslat alapján cselekszik, és általában a Bizottság felelős annak biztosításáért, hogy elfogadásuk után az uniós jogszabályokat megfelelően alkalmazzák.

2. A tagállamok politikáinak összehangolása

A tagállamok döntése értelmében a nemzeti gazdaságpolitikáik összehangolásán alapuló mindenek felett álló gazdaságpolitika megvalósítása a cél, melynek végrehajtása a gazdasági és pénzügyminiszterek feladata. Ők közösen alkotják a Gazdasági és Pénzügyi Bizottságot (ECOFIN).

Céljuk továbbá új álláshelyek teremtése és oktatási, egészségügyi, valamint szociális védelmi rendszereik fejlesztése. Bár minden EU tagállam saját felelőssége, hogy milyen politikát valósít meg e területeken, a tagállamok közös célokat fogadhatnak el és tanulhatnak egymás tapasztalataiból, hogy mi is működik a legjobban. E folyamatot „a koordináció nyílt módszerének” hívják, és a Tanácson belül történik.

3. Nemzetközi megállapodások kötése

A Tanács évről évre megállapodásokat „köt” (azaz hivatalosan „alár”) az Unió és az Unió kívüli államok, valamint nemzetközi szervezetek között. Ezek a megállapodások olyan általános területeket is érinthetnek, mint a kereskedelem, kooperáció és fejlesztés, illetve olyan szűkebb területeket, mint a textilipar, halászat, tudomány és technológia, szállítás stb.

A Tanács ezen túlmenően az uniós tagállamok között is köthet egyezményeket az adózás, a társasági jog vagy a konzuli védelem terén. Az egyezmények tárgya a szabadság, a biztonság és a jog érvényesítése kérdéseiben folytatott együttműködés is lehet (lásd alább).

4. Az Unió költségvetésének jóváhagyása

Az Unió éves költségvetéséről a Tanács és az Európai Parlament közösen határoz.

5. Közös Kül- és Biztonságpolitika

Az EU tagállamai együtt igyekeznek egy közös kül- és biztonságpolitikát kialakítani. De a külpolitika, a biztonság és a védelem olyan kérdéskörök, amelyeket a nemzeti kormányok független ellenőrzésük alatt tartanak. Mivel ezeken a területeken a tagállamok nem egyesítették szuverenitásukat, a Parlament és az Európai Bizottság szerepe csupán korlátozott. Azonban a tagállamok sokat nyerhetnek, ha együttműködnek ezen a területen, így a Tanács az a legfőbb fórum, ahol a "kormányközi együttműködés" megvalósul.

Ahhoz, hogy a nemzetközi válságokat a Tanács hatékonyabban megválaszolhassa, az Európai Unió egy gyorsreagálású hadtestet állított fel. Ez azonban nem egy „európai hadsereg”: az állomány tagjai nemzeti hadseregük kötelékében maradnak, nemzeti parancsnokság alatt, és szerepük a humanitárius, mentési, békefenntartó és egyéb válságkezelési feladatokra korlátozódik. 2003-ban például az EU Artemis néven katonai műveletet irányított a Kongói Demokratikus Köztársaságban, és 2004-ben Althea kódnévvel békefenntartó műveletet kezdett Bosznia-Hercegovinában.

A Tanácsot az ilyen műveletekben az alábbiak segítik:

- a Politikai és Biztonsági Bizottság (PSC)
- az Európai Unió Katonai Bizottsága (EUMC) és
- az Európai Unió Katonai Állománya (EUMS), mely a tagállamok által a Tanács Titkárságának rendelkezési állományába delegált katonai szakértőkből áll.

Az új közös kül- és biztonságpolitikai főképviseelő Catherine Ashton.

6. Szabadság, biztonság és a jog érvényesülése

Az EU polgárok szabadon élhetnek és vállalhatnak munkát az EU bármelyik tagállamában, így tehát az Európai Unió területén bárhol azonos hozzáférést kell biztosítani számukra a polgári igazságszolgáltatáshoz is. A nemzeti bíróságoknak ezért együtt kell működniük annak biztosítására, hogy például az EU egyik tagállamában házasságfelbontás vagy szülői felügyeleti jog ügyében hozott bírósági határozatot az EU valamennyi tagállamában elismerik.

Az Unión belüli szabad áramlás nagy hasznára válik a törvénytisztelő polgároknak, de nemzetközi bűnözők és terroristák vissza is élnek vele. A határokon átnyúló bűnözés problémájának megoldásához határokon átnyúló együttműködésre van szükség az EU valamennyi tagállamának nemzeti bíróságai, rendőri erői, vámtisztei és bevándorlással foglalkozó hivatalnokai közt.

Gondoskodniuk kell például az alábbiakról:

- az EU külső határain megfelelő rendőri állomány biztosítása;
- a vámtisztviselők és a rendőri szervek egymás közötti információcseréje a feltételezett kábítószercsempészek és az embercsempészek mozgásairól;
- a menedékjogot keresők az Unióban mindenhol ugyanolyan bánásmódban részesüljenek, így előzvényt meg az ún. „menedékjog-vásárlás” jelenségét.

Az ilyen jellegű kérdésekkel a Bel- és Igazságügyi Tanács foglalkozik – vagyis a bel- és igazságügyi miniszterek. Céljuk egy, „a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén” alapuló egységes térség megteremtése az Unió határain belül.

Hogyan szerveződik a Tanács munkája?

COREPER

Brüsszelben minden tagállam állandó képviselést tart fenn, amelyek uniós szinten képviselik és védik nemzeti érdekeiket. A képviselők élén az adott ország EU nagykövete áll.

Ezek a nagykövetek (más néven állandó képviselők) hetente üléseznek az Állandó Képviselők Bizottságában (COREPER), melynek feladata, hogy a mezőgazdasági ügyek többségének kivételével – melyekkel a Mezőgazdasági Bizottság foglalkozik – előkészítse a Tanács munkáját. A COREPER-t a nemzeti adminisztráció hivatalnokaiából álló munkacsoportok segítik.

A Tanács elnöksége

A Tanács elnökségét félévente más és más ország tölti be, azaz minden uniós tagállam saját turnusában felelős a Tanács napirendjéért, 6 hónapig elnököl annak ülésein, támogatja a jogalkotási és politikai döntéseket, és tárgyal a tagállamok közötti kompromisszumokról.

Ha például a környezetvédelmi bizottság ülése 2006. második felében lesz, akkor azon a finn környezetvédelmi miniszter elnököl, mivel akkor Finnország lesz a soros elnök.

A Főtitkárság

Az elnökséget a Főtitkárság segíti, amely előkészíti és valamennyi szinten biztosítja a Tanács zökkenőmentes munkáját.

2004-ben Javier Solanát újraválasztották a Tanács Főtitkárának. Ő egy személyben a Közös Kül- és Biztonságpolitika (CFSP) Főképviseelője, és ebbéli minőségében segíti koordinálni az EU fellépését világszerte. Az új alkotmányszerződés alapján a főképviseelő helyét az EU külügyminisztere veszi át.

A Főtitkárt a Helyettes Főtitkár segíti, akinek feladata a Főtitkárság igazgatása.

A szavazatok megoszlása országoként

Döntéseit a Tanács szavazás útján hozza. Minél több lakosa van egy tagországnak, annál több szavazattal rendelkezik a Tanácsban. A szavazatok súlyozása azonban a kevésbé népes országoknak kedvez:

Németország, Franciaország, Olaszország és az Egyesült Királyság:	29
Spanyolország és Lengyelország:	27
Románia:	14
Hollandia:	13
Belgium, a Cseh Köztársaság, Görögország, Magyarország és Portugália:	12
Ausztria, Bulgária és Svédország:	10

Dánia, Írország, Litvánia, Szlovákia és Finnország:	7
Ciprus, Észtország, Lettország, Luxemburg és Szlovénia:	4
Málta:	3
ÖSSZESEN	345

Minősített többségi szavazás

Néhány különösen kényes terület, például a közös kül- és biztonságpolitika, az adózás, a menekültügy és a bevándorlás esetében a döntéshozatal során a Tanács egyhangú jóváhagyása szükséges. Más szóval e kérdések tekintetében mindegyik tagállam vétójoggal rendelkezik.

A legtöbb esetben azonban a Tanács minősített többségi szavazással hozza meg döntéseit.

Minősített többségről akkor beszélhetünk,

- ha – bizottsági javaslat esetében – azt legalább 255 szavazat támogatja,

ILLETVE

- ha – az összes többi jogi aktus esetében – legalább 255 szavazat születik a javaslat mellett, melyet kétharmados többség támogat.

Ezenfelül a tagállamok bármelyike kérheti, hogy ellenőrizték: a leadott igen szavazatok révén valóban támogatja-e a javaslatot az Unió teljes népességének legalább 62%-a. Ha nem ez a helyzet, a javaslatot a Tanács nem fogadja el.

Az Európai Bizottság

A Bizottság a nemzeti kormányoktól függetlenül működik, feladata az Unió egészének képviselője és érdekeinek szem előtt tartása. Új európai jogszabályokra irányuló javaslattervezeteket készít, melyeket az Európai Parlament és a Tanács elé terjeszt.

A Bizottság egyben az EU végrehajtó karja is – vagyis felelős a Parlament és a Tanács döntéseinek végrehajtásáért. Ez az Európai Unió napi irányítását jelenti: politikáinak végrehajtása, programjainak irányítása, valamint a pénzalapokkal való gazdálkodás.

A Parlamenthez és a Tanácshoz hasonlóan az Európai Bizottságot is az 50-es években, az Alapszerződések alapján hozták létre.

Mi a Bizottság?

A Bizottság testülete 27 nőből és férfiből áll: minden EU-ország egy biztost delegál.

A „Bizottság” szó két értelemben használatos: először is férfiak és nők – tagállamonként egy – azon csoportját jelöli, amelyet az intézmény irányítására és döntéseinek meghozatalára jelöltek ki. Másodszer pedig a „Bizottság” kifejezés egyben magát az intézményt és annak személyzeti állományát jelöli.

A Bizottság kijelölt tagjait nem hivatalosan „biztosoknak” hívjuk. Hazájukban már mindannyian töltöttek be politikai tisztséget, többen közülük miniszterek is voltak, de a Bizottság tagjaiként feladatuk a teljes egészében vett Unió érdekeinek képviselője, nem pedig nemzeti kormányaik utasításainak végrehajtása.

Új Bizottságot ötévente állítanak össze, az európai parlamenti választásoktól számított hat hónapon belül. Az eljárás menete a következő:

A tagállamok kormányai közösen megállapodnak arról, hogy kit jelöljenek az új Bizottság elnökének.

- A Bizottság elnökjelöltjét ezután a Parlament hagyja jóvá.
- A Bizottság elnökjelöltje a tagállamok kormányaival megvitatta választja ki a Bizottság többi tagját.
- A Tanács minősített többséggel fogadja el a jelöltek listáját és továbbküldi az Európai Parlamentnek jóváhagyásra.
- Ezt követően a Parlament meghallgatja az egyes jelölteket, majd szavaz az egész testületre vonatkozó véleményéről.
- A Parlament jóváhagyó szavazását követően az új Bizottságot hivatalosan a Tanács nevezi ki, amely minősített többséggel határoz e lépéséről.

*José Manuel Barroso
az Európai Bizottság
elnöke.*

Az előző Bizottság mandátuma 2009. október 31-ig tartott, elnöke a portugál származású José Manuel Barroso volt, de újra megválasztották.

Érdeemes tudni, hogy a magyar biztos **Andor László**, aki a foglalkoztatási és szociális ügyekért felel.

A Bizottság politikai felelősséggel tartozik a Parlamentnek, melynek bizalmatlansági indítvány elfogadásával jogában áll testületileg feloszlatni a Bizottságot. A Bizottság egyéni tagjai az elnök kérésére – feltéve, hogy azt a többi tag jóváhagyja – lemondani kötelesek.

A Bizottság a Parlament valamennyi ülésén részt vesz, ahol pontosítania és indokolnia kell politikai elképzeléseit, valamint rendszeresen megválaszolja a parlamenti képviselők írásban vagy szóban feltett kérdéseit.

A Bizottság mindennapi munkáját adminisztratív tisztviselők, szakértők, tolmácsok, fordítók és titkársági alkalmazottak látják el. E köztisztviselők száma mintegy 25 000, ami első hallásra soknak tűnhet, de igazából kevesebb, mint a legtöbb közepes nagyságú városi tanács alkalmazottainak száma Európában.

Hol van a Bizottság székhelye?

A Bizottság „székhelye” Brüsszelben (Belgium) van, de vannak irodái Luxemburgban, *képviseletei* valamennyi EU tagországban, valamint *delegációi* a világ számos fővárosában.

Mi a Bizottság szerepe?

Az Európai Bizottság négy fő feladata:

1. törvények javaslata a Parlamentnek és a Tanácsnak;
2. az Unió politikájának és költségvetésének kezelése, irányítása és végrehajtása;
3. az Európai jog érvényesítése (az Európai Bírósággal közösen);
4. az EU képviselete a nemzetközi színen, például tárgyalások folytatása és megállapodások kötése az Unió és más országok között.

1. Új jogalkotási javaslatok előterjesztése

A Bizottság rendelkezik a „kezdeményezés jogával”, vagyis egyedül a Bizottság felelős az új európai jogszabályokra irányuló javaslatok kidolgozásáért, amelyeket majd a Parlament és a Tanács elé terjeszt. E javaslatok célja kötelezően az Unió és polgárai jogainak védelme, nem pedig az egyes országok vagy vállalatok érdekvédelme.

Mielőtt bármilyen javaslatot tenne, a Bizottságnak fel kell térképeznie az Európában kialakuló új helyzeteket és problémákat, és mérlegelnie kell, hogy az uniós jogalkotás-e a legjobb megoldás ezek kezelésére. Ezért a Bizottság folyamatosan érdekcsoportok széles körével és két tanácsadó szervvel – az Európai Gazdasági és Szociális Bizottsággal, valamint a Régiók Bizottságával áll kapcsolatban, valamint kikéri a nemzeti parlamentek és kormányok véleményét is.

A Bizottság csak akkor tesz javaslatot uniós szinten történő beavatkozásra, ha úgy látja, hogy a problémát nemzeti, regionális vagy helyi hatáskörben nem lehet kedvezőbben megoldani. Ezt az elvet, vagyis amikor a kérdéseket a lehető legalacsonyabb szinten próbáljuk meg kezelni, „szubszidiaritás elvének” nevezik.

Ha viszont a Bizottság úgy ítéli meg, hogy uniós jogszabályra van szükség, javaslatot dolgoz ki, amely hatékonyan megoldja az adott problémát és az érdekek legszélesebb körét elégítheti ki. Ahhoz, hogy a javaslat helyes technikai adatokat tartalmazzon, a Bizottság – a különféle bizottságokon és csoportokon keresztül – szakértőkkel konzultál.

2. Az EU politikájának és költségvetésének végrehajtása

Az Európai Unió végrehajtó testületként a Bizottság felelős az EU költségvetésének kezeléséért és végrehajtásáért. A tényleges kiadások nagy részét a nemzeti és helyi hatóságok hajtják végre, de ennek felügyeletéért a Bizottság felelős – a Számvevőszék figyelő szemei alatt. Mindkét intézmény célja a megfelelő pénzügyi gazdálkodás biztosítása. Az Európai Parlament csak abban az esetben engedélyezi a Bizottságnak a költségvetés végrehajtását, ha az beleillik a Számvevőszék éves jelentésébe.

A Bizottság irányítja továbbá a Parlament és a Tanács által elfogadott politikákat, mint például a közös agrárpolitikát. Másik ilyen politika például a versenypolitika, ahol a Bizottságnak jogában áll vállalatok összefonódásának engedélyezése vagy elutasítása. A Bizottságnak azt is biztosítania kell, hogy az EU országok nem támogatják saját iparaikat a versenyt torzító módon.

A Bizottság által irányított uniós programok köre az „Interreg” és „URBAN” programoktól (a régiók közötti határokon átnyúló együttműködés és a válságban lévő városi térségek megújulásának elősegítése) egészen az „Erasmus” programig (diákcseraprogramok Európa-szerte) terjed.

3. Az Európai jog érvényesítése

A Bizottság a “szerződések őreként” tevékenykedik, vagyis a Bírósággal közösen gondoskodik arról, hogy az EU jogszabályait valamennyi tagállamban megfelelően alkalmazzák.

Ha a Bizottság úgy találja, hogy egy tagállam nem alkalmazza az uniós jogszabályokat, és ezért nem tesz eleget jogi kötelezettségeinek, megteszi a szükséges intézkedéseket a helyzet orvoslására.

Először is ún. jogsértési eljárást (infringement procedure) kezdeményez, ami azt jelenti, hogy a kormánynak címzett hivatalos levelében a Bizottság közli a kormánnyal, hogy miért véli úgy, hogy az adott ország megsérti az uniós jogszabályokat, valamint határidőt tűz ki, melyen belül az adott országnak erre részletes választ kell adnia.

Ha ez az eljárás eredménytelen, a Bizottság kénytelen az ügyet az Európai Bírósághoz továbbítani, amelynek jogában áll büntetést kiszabni. A Bíróság ítéletei a tagállamokra és az uniós intézményekre egyaránt vonatkoznak.

4. Az Unió képvisellete a nemzetközi színen

Az Európai Bizottság az Unió egyik legfontosabb szószólója a nemzetközi szintén. Így a 15 tagállam egyetlen szócsövön keresztül hallathatja hangját olyan nemzetközi fórumokon, mint pl. a Kereskedelmi Világszövetség.

Ugyancsak a Bizottság feladatai közé tartozik, hogy az EU nevében nemzetközi megállapodásokat kössön. Erre példa a Cotonou Megállapodás, amely az Unió és az afrikai, karib- és csendes-óceán térségbeli fejlődő országok közötti fontos segély- és kereskedelmi partnerség alapjait rakta le.

Hogyan szerveződik a Bizottság munkája?

A Bizottság elnöke dönti el, hogy melyik biztos melyik területért lesz felelős, valamint hogy a Bizottság ideje alatt (szükség esetén) hogyan szervezi át a feladatköröket.

A Bizottság hetente egyszer, rendszerint szerdán ülésezik Brüsszelben. A napirendi pontokat az adott területért felelős biztos ismerteti, amit a testület kollektív döntéssel véleményez.

A Bizottság állománya „főigazgatóságokba” – (DG), illetve „szolgálatokba” szerveződik (pl. Jogi Szolgálat). Minden főigazgatóság egy adott területért felelős, élén a főigazgató áll, aki felelősséggel tartozik a biztosok egyikének. Az átfogó koordinációt a főtitkárság biztosítja, aki egyben a heti bizottsági üléseket is irányítja. A Főtitkárság élén a főtitkár áll, aki közvetlen felelősséggel tartozik az elnöknek.

Többnyire a főigazgatóságok gondolják el és fogalmazzák meg az új jogszabálytervezeteket, de ezek a javaslatok csak akkor válnak hatályossá, ha azokat a Bizottság heti ülésén „elfogadja”. Az eljárás tehát nagyjából a következő:

Tegyük fel, hogy a Bizottság szerint egy olyan uniós jogszabályra van szükség, amellyel szabályozni lehetne Európa folyóinak szennyezését. A Környezetvédelmi Főigazgatóság az európai iparokkal, gazdálkodókkal, a tagállamok környezetvédelmi tárcaival és környezetvédelmi szervezetekkel folytatott kimerítő konzultációk alapján kidolgoz egy javaslatot. A tervezetet aztán a Bizottság egyéb szervezeteivel is megvitatják, majd a Jogi Szolgálat és a Főtitkárság ellenőrzi.

Amint a javaslat teljesen kész, felveszik a következő bizottsági ülés napirendi pontjai közé. Ha a 27 biztos közül legalább 14 jóváhagyja a javaslatot, a Bizottság „elfogadja” azt az egész

testület feltétlen támogatásával. A dokumentumot ezután átnézésre megküldik a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek.

A biztosok számának felső határa

Ha a Bizottság túl sok tagot számlál, nem tudja hatékonyan ellátni feladatát. Jelenleg ezt az uniós intézményt tagállamonként egy biztos alkotja. Bulgária és Románia uniós csatlakozása óta a Bizottság tagjainak száma 27-re növekedett. Ezt a számot a Tanács határozta meg egyhangú döntéssel. A 27. tagállam csatlakozását követően hivatalba lépő új Bizottság tagjainak számát csökkenteni kell. Erre elméletileg 2009 novemberében kerül majd sor. A végső döntést a biztosok pontos számát illetően a Tanács hozza majd meg. A biztosokat ezt követően rotációs rendszerben nevezik ki, nagy súlyt fektetve arra, hogy a tagországok méltányos képvisellete megvalósuljon. A cél az, hogy az új Bizottság összetétele tükrözze a tagállamok teljes demográfiai és földrajzi spektrumát.

A Bíróság

Az Európai Közösségek Bíróságát (gyakran egyszerűen csak „Bíróságnak” hívják) az ESZAK-szerződés keretében hozták létre 1952-ben, székhelye Luxemburgban van.

Feladata annak biztosítása, hogy az EU jogszabályait valamennyi EU tagállamban ugyanúgy értelmezik és hajtják végre, így tehát a jog mindenki számára azonos. Gondoskodik például arról, hogy a nemzeti bíróságok ne hozhassanak ugyanabban az ügyben eltérő határozatot.

A Bíróság arról is gondoskodik, hogy az EU tagállamok és intézmények megteszik azt, amit a jog követel. A Bíróság hatáskörébe tartozik a tagállamok, uniós intézmények, vállalatok és magánszemélyek közötti jogviták rendezése.

A Bíróságot tagállamonként egy bíró alkotja annak érdekében, hogy az intézmény az Európai Unió 27 nemzeti jogrendszerének mindegyikét képviselje. A hatékonyság érdekében a Bíróság ritkán ülészik teljes létszámmal. Ítéleteit többnyire a 13 bíróból álló nagytanács vagy a 3, illetve 5 bíró alkotta tanácsok valamelyike hozza.

A Bíróság munkáját nyolc „főtanácsnok” segíti. A főtanácsnokok feladata, a Bíróság elé terjesztett ügyekben pártatlanul és függetlenül eljárva, nyilvános tárgyaláson indokolással ellátott indítványt nyújtsanak be.

A Bíróság bíráit és főtanácsnokait olyan személyek közül választják ki, akiknek függetlenségéhez nem férhet kétség, és akik rendelkeznek az országukban a legfelsőbb bírói tisztségekbe történő kinevezéshez szükséges képzettséggel és szakértelemmel. A bírákat és a főtanácsnokokat a tagállamok kormányai közös megegyezéssel, hat éves, megújítható hivatali időre nevezik ki.

Ahhoz, hogy a Bíróság megbirkózhasson az elé terjesztett esetek nagy számával, és hogy jobb jogi védelmet nyújthasson polgárainak, 1989-ben létrehozták az Elsőfokú Bíróságot. A (Bírósághoz kapcsolódó) Elsőfokú Bíróság felelős azért, hogy bizonyos kereset típusokban, különösen a magánszemélyek, vállalatok és egyes vállalkozások által elé terjesztett kérdésekben, valamint a versenyjoggal kapcsolatos ügyekben döntéseket hozzon,

A Bíróság és az Elsőfokú Bíróság élén egy-egy elnök áll, akiket a bírák maguk közül választanak ki három éves, megújítható hivatali időre. 2003-ban a Bíróság elnökévé a görög Vassilios Skourist választották. Az Elsőfokú bíróság elnöke a dán Bo Vesterdorf.

Létrehoztak egy új igazságügyi szervet is, az Európai Unió Közszolgálati Törvényszékét, amely az Európai Unió és közalkalmazottai közötti jogvitákban jár el. E törvényszéket hét bíró alkotja és az Elsőfokú Bíróság mellett tevékenykedik.

Mi a Bíróság szerepe ?

A Bíróság az elé terjesztett ügyekben hoz döntést. A négy legáltalánosabb ügy a következő:

1. előzetes döntéshozatalra való hivatkozások;
2. kötelezettség elmulasztása esetén benyújtott keresetek
3. megsemmisítés iránti keresetek;
4. intézményi mulasztás megállapítása iránti keresetek.

A négy keresetfajta részletes leírása a következő:

1. Előzetes döntéshozatali eljárás

Az EU valamennyi tagállamában a nemzeti bíróságok felelősek annak biztosításáért, hogy az adott országban a közösségi jogot megfelelően alkalmazzák. Fennáll viszont annak a veszélye, hogy a különböző országokban más és más módon értelmezik az uniós jogszabályokat.

Ennek megakadályozására alkalmazzák az „előzetes döntéshozatali eljárást”, ami azt jelenti, hogy ha egy nemzeti bíróságnak kételye merül fel a közösségi jogszabályok értelmezésével vagy érvényességével kapcsolatban, akkor módjában áll (sőt, bizonyos esetekben kötelező) kikérnie az Európai Bíróság tanácsát. E tanácsot „előzetes döntéshozatal” formájában nyújtják.

2. Kötelezettség elmulasztása esetén benyújtott keresetek

A Bizottság ezeket az eljárásokat akkor kezdeményezheti, ha megalapozottan feltételezi, hogy a tagállam nem tesz eleget az uniós jog által előírt kötelezettségének. Ezeket az eljárásokat egy másik EU-tagállam is kezdeményezheti.

Mindkét esetben a Bíróság vizsgálja meg az állításokat, és hozza meg ítéletét. Amennyiben bebizonyosodik a mulasztás, a vád alá helyezett tagállam köteles azonnal orvosolni a problémát. Amennyiben a Bíróság úgy találja, hogy a tagállam nem tett eleget az ítéletnek, büntetést szabhat ki az adott tagállam számára.

3. Megsemmisítés iránti keresetek

Ha bármelyik tagállam, a Tanács, a Bizottság vagy (bizonyos körülmények között) a Parlament úgy véli, hogy egy adott uniós jogszabály illegális, a Bíróságnál kezdeményezheti annak megsemmisítését.

Ezeket a „megsemmisítés iránti kereseteket” olyan magánszemélyek is benyújthatják, akik azért kérik a Bíróságot az adott jogszabály megsemmisítésére, mert az őket közvetlenül vagy személyükben érinti.

Ha a Bíróság úgy véli, hogy a kérdéses törvényt nem a megfelelő módon adoptálták vagy nem követi hűen a Szerződésekben lefektetett követelményeket, érvénytelennek és meg nem történtnek tekintheti azt.

4. Intézményi mulasztás megállapítása iránti keresetek

A Szerződés kötelezi az Európai Parlamentet, a Tanácsot vagy a Bizottságot, hogy bizonyos döntéseket csak bizonyos feltételek mellett hozzanak meg. Amennyiben ezt elmulasztják, úgy a tagállamok, egyéb közösségi intézmények és (bizonyos feltételekkel) magánszemélyek vagy cégek panaszt tehetnek a Bíróságnál a jogsértés hivatalos nyilvántartásba vétele érdekében.

Hogyan szerveződik a Bíróság munkája?

A kereseteket a Bíróság Hivatalához nyújtják be, és minden ügyhöz egy bírót és főtanácsnokot jelölnek ki.

Az eljárás ezek után két szakaszban zajlik: az első az írásos, a második a szóbeli szakasz.

Az első szakaszban az összes érintett fél írásos nyilatkozatot tesz, és az ügyhöz kirendelt bíró összefoglaló jelentést állít össze a nyilatkozatok tartalmáról és az ügy jogi háttéréről.

Ezután következik a második szakasz – a nyilvános meghallgatás. Az ügy fontosságától és összetettségétől függően a meghallgatás három, öt vagy 13 bíróból álló kamara, vagy a teljes bíróság előtt történhet. A meghallgatáson a felek ügyvédei a bírók és a főtanácsnokok elé tárják az ügyet, akik kérdéseket intézhetnek hozzájuk. Ezek után a főtanácsnok ismerteti indítványát, majd a bírók tanácskoznak és meghozzák ítéletüket.

2003 óta a főtanácsnokoknak csak akkor kell indítványt benyújtaniuk egy ügyben, ha a Bíróság úgy véli, hogy az adott eset a jogszabály új pontját veti fel. A Bíróságnak ugyanakkor nem kell követnie a főtanácsnok indítványát.

A bírósági ítéleteket többnyire többségi szavazással hozzák meg és nyilvános meghallgatáson ismertetik. Eltérő nézeteket nem ismertetnek. A határozatokat kihirdetésük napján teszik közzé.

Forrás: http://ec.europa.eu/magyarorszag/background/institutions/index_hu.htm

18. A mai magyar demokrácia működése

IV. Modern demokráciák működése / 18.

Demokráciáról, egy adott országon belül akkor beszélhetünk, ha ott érvényesülnek az alkotmányosság klasszikus alapelvei.

- **A hatalommegosztás elve:** érvényesül az államhatalmi ágak megosztása és elválasztása (törvényhozó, végrehajtó, bírói); ehhez a modern demokráciákban egyre több sajátos intézményt hoznak létre (alkotmánybíróságok, ombudsmann).
- **A népszuverenitás elve:** az állami főhatalom forrása a nép (képviseleti és közvetlen demokrácia).
- **Megvalósul a törvények uralma:** a jogrendszer alapja az alkotmány, amelyet minden állampolgárnak és társadalmi szervezetnek tisztelnie kell (jogbiztonság).
- **Az emberi jogokat az állam elismeri és biztosítja.**
- **Törvény előtti egyenlőség:** a jogrendszer tiltja a negatív diszkriminációt, az alkotmány intézményesen védi a kisebbségeket.

A ma is érvényben levő **polgári alkotmányt 1989. október 23-án¹** hirdették ki, ettől a naptól tekinthető Magyarország alkotmányos demokráciának; parlamentáris kormányrendszer jött létre.

A hatályos magyar választási rendszer és választójog

1989-ben a rendszerváltás évében a **többpártrendszer** és a **demokrácia** elveinek megfelelő választójogi szabályozás került elfogadásra, így lett a **választójog általános, egyenlő**, valamint így lett a **szavazás titkos és közvetlen**.

Aktív választójoggal rendelkezik a parlamenti választásoknál *minden nagykorú magyar állampolgár*, de nem élhet választójogával az, akinek nincsen legalább ideiglenes lakóhelye Magyarországon. A passzív választójoghoz megkívánt további feltétel pedig az állandó lakhely.

Kizárás a választójogból

Csak igen szűk körben fordul elő és nem terjed túl a *természetes kizáró okok* körén (*elmebetegség, bűncselekmény elkövetése*).

A parlamenti választókerületi rendszerek

1989-ben arányosságra törekvő vegyes választási rendszert alkottak meg. A rendszer sajátossága, hogy mind a többségi, mind az arányos rendszer elemeit tartalmazza.

A többségi rendszernek megfelelően az ország **176 egyéni választókerületi körzetre** van felosztva, ahol – pártok által indított, vagy független – jelöltek indulhatnak. A **jelöltállítás feltétele minimum 750** választójogosult ajánlásának (**kopogtató cédula** v. ajánló szelvény) a megszerzése. A választások során **személyekre** lehet szavazni, és a szavazatok **abszolút többségét** elnyerő jelölt lesz a képviselő. A választás azonban csak abban az esetben érvényes², ha a választásra jogosultak több mint fele szavazott. Amennyiben a jelölt az első fordulóban nem szerzett abszolút többséget második fordulót kell tartani. A második fordulóban a három legtöbb szavazatot elért jelölt mérkőzhet meg újra. Ebben az esetben a győzelemhez már elég a relatív többség megszerzése.

¹ ez az 1949. évi XX. tv., de az alkotmánymódosítás és a köztársaság kikiáltása ekkor volt

² '95 óta nincs érvényességi küszöb, „csak” eredményességi küszöb

Az egyéni választókerületek mellett az arányos választási rendszerre jellemző **pártlisták** alkotják választási rendszerünk másik pillérét. Magyarországon minden megye és a főváros **területi választókerületet** alkot. A 20 területi választókerületben a pártok abban az esetben indíthatnak listát, ha az adott megye egyéni kerületeinek egynegyedében, de legalább két egyéni választókerületben jelöltet tudnak állítani.

A szavazás során minden választópolgár két szavazattal rendelkezik. Egyik szavazatát az egyéni választókerület valamelyik jelöltjére adhatja le, másik szavazatával pedig a területi pártlisták közül választhat.

Ezen kívül létezik egy **országos lista** is, amely arányosító, kiegészítő funkciót tölt be. Az országos listára ugyanis nem szavaznak külön a választópolgárok, hanem **az egyéni és területi listás választókerületek töredékszavazatai** kerülnek fel rá. (Töredékszavazatnak nevezük az egyéni választókerületben a vesztes jelöltekre leadott szavazatokat, amelyek a tiszta többségi rendszer alkalmazása esetén elvesznének.) Országos listát azonban csak azok a pártok állíthatnak, amelyek legalább hét megyében tudtak megyei listát állítani.

A mandátumok elosztása előtt összesítik a listákra leadott szavazatokat, és amennyiben nem éri el a pártra leadott szavazatok aránya az **5 %** -ot, úgy ezek a pártok nem kapnak mandátumot sem a területi, sem az országos listáról.

A 386 országgyűlési képviselő tehát 3 mandátumszerzési mód alapján kerül be a parlamentbe: 176 képviselő az egyéni választókerületekből, (maximum)152 képviselő a területi pártlisták alapján, (minimum)58 képviselő pedig a pártok országos listáiról jut mandátumhoz.

Az országgyűlési képviselő megbízatása megszűnik, ha

- megszűnik az országgyűlés
- meghal
- elveszíti a választójogát

A kormány

A kormány a *miniszterelnökből* és az általa kinevezett *miniszterekből* áll, akiket csak ő válthat le (félprezidenciális miniszterelnöki rendszer)³ Konstruktív bizalmatlansági indítvány benyújtásával mozdítható el pozíciójából; a benyújtónak meg kell neveznie az új miniszterelnököt.

Működéséért az Országgyűlésnek felelős, munkájáról köteles rendszeresen beszámolni. A kormány feladata, hogy védje az alkotmányos rendet, biztosítsa a törvények végrehajtását, irányítsa a minisztériumokat, a belügyminiszter közreműködésével ellenőrizze a helyi önkormányzatok törvényes működését, meghatározza a tudományos és kulturális fejlesztést, a szociális és egészségügyi ellátás állami feladatait, irányítsa a fegyveres erők, a rendőrség és a rendészeti szervek működését, védje az állampolgárok élet- és vagyónbiztonságát és felügyelje a külföldi kapcsolatok fenntartását.

A kormány működése megszűnik, ha:

- új országgyűlés alakul
- meghal a miniszterelnök
- a miniszterelnök elveszíti a választójogát

A konstruktív bizalmatlansági indítvány

„A bizalmatlansági indítvány egyik speciális változata a magyar alkotmányban is szereplő konstruktív bizalmatlansági indítvány. Ennek a verzióknak a lényege az, hogy bizalmatlansági

³ kancellári kormányforma a MSZMP szerette volna a fél-prezidentális rendszert

indítványt csak úgy lehet benyújtani (egyébként az országgyűlési képviselők egyötöde kezdeményezhet ilyen lépést), hogy az **egszersmind az új miniszterelnök-jelölt személyére is javaslatot tesz**. Ez a megszorítás azt a célt szolgálja, hogy bizonyos mérvű **stabilitást biztosítson a kormánynak** olyan helyzetekben is, amikor annak parlamenti többsége bizonytalanná válik. **A konstruktív bizalmatlanság szabálya esetén ugyanis nem elég az indítvány sikeréhez, hogy több képviselő álljon szemben a kormánnyal, mint amennyi mellette áll, hanem ezen felül arra is szükség van, hogy ez a többség képes legyen megegyezni egy közös kormányprogramban és miniszterelnök-jelöltben is. Ettől lesz "konstruktív" az indítvány: nem lehet egyszerűen csak kormányt buktatni, egyúttal az új kormánynak is megbízást kell adni.** Természetesen, az alkotmány lehetőséget ad a kormánnyal szembeni bizalmatlanság nem "konstruktív" kinyilvánítására is. Például, a kormány maga megetheti, hogy valamelyik szavazást az Országgyűlésben bizalmi szavazássá nyilvánítja, és amennyiben ezt a szavazást elveszíti, az alkotmány értelmében be kell nyújtania lemondását az államfőhöz. Továbbá, ha a kormány elveszítette többségét az Országgyűlésben, akkor a vele szembenálló parlamenti többség megszüntetheti megbízatását akkor is, ha egyébként nem tud közös kormányprogramban és kormányfőben megállapodni, mégpedig oly módon, hogy nem a kormányt váltja le, hanem magát az Országgyűlést oszlatja föl, egyszerű többségi szavazással. Ez azonban új választások kiírását jelenti, ami a kezdeményezőkre nézve igen kockázatos lehet.

A konstruktív bizalmatlansági indítvány intézménye egyedi körülmények és alkühelyzetek folyamánként vált a magyar alkotmányos rendszer részévé, de ettől függetlenül jó okok szólnak a szabály megtartása mellett. A magyarhoz hasonló parlamentáris rendszerekben természetes, hogy a kormánytöbbséget biztosító országgyűlési frakciók maguk közt képesek megegyezni a kormányfő személyében, és semmiféle indok nem szól amellett, hogy más intézményeket és személyeket is be kelljen vonni a döntési folyamatba. Márpedig, ha nem a leendő kormánypárti frakciók állapodnak meg a miniszterelnök-váltásról, hanem maga a miniszterelnök nyújtja be a lemondását az államfőhöz, akkor a köztársasági elnök legalábbis jog szerint majdnem korlátlan kezdeményező szerephez juthat a következő kormányfő kiválasztásában. A szokásjogon és a józan alkotmányos belátáson kívül ugyanis semmilyen alkotmányos rendelkezés nem írja elő, hogy az elnöknek a legnagyobb frakció vagy a parlamenti többséget birtokló frakciók közös jelöltjét kell elfogadnia: ezért, ha valamikor a jövőben véletlenül olyan elnöke lenne az országnak, aki híján van az alkotmányos ítélőképességnek, elvileg azt jelölhetne, akit akar, és ha a parlament negyven napon belül nem választja meg jelöltjeit, feloszlathatja az Országgyűlést. Ez a forgatókönyv tehát azzal a veszéllyel jár, hogy a köztársasági elnököt a pártok közötti hatalmi harc főszereplőjévé teszi, márpedig az elnök alkotmányos helyzete és a kormányzati rendszer egészének logikája ennek elkerülését tenné kívánatosá. Ezért **a kormányzati ciklus közbeni kormányfő-váltásnak a legerencsésebb módja a konstruktív bizalmatlansági indítvány alkalmazása.**" *(idézet az Eötvös Károly Közpolitikai Intézet honlapjáról)*

Az Országgyűlés

- a Magyar Köztársaság legfelsőbb államhatalmi és népképviselői szerve
- népszuverenitásból eredő jogait gyakorolva biztosítja a társadalom rendjét, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit
- tehát megalkotja a Magyar Köztársaság Alkotmányát
- törvényeket alkot

Az ügyészség

Feladata az állampolgárok jogainak a védelme, a nyomozások ellenőrzése, valamint a vád képviselése. A legfőbb ügyészt az országgyűlés választja, a köztársasági elnök javaslatára, csak az országgyűlésnek felelős. A legfőbb ügyész nevezi ki a többi ügyészt.

A köztársasági elnök

Magyarország államfője a köztársasági elnök. Legfőbb feladata az *államszervezet demokratikus működésének ellenőrzése*. Személyét az Országgyűlés választja, titkos szavazással, 5 évre (egyszer újraválasztható). Az Országgyűlés által elfogadott törvényeket hivatalosan a köztársasági elnök hirdeti ki, ha kell egyszer visszaküldheti a törvényt vagy megküldheti az Alkotmánybírósághoz ún. előzetes normakontrollra, de a másodszor is megszavazott törvényt köteles kihirdetni. A köztársasági elnök a *fegyveres erők főparancsnoka, de ez nem jelent katonai rangot vagy irányítást*. Jogköre hadiállapot vagy rendkívüli állapot idején kiszélesedik. *Személye sérthetetlen*, csak törvény- vagy alkotmány sértés esetén vonható felelősségre a képviselők egyötödének indítványára, ha a parlament kétharmada megszavazza ezt. A cselekményt az Alkotmánybíróság bírálja el.

Az Alkotmánybíróság

Az Alkotmánybíróság 1989 óta létezik, 11 tagú testületét (köztük az elnököt és a helyettes elnököt) az Országgyűlés választja, 9 évre (egyszer újraválaszthatók). Az Alkotmánybíróság az alkotmányvédelem legfőbb szerve. Feladata a jogszabályok alkotmányosságának felülvizsgálata, az alkotmányos rend és az Alkotmányban biztosított alapjogok védelme.

Az Alkotmánybíróság tevékenységét függetlenül végzi. Nem része az igazságszolgáltatási szervezetnek, önálló költségvetése van, és az alkotmánybírákat az Országgyűlés választja. A költségvetése tervezetét az Alkotmánybíróság maga dolgozza ki, majd e tervezetet az állami költségvetés részeként jóváhagyás céljából az Országgyűlésnek küldi meg.

Az Alkotmánybíróság határozatai mindenkire kötelezőek és megfellebbezhetetlenek.

Az önkormányzat

Az önkormányzatok az adott település végrehajtó hatalmaként funkcionálnak. Feladatuk a helyi gazdasági ügyek vizsgálata, a közterületek állapotának felügyelése, a településekre jutó állami pénzek kezelése, a helyi szociális ellátások és az oktatás biztosítása a település lakói számára. Az önkormányzat élén a polgármester áll, akit a település lakói választanak.

Az önkormányzat **rendeletalkotási joggal** rendelkezik.

Országgyűlési biztosok, ombudsmanok

Az **ombudsman** olyan saját hivatallal rendelkező parlamenti megbízott, aki tevékenységében más állami szervektől független, és csak az őt megválasztó országgyűlésnek tartozik felelősséggel. Az ombudsman feladata elsősorban a közigazgatásban, de az igazságszolgáltatás kivételével valamennyi állami szervnél, panasz alapján vizsgálat indítása, a jogsértőnek talált gyakorlatról a szerv értesítése és a panaszos jogainak képviselése. Az ombudsman nem hozhat kötelező intézkedéseket, nem alkalmazhat jogi szankciókat.

Magyarországon az Alkotmány 1989. évi módosításáig szó sem lehetett olyan független ellenőrző szervek létrehozásáról, mint az ombudsman, az Alkotmánybíróság vagy az Állami Számvevőszék, mivel az alkotmány a hatalom egységének elvét hirdette, és nem a hatalommegosztást. Az ombudsman ellenőrzési tevékenysége főként azért fontos, mert jogi

szakértelemmel képes az egyének vagy más panaszosok olyan jogsérelmeinek orvoslását elősegíteni, amely jogsérelmek az adott állami szervek normális működése során nem kapnak orvoslást.

Jelenleg hazánkban ebbe a körbe tartozik:

- **Állampolgári jogok biztosa** (Dr. Szabó Máté)
- **Adatvédelmi biztos** (Dr. Jóri András)
- **Kisebbségi jogok biztosa** (Dr. Kállai Ernő)
- **Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosa** (dr. Fülöp Sándor)

Az Állami Számvevőszék

A nyolcvanas évtizedben felgyorsult társadalmi és politikai változások eredményeként az 1989. október 23-i alkotmánymódosítással, a Magyar Köztársaság kikiáltásával egy időben hozták létre ismét a demokratikus intézményrendszer egyik meghatározó elemeként az Állami Számvevőszéket.

Az Állami Számvevőszék az állam legfőbb pénzügyi ellenőrző szerve, az Országgyűlés pénzügyi-gazdasági ellenőrző szerve. Csak az Országgyűlésnek és a törvényeknek van alárendelve. Ellenőrzéseit törvényességi, célszerűségi és eredményességi szempontok szerint végzi. A rá vonatkozó törvényben meghatározott feladatkörében általános hatáskörrel rendelkezik. Ennek értelmében ellenőrzést végezhet mindenütt, ahol állami pénzt használnak fel vagy kezelnek. Az állam legfőbb pénzügyi ellenőrző szerve minősítés garanciális tartalmú. Ki-zárja, hogy a törvényhozás ellenőrző szerve fölé vagy mellé más államhatalmi ágak azonos szintű ellenőrző szervet emeljenek.

Politikai és szakmai szempontból egyaránt független intézmény, amit az is ki-fejezésre juttat, hogy elnökét és alelnökeit a hatályos alkotmánynak megfelelően az összes megválasztott képviselő kétharmadának igen szavazatával tizenkét évre választja meg az Országgyűlés.

A Legfelsőbb Bíróság

Az 1997. évi LIX. törvénnyel módosított Alkotmány 47. §-a szerint a Legfelsőbb Bíróság a Magyar Köztársaság legfőbb bírósági szerve. A Legfelsőbb Bíróság biztosítja a bíróságok jogalkalmazásának egységét, jogegységi határozatai a bíróságokra kötelezőek.

A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 1997. évi LXVI. törvény értelmében a Legfelsőbb Bíróság:

- elbírálja - a törvényben meghatározott ügyekben - a megyei bíróság vagy az ítéletábrla határozata ellen előterjesztett jogorvoslatokat,
- elbírálja a felülvizsgálati kérelmet,
- a bíróságokra kötelező jogegységi határozatokat hoz
- eljár a hatáskörébe tartozó egyéb ügyekben.

A bíróság

Más alkotmányos demokráciákhoz hasonlóan- a magyar államszervezetben is elkülönült, önálló hatalmi ág

- A bírói hatalom feladata az igazságszolgáltatás, amelynek fő formái a büntető és a polgári igazságszolgáltatás
- A munkaügyi bíróságok munkaviszonnyal kapcsolatos ügyekben járnak el
- Az igazságszolgáltatás egyik legfontosabb alapelve a bírói függetlenség
- A bírót a köztársasági elnök nevezi ki és menti fel. A bírók személyes függetlenségét védi mentelmi joguk és széles az összeférhetetlenségek köre is. Ebből kiemelkedik az igazságszolgáltatás pártatlanságának elve.
- A Legfelsőbb Bíróság elnökét az Országgyűlés választja meg 6 évre. Feladata, hogy jogegységi határozatokat hoz és irányadó "precedenseket" tesz közzé.
- A néprésztétel elve a bírói önkénytől óvja meg a polgárokat. Ennek Magyarországi formája az ülnökrendszer.
- A magyar igazságszolgáltatási hierarchia a következő: a Legfelsőbb Bíróság alatt az ítélőtáblák helyezkednek el, majd a megyei bíróságok (Budapesten a Fővárosi Bíróság), a helyi bíróságok és a munkaügyi bíróságok.

19. Ókori államberendezkedések - Athén, Spárta, Róma-principátus

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 19.

Ez a tétel – gondolom - senkinek sem okoz gondot, tekintettel arra, hogy a történelem-oktatásban még elég nagy hangsúly van az ókoron. Ezért én sem vittem túlzásba. Röviden és tömören olvashattok az államberendezkedésekről. A szöveghez mellékeltem a bizonyára már sokak számára ismert sztenderd ábrákat (Száray könyv), amelyekkel könnyen összefuthattok az érettségin.

A MÜKÉNÉI KOR • Az uralkodó réteget a **fégyveres arisztokrácia**, a dolgozó réteget a **kézművesek**, és a **parasztság** alkotta. A rabszolgaság a házi rabszolgaság szintjén állt. Az állam élén az **istenként tisztelt uralkodó** állt (despotizmus).

E korszak központja **Mükéné** volt, virágkora Kr.e. XVI-XIII. század közötti időszakra tehető. A bukás egyik oka – a külső támadások mellett - , hogy az erős államhatalom csak a városközpontokban fejlődött ki. A városközpontok közül csak Athén maradt épségben. Az államigazgatást jellemző írásbeliség is megszűnt. Általános gazdasági, társadalmi és politikai hanyatlás következett, az ipar és a kereskedelem elsorvadt, a gazdaság mezőgazdasági jellegűvé vált. A két legfontosabb réteg a **földbirtokos arisztokrácia** és a **földművelő parasztság** lett.

DRAKÓN ÉS SZOLÓN • Drakón **Kr.e. 621**-ben **írásba foglalta a törvényeket**. Ez szokásjogi gyűjtemény volt. A törvények az arisztokrácia érdekeit szolgálták, de egyben határt is szabtak az önkényeskedésének. *Szolón* arkhón **Kr.e. 594**-ben hozott törvényeket. Elengedte az adósságokat (szeizakhteia-teherlerázás), eltörölte az adórszolgaságot, lehetővé tette mindenki számára, hogy sérelmeiért elégtételt követelhesen (népbíróság, fellebbezés lehetősége). A társadalmat Drakóonnal ellentétben nem vagyoni alapon, hanem a démosz számára kedvezőbb jövedelem alapján osztotta osztályokra:

- ötszázmérősök
- lovagok
- zeugítészek
- thészek

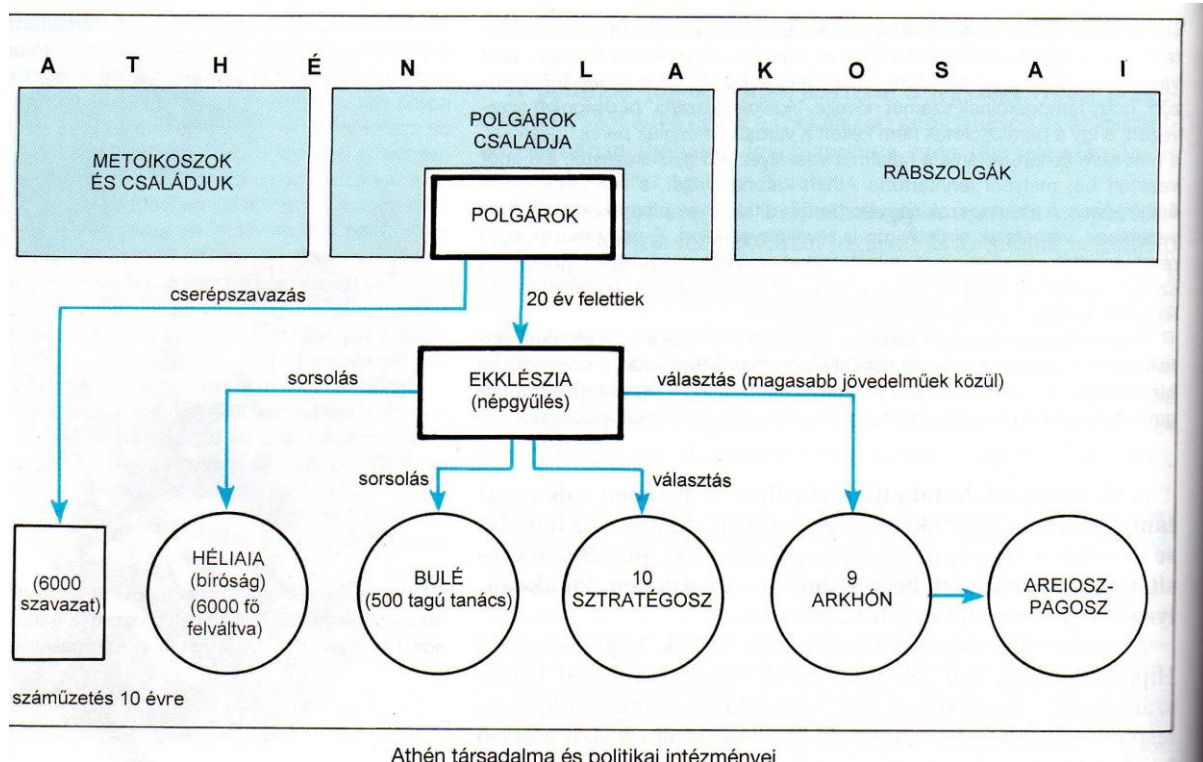
E vagyoni beosztás volt a katonai szolgálat és a politikai jogok alapja.

TÜRANNISZ, KLEISZTHENÉSZ • A türannisz egy sajátos egyensúlyi állapotban lévő társadalmi rendszer. Az arisztokrácia már nem tudta szilárdan a kezében tartani a hatalmat, a démosz azonban még nem volt elég erős annak megszerzésére. Ebben a helyzetben egyes arisztokraták a démoszra támaszkodva magukhoz ragadták a hatalmat.

Athénban **Peiszisztratosz** teremtette meg a türanniszt (**Kr.e 560-527**). Egy idő után azonban a gazdaság fejlődése következtében megerősödött démosz számára már akadályozó tényezővé vált a türannisz rendszere. Peiszisztratosz fiait (Hippiasz, Hipparkhosz) az athéni nép elűzte.

Kleiszthenész reformjai: **Kr.e. 508**-as reformja Attikát a vagyoni besorolás helyett területi alapon **10 phülére** osztotta (mindegyik phülé egy tengerparti, egy szárazföldi és egy városi részből állt), ezek mindegyike 50 tagot küldött az **500-ak tanácsába**, melynek tagjait 1 évre választották. Feladatuk a népgyűlés határozatainak végrehajtása, törvényjavaslat beterjesztése volt.

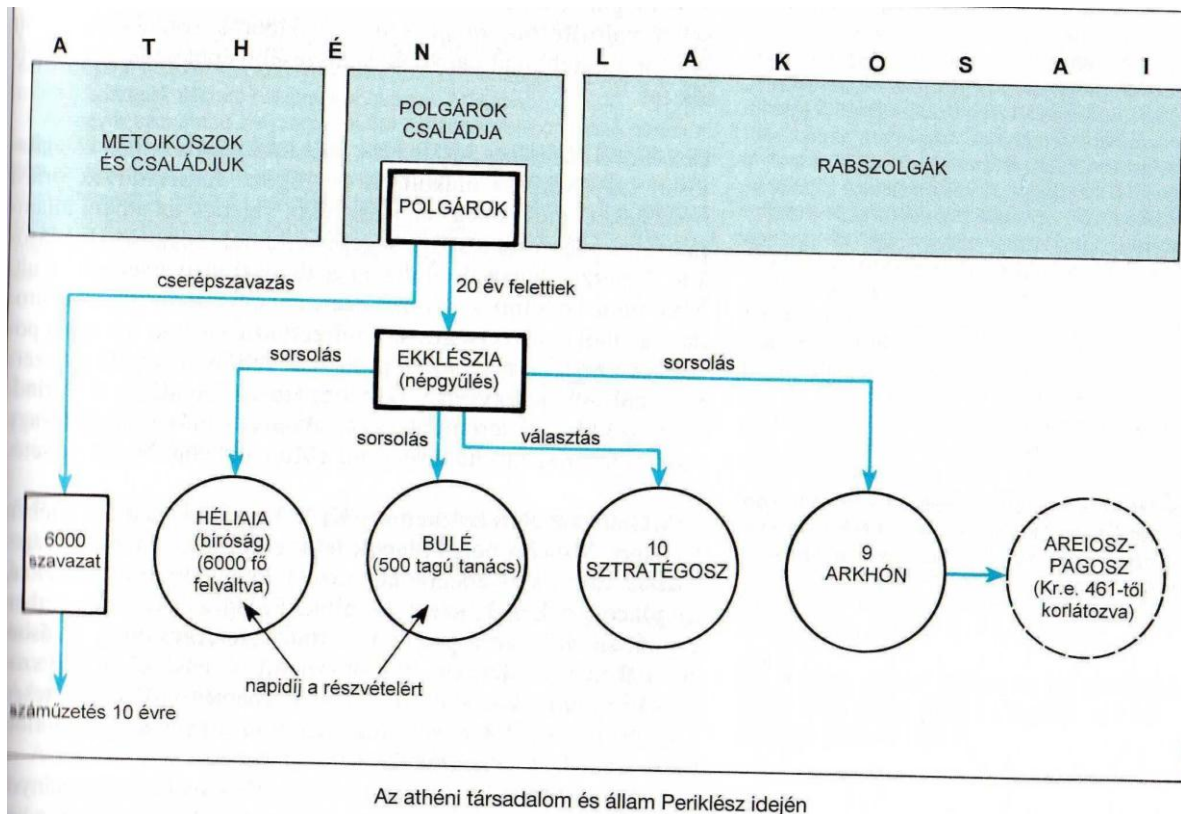
A legfőbb hatalom a **népgyűlés (ekklészia)** kezébe került, melynek tagja lehetett minden teljes jogú athéni polgár. Feladatuk a törvényhozás, a tisztségviselők választása (később sorsolták őket), döntés háború és béke kérdésében volt. Az **Areioszpagosz**nak még megmaradt a tisztségviselők ellenőrzésének és a politikai bíraskodásnak a joga. Fontos intézmény volt a **cserépszavazás**, melyet a türannisz visszatérése ellen vezettek be. A hadseregreform után a katonai vezetők az athéni állam tényleges vezetői lettek (a **sztratégoszi** tisztséget többször is be lehetett tölteni és később sem sorsolták).

Ábra: Száray Miklós: *Történelem I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004 - 64.o.*

AZ ATHÉNI DEMOKRÁCIA VIRÁGKORA • Kleiszthenész reformjai az athéni demokrácia közjogi, a rabszolgamunkára épülő áruterelés pedig a poliszdemokrácia gazdasági alapjait biztosították. Kr. E. 461-ben az Areioszpagosz testületének hatalmát megtörték (Ephialtész reformja), s rövidesen hatályon kívül helyezték a Szolón által bevezetett törvényt, melynek értelmében a legfontosabb tisztségeket csak a magasabb jövedelemkategóriákba tartozók viselhették.

Az athéni demokrácia virágkora egybeesik Periklész sztratégoszi tisztségének idejével (Kr.e. 444-429). A legfőbb közpolitikai célkitűzés ekkor az állami életben való részvétel lehetőségének biztosítása volt minden athéni polgár számára. A szegényebbek részére napidíjat állapítottak meg (kieső jövedelmek pótlása) a különböző testületi üléseken való részvételért. Bevezetésre kerültek a leiturgiák (gazdagok fizetési kötelezettsége a szegények számára, a vagyoni egyenlőtlenség tompítására).

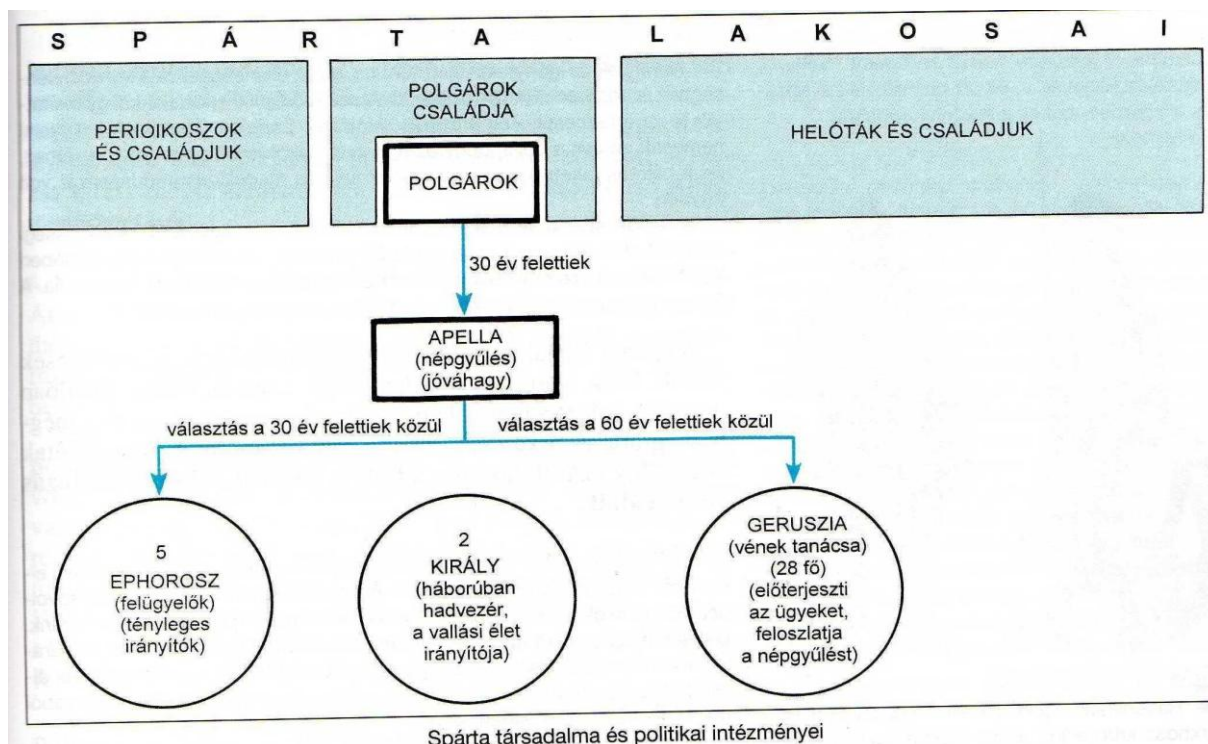

Ábra: Száray Miklós: *Történelem I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004 - 83.o.*

SPÁRTA • Spártát a Kr.e. XII. században dórok hozták létre a Peloponnészoszon. Társadalmuk hódítókra és behódoltakra tagozódott, a leigázott akháj őslakosok jogfosztott helyzetbe kerültek (helóták). Ők művelték a spártaiak földjeit, közös, állami tulajdont képeztek, életükkel a spártai állam rendelkezett. Az ipari munkát és kereskedelmi tevékenységet a körülakók (perioikoszok) végezték. Ők személyükben szabadok voltak, de nem voltak teljes jogú polgárok.

A teljes jogú spártaiak körében erősen élt a nemzeti egyenlőségi rend eszméje. A felparcellázott földet meghatározott időnként sorshúzással újraosztották. A föld az állam tulajdona maradt, a földet (klérosz) nem lehetett elidegeníteni, megterhelni vagy megosztani.

Az állam élén két király állt, akiket a 28 tagú vének tanácsa (gerúszia) vett körül. Kulcsfontosságú szerepet töltött be a felügyelők testülete (ephoroszok), amely az állam működése fölött őrködött. A népgyűlésnek (apella) csak formális szerepe volt. Fontos még kiemelni a spártai katonai nevelést, amely sajátos jelleget adott a spártai államszervezetnek.

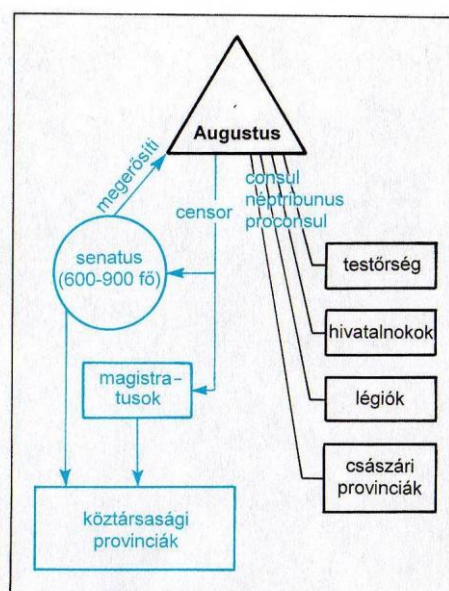
Ábra: Száray Miklós: Történelem I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004 - 73.o.

A RÓMAI PRINCIPÁTUS • *Octavianus* hatalomra jutása után egyeduralmát igyekezett leplezni. Látszólag lemondott hatalmáról, csak megtiszteltetésből fogadott el címeket: pl. Augustus (istentől gyarapított férfiú), melyet személynévként használt később, vagy *princeps* (első polgár), melyből rendszere, a principátus nyerte nevét. A hatalom természetesen továbbra is az ő kezében összpontosult.

A kulcsfontosságú köztársasági tisztségek betöltésén keresztül érvényesítette akaratát.:

- *consul* – a végrehajtó hatalom vezetője
- *néptribunus* – így sérthetetlen, vétőjoggal rendelkezett
- *censor* – híveit ültethette a szenátusba
- **pontifex maximus** – a kultikus életet irányította

A látszat kedvéért meghagyta a régi tisztségeket, valamint államilag támogatta a korai köztársaság hagyományait, a régi erkölcsöket és szokásokat, ami rendszerének köztársasági mázát erősítette. Ugyanakkor megjelentek a csak Augustustól függő hivatalok és a később oly nagy szerephez jutó testőrgárda (*praetoriánusok*), amely arra volt hivatott, hogy ellensúlyozza sikeres hadvezéreinek esetleges politikai ambícióit.

A principátus rendszere

Ábra: Száray Miklós: Történelem I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004 - 127.o.

20. A kereszténység főbb tanításai, az egyház intézményesülése (I-X. század)

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 20.

Jézus Krisztus működése

Felfokozott messiásváró légkörben született meg a világtörténelem talán legnagyobb hatású vallása, a **kereszténység**. Igehirdetők léptek fel, mint **Keresztelő Szent János**, aki a Kumran-magaslat közelében, a Jordán vizében keresztelt, s a **Megváltó közeli eljövételéről tanított, bűnbánatra intette a népet**. A sokaság hallgatott rá, ezért a hatalom számára veszélyessé vált, s az egyik Rómától függő palesztin terület, Galilea uralkodója (Heródes Antipász, Kr. e. 4-Kr. u. 39) kivégeztette.

János még csak jövendőlte a Megváltót, a **názáreti Jézus** már a **megváltást hirdette**. A Jézus Krisztus (Jézus = Józsuá; Krisztus = Kriszthosz [görög] = Messiás [héber] = fölkent) **életére vonatkozó adatokat halála után** jegyezték le, s **gyűjtötték össze az evangéliumokban** (evangélium = örömhír), **melyek közül négyet, Márk, Máté, Lukács és János evangéliumát az egyház később hitelesnek ismerte el**, s bevett az Újszövetségbe.

Jézus tanítványaival, az apostolokkal járta Júdea városait. **Hirdette** a végítéletet, s hogy immár **nem számít más, csak a hit Istenben és az emberek egymás iránti szeretete**. **Ostorozta a vagyonszerzést, a kapzsiságot, a gyűlöletet, az erőszakot, hirdette a szeretetet, a megbocsátást, az üdvösség reményét**, amit a hellenizált világ embere régóta várt. Hívei száma egyre gyarapodott. Életével, földi működésével példát mutatott, megtestesítette, tapasztalhatóvá tette azt az életet és azt a magatartást, amit Isten követelt az emberektől.

Mint Keresztelő Szent János, ő is útjában állt mind a helyi hatalomnak, mind a rómaiaknak. Júdea helytartója, **Pontius Pilatus** (Kr. u. 26-36) a **zsidó főpapok kérésére keresztre feszítette**. Jézus Krisztus kereszthalálával tanításai nem haltak meg. Hívei őt tekintették a Megváltónak. **A föltámadásba vetett hit értelmet adott az istenfélő életnek, tanai követésének**. Várták közeli második eljövételét. **Tanítványaiból Péter vezetésével Jeruzsálemben is közösség alakult ki**. Az új hitet vallók – akik majd csak később nevezik magukat keresztényeknek (Krisztus-követők) – tovább folytatták mesterük munkáját.

A páli fordulat

Az új vallás megerősödése és elterjedése jelentős részben Pál apostol nevéhez fűződik. A diaszpóra zsidóságából származott. Saul (pál) Ciliciában, Tarsus városában látta meg a napvilágot mint római polgár. Szüleitől farizeus nevelést kapott, s esküdt ellensége volt a keresztényeknek. Ám csodás körülmények között megtért.

Pál működésének köszönhetően az új vallás megbékült kora valóságával, az állammal, a társadalmi különbségekkel. Hirdette, hogy nincs közeli végítélet, s a megváltás Krisztus kereszthalálával már megtörtént. Aki hisz Jézusban, elnyerheti azt, s így nem kell a sors ellen lázadni. **A vagyonszűkösség gyakorlatát felváltotta a szegények gyámolításának gondolata**, s így **megnyílt az út a vagyonos rétegek számára is az új hit felé**.

A megváltás nem csak társadalmi rétegek, de népek között sem ismer különbséget. A kereszténység nyitottá lett minden ember számára. A zsidóság jelentős része előtt ekkorra vált nyilvánvalóvá, hogy az új tan nem hozza el népük szabadságát, s így Jézust nem ismerték el Megváltónak, tovább reménykedtek annak eljövételében. Pál térítő útjainak is köszönhetően sorra jöttek létre a keresztények gyülekezetei Kis-Ázsiában, Egyiptomban, Szíriában. Itt,

Antiochia városában nevezték először magukat a gyülekezet tagjai Jézus-követőknek, keresztényeknek.

Az egyház kialakulása

A Kr. u. II. század nyugalma kedvezett a kereszténység megerősödésének. A gyülekezetek tagjai, akik immár minden társadalmi rétegtől és népből toborzódtak, vagyonuk egy részét a közösség rendelkezésére bocsátották. Az irányítást, a közösség vagyonának felhasználását **a felügyelők** (episzkoposz – püspök) végezték, akik lassan **állandó tisztségviselői lettek közösségüknek.**

Minden város gyülekezetének élén püspök állt, akit kezdetben a hívek választottak a többi püspök jóváhagyásával. **Segítőtársaikból, a presbiterekből (idősebbek) alakult ki a papság** (klérus). Fokozatosan elkülönültek a világiaktól (laikusok), s létrehozták a keresztények egyházát. **A keresztény egyház belső felépítése, a hierarchia (szent uralom) a magasabb tisztségűek feltétlen tiszteletén alapult. A szertartásrend** lépésről lépésre **állandósult** (ünnepek, áldozás, úrvacsora, keresztelezés), s ez is segítette az egyház megerősödését.

A szervezettség fokozódásával **a provinciák püspökei összejöveteleket (zsinatokat) tartottak,** ahol a hit kérdéseiről, a szent iratok értelmezéséről tanácskoztak. **A terület legnagyobb városának (metropolisz) püspöke vált a tartomány egyházi vezetőjévé (metropolita).**

A II. század lassú gyülekezetépítése után a III. század nagy válsága alatt gyorsan terjedt a kereszténység. Egyre jelentősebb tényezővé vált, mellyel a birodalom vezetőinek számolniuk kellett.

A keresztényüldözések

Az államhatalom kezdetben nem szállt szembe az új vallással, ahogy türelmes volt a többi kultusszal szemben is addig, amíg azok nem sértették az állam érdekeit. A keresztények azonban csak saját istenüket tisztelhettek. Ezért **heves ellenállásba ütközött a Krisztus-hívők körében a császárkultusz.**

Az első nagy állami szintű keresztényüldözésre – Néro egyéni szeszélyből megparancsolt gyilkos akcióitól eltekintve – a katonacsászárok idején került sor. Decius császár Kr. u. 250-ben betiltotta a kereszténységet. **A legnagyobb véráldozatot,** több ezer ember halálát **Diocletianus intézkedései követelték** a császár uralkodásának utolsó éveiben.

Constantinus

Az erőszak értelmetlen volt, hiszen **a kereszténység már betagozódott a római társadalomba,** beépült annak szinte minden rétegébe. Megbékélt a világi hatalommal és a társadalmi különbségekkel, sőt a birodalom fönntartása már elképzelhetetlen volt a keresztények nélkül.

Constantinus császár (Kr. u. 306-337) Milánóban kiadott rendeletével (Kr. u. 313) biztosította a keresztények – és elvileg a többi kultusz követőinek – szabad vallásgyakorlatát, s visszaadta elkobzott javait. Constantinus lépése a császári hatalom megerősítését szolgálta. A kereszténység mindinkább a birodalom egyik legfőbb összekötő kapcsává vált.

A dogmák kialakulása

A létrejövő keresztény vallás tanítói és csoportjai között a szertartásrend és a hitelvek (dogmák) terén **sokszor támadtak éles viták. Így osztotta őket két ellentétes pártra a Szentháromság** Atya, Fiú és Szentlélek) értelmezése.

A császárnak a birodalom kormányozhatósága érdekében egységre volt szüksége. Mivel mindkét fél makacsul ragaszkodott álláspontjához, **összehívták az első egyetemes zsinatot**, hová a kereszténység minden közösségéből összegyűltek a püspökök. **A kis-ázsiai Niceában** (Kr. u. 325), több száz püspök részvételével megtartott tanácskozáson érvényesült a császár akarata: **mindenkire kötelező elveket fogadtak el.**

Jézust isteni személynek ismerték el. **A zsinat rendelkezéseit megtagadókat eretnekeknek nyilvánították**, s az államhatalom erejével is igyekeztek őket visszaszorítani. Kr. u. 391-ben az egységes Római Birodalom utolsó császára, **Theodosius** (Kr. u. 379-395) **államvallássá tette a kereszténységet**, s minden más vallást üldözendőnek nyilvánított.

A keresztény vallás kialakulása és egyházzá szerveződése

A keresztény vallás gyökerei a zsidó vallásban gyökereznek. A zsidóság körében az asszír és római hódítást követő gazdasági válság, a világi és papi arisztokrácia elnyomása és a fegyveres felkelések leverése hatalomellenes, **messiásváró hangulatot** eredményeztek. A római államvallás mellett több szekta is alakult, **kezdetben a kereszténység is egy szekta volt (esszénusok)**. Az **első keresztény közösségek Kis-Ázsiában és a Közel-Keleten** jöttek létre, de a vallás a **Kr.u. I. századra elterjedt a Római Birodalomban** is. A **páli fordulat** eredményezte társadalmi bázis kiszélesedése magával hozta az **egyházszervezet kialakulását**. A közösségek élén a **püspök** állt, mellette működött a **presbiterek tanácsa**, segítők a **diakónusok** voltak. A **II. század végére** alakult ki az **egyházi hierarchia** és emelkedett ki a püspökök közül a **római pápa**. A püspökségeket az **érsekségek** foglalták egységbe, melyek **élén az érsek** állt. A hívekkel közvetlen kapcsolatot a **plébánosok** tartottak. A világi papság mellett megjelentek a **szereztesrendek**, tagjaik a világtól elvonultan puszta imádkozással töltötték idejüket.

A keresztény egyház és a római császárság között állandó volt az ellentét, mert a keresztények nem fogadták el a hivatalos római államvallást. Ez vezetett a **keresztényüldözésekhez** a Kr.u. I. században. A vallásban rejlő lehetőségeket **Nagy Konstantin** ismerte fel, és **313-ban a milánói ediktumban engedélyezte a vallás gyakorlását**. **325-ben a niceai zsinaton** egységesítették a vallás dogmatikai rendszerét, majd **391-ben Nagy Theodosius államvallássá tette a kereszténységet**. */Történelmi esszétémakörök nagykönyve érettségizőknek/*

Katus László: A kereszténység – Az egyház szerepe az európai civilizáció felvirágzásában

Rubicon, 8. évfolyam (1997) 9. szám (73.)

Az ókorból a középkorba való átmenet évszázadaiban, a római állam és társadalom felbomlása után a keresztény egyház jelentette az intézményi folytonosságot: a görög–római kultúrából örökölt, valamint a „barbárok” által hozott elemekből az egyház rakta le a sajátos európai civilizáció alapjait. A politikailag sokszínű, sok államra tagolt Európában olyan szellemi, lelki, kulturális közösséget hozott létre, amely sokkal szilárdabb és tartósabb alapja lett az európai egységnek, mint bármiféle birodalmi keret. Európa soha nem volt annyira egységes, mint a virágzó középkor századaiban a közös hit, a közös keresztény kultúra alapján, az egyház vezetésével.

A kereszténység a zsidó népi közösség körében keletkezett és a zsidó vallásból sarjadt, de a római világbirodalom keretei között vált univerzális világvallássá, katholikosszá, azaz egyetemessé. Gyors elterjedését jelentősen megkönnyítette a zsidó diaszpóra, annak a mintegy 4-5 millió zsidónak a közösségei, akik Palesztinán kívül éltek, szétszóródva az egész birodalomban, de főként annak keleti tartományaiban. Ám ahhoz, hogy a kereszténység valóban egyetemes világvallássá válhasson, ki kellett lépnie a zsidó nép és vallás szűk keretéből, s vállalnia kellett a minden néphez szóló jézusi küldetést.

Ezt a lépést már a keresztények első nemzedéke megtette. A 49-ben Jeruzsálemben összegyűlt apostolok és presbüterek (öreges) úgy határoztak, hogy annak, aki pogányból kereszténnyé lesz, nem kell egyúttal zsidóvá is válnia, azaz nem kell megtartania a mózesi törvény rituális előírásait. Krisztus követőit a szíriai Antiochiában nevezték először „keresztényeknek” (Christiani).

A hittételek rögzítése

A kereszténység – ha szakított is a zsidó közösséggel – az Ószövetséget nem tagadta meg, a zsidó valláshoz kapcsolódó gyökereit nem vágta el. Zsidó és keresztény ugyanazt az Istent imádja, Jézus Atyja azonos a zsidó ősatyák Istenével. Mindkét vallás legjellemzőbb vonása a teocentrikus, Isten-központú szemlélet: a hit a személyes és transzcendens Istenben, aki a világot a semmiből hozta létre teremtő szavával, aki ura és irányítója a történelemnek, aki az ember számára az erkölcsi törvényeket (Tízparancsolat) adta. Az egyház eretnekként kítaszította közösségéből azokat (Markiont és követőit), akik a kereszténység zsidó gyökereit megtagadták, s az Ószövetséget elvetették.

A zsidósággal való szakítás után egyre gyorsuló ütemben bontakozott ki a kereszténység új inkulturációja: egybeolvadása a görög–római kultúrával. Átvette annak nyelvét, gondolkodásmódját, kifejezési formáit. A görög filozófia segítségével, görög nyelven fogalmazta meg hitének alapvető tanításait. Midőn az 1. század második felében Jézus tanítását és az apostolok igehirdetését, az Evangéliumokat írásba foglalták, már a görög nyelvet használták, bár a keresztény közösség körében készült első, elveszett írásbeli feljegyzések még a palesztinai zsidók által beszélt arámi nyelven íródtak. Ugyancsak görög nyelven – majd a 2. század végétől latinul is – írtak az ókor keresztény vallási írói, az egyházatyák, akik közül már az egyik legelső, a 165-ben vértanúságot szenvedett Jusztinosz úgy vélte, a görög filozófia előkészület az evangéliumra, s Platón számos gondolata összhangban van a bibliai kinyilatkoztatással. Az alexandriai keresztény iskola híres tanára, Kelemen szerint pedig a görög filozófia – az Ó- és Újszövetség mellett – Isten harmadik

szövetsége az emberiséggel, s éppúgy a Gondviselés ajándéka, mint a zsidóknak adott Törvény.

A 4–5. század egyetemes zsinatain (Nikaia 325, Konstantinápoly 381, Ephesos 431, Khalkhedon 451) a görög filozófia fogalomkészletének segítségével részletesen és szabatosan – mondhatnánk: tudományosan – megfogalmazták a hit alapvető tételeit, dogmáit, elsősorban a Szentháromsággal (egy isteni lényeg, de három önálló létező, személy) és Krisztus személyével kapcsolatban (az Atyával egylényegű istensége, velünk egylényegű embersége szerint; Krisztus egyetlen személyében két természet, az isteni és az emberi egyesül, s a maga nemében mindkettő teljes és tökéletes).

Ezeknek a hittételeknek a rögzítése nem ment viták, éles szellemi küzdelmek, belső válságok nélkül. A zsinati többség megfogalmazásaival egyet nem értő püspökök – az ariánusok, a monofiziták, a nestoriánusok, hogy csak a legfontosabb ún. eretnek irányzatokat említsük – a hívek ezreivel, sőt millióival együtt elszakadtak az ortodox – vagyis a helyes tanítást valló – keresztények közösségétől, s elkülönült egyházakat hoztak létre.

Az egyházszerkezet kiépítése

A 4–5. század a birodalmi egyházszerkezet teljes kiépítésének a kora is: a püspökök által vezetett városi gyülekezeteket a tartományi székhelyek püspökei, a metropoliták (később nyugaton: érsekek) fogták össze nagyobb egységekbe. A legmagasabb szintű szervezeti egységként létrejöttek a patriarkátusok, amelyekből négy volt Keleten (Antiochia, Alexandria, Jeruzsálem és Konstantinápoly) s egy Nyugaton (Róma). Ezek közül tekintélyben fokozatosan kiemelkedett Róma, amelynek püspökei – a hagyomány szerinti első római püspöknek, Szent Péternek adott különleges krisztusi megbízásra hivatkozva – egyre határozottabban fogalmazták meg igényüket az egész egyház feletti primátusra. Ezt elsősorban a latin nyelvű közösségek fogadták el.

Keleten a pátriárkák ragaszkodtak a kormányzati-bíráskodási önállósághoz, bár elismerték a római püspök tiszteletbeli elsőbbségét, sőt azt is, hogy dogmatikai, hitelvi kérdésekben ő mondja ki a döntő szót, s az igazhitőség kritériuma a római püspök hitvallásával való megegyezés. A császári székhely, Konstantinápoly pátriárkája azonban joghatóság tekintetében egyenrangúnak tekintette magát a római pápával.

A Nyugatrómai Birodalom megszűnése után Róma és környéke, a római ducatus felett a pápa gyakorolt fejedelmi hatalmat, de elismerte magát a konstantinápolyi császár alattvalójának. A pápák a 8. század közepéig bejelentették megválasztásukat a császárnak, s csak a császári megerősítés után szentelték fel őket. Okleveleiket is a bizánci császár uralkodási éve szerint datálták.

A 8. század elején – elsősorban a bizánci képrombolás miatt – megromlott a viszony Róma és Bizánc között, majd teljes szakításra került sor. A császár nem tudta megvédeni Rómát a langobárd fenyegetéssel szemben, ezért a pápa új védelmezőt keresett és talált is Kis Pippin személyében, akit személyesen kent fel a frankok királyává. Pippin a langobárdok legyőzése után, 754-ben a pápának adta nemcsak a római ducatumot, hanem a ravennai exarchátust és a kettő között fekvő területeket is. Adományát fia, Nagy Károly is megerősítette 774-ben. Így jött létre a pápa világi hatalma, az egyházi vagy pápai állam, amely egészen 1870-ig fennmaradt.

A kormányzati, joghatósági hatalom feletti vita volt az egyik fő oka a keleti és a nyugati kereszténység eltávolodásának, majd 1054-ben bekövetkezett végleges kettészakadásának. A szakadásban természetesen egyéb okok is szerepet játszottak: a nyelv, a gondolkodás, a kulturális és etnikai háttér különbözősége, az évszázadok során kialakult eltérések a

liturgiában és a vallási szokásokban. Az alapvető hitelvekben alig volt különbség, inkább a hit megélésében és gyakorlatában, az egyházi fegyelemben (a keleti rítusú vagy ortodox papok házasodhattak, míg Nyugaton egyre inkább kötelezővé vált a papi nőtlenség, a cölibátus).

Ezekben a századokban a püspököket az egész hívő közösség választotta. A választók köre később fokozatosan leszűkült a papságra, majd az ezredforduló táján a püspök körül élő papok – a kanonokok – testületére, a káptalanra. A püspök házában nevelkedtek a papok (clericusok). A papság több rendre tagolódott, s a klerikusok egy része megmaradt diakónusnak vagy az alsóbb papi rendeknél, nem szenteltette magát áldozópappá.

Az egyházmegyék és tartományok rendszeresen (évente egyszer vagy kétszer) zsinatokat tartottak. Az egyetemes zsinatokat, amelyek az egész egyházat érintő kérdésekkel foglalkoztak, a császár hívta össze. Ezeken elvileg minden püspöknek részt kellett vennie, a gyakorlatban azonban csak a keleti birodalomfél görögül beszélő püspökei mentek el, Nyugatról csupán néhányan – maga a római püspök, a pápa sem –, hiszen a tárgyalások görögül folytak, s azt ők úgysem igen értették. A 9. századig az egyetemes zsinatok mind Keleten voltak, Nyugaton csak a 12. századtól tartottak ilyeneket.

A szerzetesrendek szerepe

A 4. században alakult ki az evangéliumi tanácsokat – szüzesség, szegénység, engedelmség – radikálisan megvalósító, a túlvilági üdvösség elérése érdekében szigorú önmegtágadást, aszkézist gyakorló hívők sajátos életformája, a szerzetesség, amely kezdetben teljesen laikus mozgalom volt. Az aszkéták eleinte remeteként az egyiptomi sivatag magányába vonultak vissza, majd közösségekbe tömörültek. E közösségek szabályait legtartósabb sikerrel Keleten Nagy Szent Vazul (Baszileiosz, †379), Nyugaton Szent Ágoston (†430) és Szent Benedek (†547) fogalmazták meg. A szerzetesség úttörő szerepet vállalt a keresztény Európa kultúrájának kialakításában, az antik örökség közvetítésében, a kultúra terjesztésében, az európai népek keresztény hitre térítésében, valamint a szociális gondozás terén is.

A keleti és a nyugati keresztény társadalom és mentalitás közötti különbséget jól érzékelteti a kétféle szerzetesség sorsa. Keleten a 4. század óta nincs változás: az ortodox szerzetesek ma is Szent Vazul szabályai szerint élnek, innen ered a nevük is: **baziliták**. Nyugaton már a késő ókorban sokféle szerzetesi irányzat jött létre, még a legsikeresebb szerzetesi közösségek is minduntalan megreformálták önmagukat, s az idők folyamán számtalan új, szabályaiban, célkitűzéseiben, életformájában eltérő szerzetesrend alakult, eleget téve a változó társadalom új elvárásainak, igényeinek.

A 6–7. században a bencések (azok a szerzetesek, akik Szent Benedek regulája szerint éltek) és az ír szerzetesek versengtek egymással Európa még pogány népeinek térítésében, majd a 9. század elejére a Frank Birodalomban kizárólagossá vált a bencés regula. A 11. századtól azután kezdetét vette a nyugati szerzetesség differenciálódása. Az új szerzetesrendek közül különösen fontosak voltak a ciszterciek, akik nemcsak a keresztény aszkézis új formáit alakították ki, hanem nagy szerepet játszottak a korszerű mezőgazdasági és ipari technika elterjesztésében is.

A 12. században elsősorban lelkipásztorkodással foglalkozó új rendek alakultak: a **premontreiek** és az **ágostoni regulát követő közösségek**. A **13. század** pedig a **kolduló rendek** (ferencesek, domonkosok) létrejöttének és látványosan gyors elterjedésének korszaka: ők elsősorban a városi népesség pasztorációjával és az eretnekek visszatérítésével foglalkoztak, de kimagasló szerepet játszottak a tudományos életben, az egyetemi oktatásban is.

A korábbi, ún. monasztikus rendek tagjai is tettek szegénységi fogadalmat, de ez csak azt jelentette, hogy az egyes szerzeteseknek nem lehetett magántulajdonuk, a kolostoroknak viszont hatalmas földbirtokaik voltak. A kolduló rendek radikálisabban kívánták megélni az evangéliumi szegénységet: a közösségnek sem lehetett vagyona, földbirtoka, semmiféle rendszeres jövedelemforrása.

Legfontosabb források:

Katus László: *A kereszténység – Az egyház szerepe az európai civilizáció felvirágzásában*, Rubicon, 8. évfolyam (1997) 9. szám (73.)

Száray Miklós - *Történelem I.*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest (2002)

FISZ – *Történelmi esszétémakörök nagykönyve érettségizőknek*

A Középiskolai történelmi atlaszban:

15 A kereszténység születése és elterjedése

- a Palesztína Jézus korában
- b Jeruzsálem Jézus korában
- c Pál apostol térítő útjai
- d A kereszténység elterjedése
 - a XI. század közepéig

21. A reformáció és a katolikus megújulás

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 21.

A keresztény egyház válsága

A világ kitágulása, a meginduló gazdasági, társadalmi változások széles tömegek helyzetét bizonytalanították el szerte Európában. Felerősödött a hitbuzgalom, a túlfűtött csodavárás. A felfokozott vallásos várakozásoknak azonban a korabeli keresztény egyház nem tudott megfelelni. A **pápaság és a katolicizmus ugyanis a 15. század végén válságba jutott**, az egyház megújítására összehívott zsinatok nem jártak eredménnyel, a főpapatok társadalmi pozíció és pénzszerzési lehetőségek, vagy művészeti és tudományos kérdések foglalkoztatták, és legkevesbé sem a hitélet vagy annak megújítása. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az egyház eredeti feladatának egyre kevésbé akar és tud megfelelni.

A feszültségek növekedéséhez hozzájárult, hogy a reneszánsz szellemiség, a humanista gondolkodás kikezdte a középkori teológia alapjait, megteremtette a **tudományos igényű Biblia-magyarázat** lehetőségét, és így ösztönzést adott a középkori egyház dogmarendszerének, vallási szokásainak, valamint intézményrendszerének revíziójára.

Az egyházi reformmozgalom – a bensőséges vallásosság kívánalma, az „olcsó egyház” és a politikai hatalomtól szétválasztott papság eszménye – a katolikus országokban a társadalom minden rétegét megmozgatta.

Luther Márton fellépése

Európa 15-16. századi nagy átalakulásának idején **Németország** politikai és gazdasági **széttagoltsága** akadályozta a tőkés vállalkozások kibontakozását, a nagyszabású tengerentúli üzletek kiaknázását. A központi hatalom hiányát a **pápaság** is ki tudta használni a hívők fokozott megkopsztására, miáltal jelentős mennyiségű **pénzt (tőkét) vont ki a német gazdaságból és áramoltatott Itáliába**. A pápai tized, a búcsúcédulák árusítása, a papi tisztségek áruba bocsátása az egész német társadalomban mély felháborodást keltett. Nemesek, polgárok, parasztok egyaránt a német egyháznak a pápától való függetlenítésében, egy **„olcsó egyház”** megteremtésében látták helyzetük javításának lehetőségét.

Az egyházzal szembeni általános elégedetlenség 1517-ben ért fordulópontjához, amikor X. Leó pápa elhatározta, hogy a római Szent Péter-székesegyház átépítéséhez szükséges pénzt **búcsúcédulák** kibocsátásával fogja előteremteni. A búcsúcédulákon a pápa – bizonyos pénzösszeg kifizetése ellenében – a bocsánatos bűnökért járó tisztítóüzbeli (purgatóriumbeli) szenvedés megrövidítését vagy akár teljes elengedését ígerte. A bűnt, zarándoklatot és a vezeklés egyéb formáit is meg lehetett váltani pénzen, akár a halottak számára is

1517. október 31-én Luther Márton Ágoston-rendi szerzetes, a szászországi Wittenberg egyetemének teológiaprofesszora közzétette **95 pontból álló tételeit**, amelyek a búcsúcédulák árusítása körüli visszaélések ellen tiltakoztak. A 95 pont között volt az alapgondolat: **„A bűnt egyedül Isten bocsáthatja meg”**. Ebből bontakozott ki a későbbi viták során a reformáció fő mondanivalója: *„sola fide”*, **egyedül hit által** és nem jámborsága, jó cselekedetei révén **üdvözülni az ember**.

Luther szerint Isten és az egyszerű hívő között nincs szükség a papság közvetítésére, a hívőnek csak a Bibliában leírtakhoz és nem az egyház hittételeihez kell tartania magát., de akkor mire szolgál a pápa, az érsek, a püspök, a szerzetes, mire való a hatalmas egyházi birtok, a tized?

A német fejedelmek már régóta szerettek volna megfelelő indokot találni, hogy rátehessék a kezüket az egyház vagyonára. Így **Luthernek** befolyásos **patrónusai** lettek, köztük a legfontosabb **III. (Bölcs) Frigyes szász választófejedelem** volt. 1520-ban a pápa eretnekké nyilvánította és kiközösítette Luthert, aki erre nyilvánosan elégette a pápai bullát, kétségbe

vonta az egyházfő hatalmát, és felszólította a német fejedelmeket a pápaság elleni harcra. Az egyre súlyosabbá váló helyzetet **V. Károly császár a wormszi birodalmi gyűlésen (1521)** akarta rendezni, ahol Luther kifejthette nézeteit, de végül nem bírta rá a császárt, hogy szakítson Rómával.

Bölcs Frigyes Luthert látszatfogságra vetette **Wartburg várában**, ahol **németre fordította a Bibliát**. Ott tartózkodása alatt eszméi futótűzként terjedtek Németországban és egész katolikus Európában

Ahogy a reformáció egyre haladt, úgy váltak szét a különböző társadalmi rétegek érdekei, hiszen **az egyházellenesség gazdasági és társadalmi követelésekkel is párosult**.

A népi reformáció

A radikális tömegek elképzeléseit az ún. **anabaptisták** (újrakeresztelők) fogalmazták meg, akik élére **Thomas Münzer** állt. Az anabaptisták **az őskeresztény egyház erkölcsi tisztaságát akarták helyreállítani**, elítélték az egyházi és a világi hatalom minden formáját. Elvetették a csecsemőkeresztiséget, mivel szerintük a keresztiséget felnőtt korban, tudatos döntés alapján kell felvenni.

1524-ben Münzer tanai nyomán robbant ki a **német parasztháború**. Luther megbélyegezte a lázadókat, és felszólította a fejedelmeket a felkelés leverésére. Luther egyre inkább a német fejedelmek befolyása alá került, akik a reformációtól elsősorban az egyház hatalmának és birtokainak világi kézbe adását, az ún. **szekularizációt** várták. **1526**-ban Luther megfogalmazta a lutheránus istentisztelet alapelveit, majd **1530**-ban – az **augzburgi birodalmi gyűlés számára Melancthon írja le tételszerűen a reformáció teológiai alapelveit**. Ez az „**Augsburgi (Ágostai) hitvallás**” lett a lutheri egyház alapja.

A svájci (helvét) reformáció

Luther az 1520-as évek közepén szembe került a **polgársággal** is, amikor az egyházi kamattilalom fenntartása mellett és a pénzüzet ellen nyilatkozott, ezért a polgárság inkább rokonszenvezett az **Ulrich Zwingli** által elindított **helvét (svájci) reformációval**. Zwingli tanításaiban határozottabban utasította el a katolikus szertartásokat és istentiszteleti formákat, az alapvető különbség azonban az volt, hogy Zwingli **az úrvacsorát csupán szimbolikus cselekedetnek tekintette**, mivel a Bibliát nem betű szerint, hanem racionálisan-logikusan értelmezte. A pápai és püspöki hatóságot eltörölte, s **az egyház vezetését a városi tanács kezébe adta**, megvetve az alapjait egy **demokratikus egyházszervezetnek**. Zwingli halála (1531) után nézeteit Bázelen, majd **Genfben** a francia származású **Kálvin János** (Jean Calvin) fejlesztette tovább.

Kálvin tanításainak középpontjában a **predesztináció** (eleve elrendeltség) tana állt, amelynek értelmében Isten az embernek születése pillanatában eldöntötte halála utáni sorsát is; vagyis azt, hogy a mennyországba vagy a pokolba jut-e. Ha azonban az ember **puritán életvitelű**, azaz szorgalmas, takarékos, sikeres vállalkozó, tiszta lelkületű, úgy biztos lehet abban, hogy Isten a mennyországba rendelte. Felújította az antik **zsarnokölési elméletet**, azzal a módosítással, hogy nem az egyénnek, hanem a közösség képviselőinek van joga a zsarnok uralkodók eltávolítására. **Új, közösségi alapon szerveződő egyházszervezetet alakított ki**, melyben a presbiterek (=választott világiak) és a prédikátorok (=lelkészek) közösen alkotják az egyháztanácsot (konzisztórium), amely irányítja, vezeti az egyházköziséget.

A kálvini egyház ellenségeit Genf városa saját ellenségeinek tekintette, így történhetett meg, hogy 1553-ban máglyára küldték **Servet Mihály** (Miguel Serveto) spanyol orvost, az antitrinitáriusok (=szentháromság-tagadók) vezetőjét. Servet, következetes egyistenhite alapján megkérdőjelezte Krisztus istenségét és a Szentlélek létét. **Az antitrinitárius hit**

üldözésének következtében csak szűk területen, főleg Erdélyben „unitárius” néven terjedt el.

Az anglikán egyház kialakulása

Angliában sajátosan ment végbe a reformáció. Itt kezdettől fogva politikai mozgalomként jelentkezett: az angolok elsősorban a pápasággal és nem a katolicizmussal fordultak szembe. VIII. Henrik fel akarta bontani házasságát Aragóniai Katalinnal, már csak azért is, hogy feleségül vehesse Boleyn Annát. Amikor a pápa megtagadta a kérést, 1531-ben az uralkodó önmagát nyilvánította az angol nemzeti egyház fejévé, a szerzetesrendeket feloszlatta, az egyházi vagyont pedig lefoglalta, de magukkal a katolikus hitelvekkel nem szakított, csak Rómával. A tényleges reformlépéseket csak Henrik halála után, Thomas Cranmer, canterbury érsek hajtotta végre, kialakítva az anglikán egyházat, mely szervezeti felépítésében katolikus, hitelveiben pedig a lutheri egyházhoz állt közel.

Katolikus megújulás

A 16. század közepére Európa lakóinak 40%-a valamely „reformált” egyházhoz tartozott, ami hatalmas kihívást jelentett Róma számára. Ugyanakkor a **katolikus egyház jelentős belső tartalékokkal rendelkezett**, legfőképpen a **mediterrán területeken**, ahol a lakosság erősebben kötődött hozzá. Itt hierarchián kívüli papok, szerzetesek saját környezetükben kezdték megtisztítani az egyházat, és személyes példamutatásukkal bizonyították, hogy a katolikus egyház alkalmas a hívek szolgálatára. Sorra alakultak Spanyolországban és Itáliában a **szigorú szabályzatú betegápoló, prédikátor és tanító rendek**.

III. Pál pápa (1534-1549) jó érzékkel felkarolta ezeket a mozgalmakat, nyilvánvalóvá vált ugyanis számára, hogy reformációval szemben hatékony fellépés érdekében elkerülhetetlen a katolikus hitélet gyökeres megújítása. III. Pál ismerte fel azt is, hogy a kommunista műveltségű, teológiaiilag kitűnően képzett protestáns prédikátorokkal szemben a katolikus egyháznak szüksége van egy olyan szervezetre, amely képes felvenni a versenyt a hitújítókkal szemben. Ezért hagyta jóvá **1540-ben a Loyolai Ignác spanyol nemes által alapított Jézus Társaságának működését**. A *Jézus Társasága* (jezsuita rend) erősen centralizált, katonás fegyvellemmel irányított, a pápának feltétlen engedelmséggel tartozó szervezet volt. Átvette és felhasználta a humanizmus gondolatait és módszereit, nagy súlyt helyezett a tudományos képzésre, tagjai művelt, világi társaságban ügyesen mozgó szerzetesek, a pápaság diplomatái lettek. Kivételes felkészültségük a jezsuitákat a katolikus megújulás igazi előharcosaivá tette.

III. Pál 1545-ben Trident városában nyitotta meg az egyház belső megújulását célul kitűző **egyetemes zsinatot**, ami **1563-ig** ülésezett.

A Bibliával egyenrangúnak fogadták el a „szent hagyományt”, vagyis az őskereszténység óta keletkezett dogmákat és szokásokat, fenntartották a pápa egyházfőségét, a papi rendet, a cölibátust, a misét, a szentek tiszteletét.

Hitelvi kérdésekben a tridenti zsinat a reformáció teljes elutasítását jelentette. Egyházszerkezeti kérdésekben viszont teljesítette a reformátorok elképzeléseit: **a szolgálatot, a lelkigondozást nyilvánította a papság elsődleges feladatának**. Eltörölte a búcsúcédulák árusítását, megtiltotta, hogy egy személy több püspökséget töltsön be, kötelezte a főpapokat, hogy egyházmegyéjükben tartózkodjanak, és folyamatosan ellenőrizzék a papság erkölceit és munkáját. Előírták a **papnevelő intézetek (szemináriumok)** felállítását minden egyházmegyében, hogy a katolikus papok új generációja ne csak erkölcei, hanem műveltsége révén is fel tudja venni a versenyt a protestáns prédikátorokkal.

E zsinat határozataiból állította össze **1564-ben IV. Pius a Tridenti hitvallást**, amellyel véglegessé és visszafordíthatatlanná vált a keresztény világon belüli szakadás. A római egyház belső fegyelme megerősödött, és megnőtt ütőképessége a formációval szemben.

A barokk

Az ellenreformáció céljainak érvényesítése érdekében terjesztették el a barokk egyházi művészetet. A barokk jól kifejezi az **ellenreformáció szellemi áramlatát**: az érzelmet az ész

főlé rendeli, szenvedélyes, mozgalmas, tobzódik a díszítőelemekben. E művészeti és irodalmi stílus a 17. században és a 18. század első felében **Rómából kiindulva** főként a **katolikus országokban hódított**.

Jellemzői az *építészetben* az óriási oszloprendek, a hullámvonalak, a kiszögellések; a *szobrászatban* a kicsavart testtartás, a szárnyaló alakok, a dús drapéria; a *festészetben* az átlós kompozíció, a perspektíva és a rövidülés játéka.

Vallásháborúk

A reformáció terjedése Európában a legtöbb helyen fegyveres harchoz vezetett az új és a régi hit hívei között. **A hitviták hatalmi harcokká fajultak, a hatalmi konfliktusok pedig vallási szembenállássá alakultak.** A 16. század közepétől a 17. század közepéig tartó háborúskodás gazdasági válságot eredményezett, de megerősítette az államhatalmat, átrendezte Európa hatalmi viszonyait, a vallási kérdések jelentősége pedig fokozatosan vesztített súlyából.

Vallásháborúra először a reformáció kiindulópontján, **Németországban** került sor, ahol a fejedelmek a császárral szemben saját hatalmukat megerősítő eszközt láttak a hitújításban. A császár – V. (Habsburg) Károly – ritkán tartózkodott német földön, így a német problémák megoldása egyre csak halasztódott, és az irányítás egyre inkább átcsúszott a német fejedelmek kezébe. Amikor az itáliai háborúk győzelmes befejezése után magát erősnek érző **V. Károly** az **1529-es speyeri birodalmi gyűlésen** kimondta a lutheri tanok terjesztésének tilalmát, már öt fejedelem és tizennégy város **protestált** (tiltakozott) a határozat ellen. Innen ered a *protestáns* gyűjtőnév.

A protestánsok a következő évben az augsburgi birodalmi gyűlés elé terjesztették hitelveiket (Augsburgi hitvallás), a császár azonban nem hajlott a megegyezésre, mire a protestáns fejedelmek, és városok hitük védelmében **1531-ben** létrehozták a **schmalkaldeni szövetséget**. A háború azonban még nem robbant ki, mivel Károlyt ismét lekötötték a francia és török ügyek. **A katolikusok Szent Ligája** is csak **1538-ban** alakult meg, a harcok pedig azután törtek ki, hogy **a protestánsok megtagadták a részvételt az 1545-ben megnyíló tridenti zsinaton**. Kezdetben V. Károly mellé szegődött a hadi szerencse, de miután a katolikus francia király szövetséget kötött a protestáns német fejedelmekkel, a császár már tehetetlennek bizonyult e szövetség ellen. Belefáradva a küzdelembe, Károly öccsére, Ferdinándra bízta a vallásháború lezárását, aki **1555-ben tető alá hozta az ún. augsburgi vallásbékét**. Ebben egyenrangúnak ismerték el a katolikus és lutheránus vallást, amelyek közül a fejedelmek és városok szabadon választhatnak, de az alattvalók uraik vallását voltak kötelesek követni, vagy elvándorolhattak a területről. Ez volt a „*cuius regio, eius religio*” (akié a föld, azé a vallás) elve.

A 16. század leghosszabb és legpusztítóbb vallásháborúja Franciaországban robbant ki, ahol a kálvini reformáció terjedt el, amelynek híveit itt **hugenottáknak** nevezték. A II. Henrik halála (1559) után a trónutódlás zavarai miatt megroppanó központi hatalom gyengeségét két főúri párt, a **Bourbon** és a **Guise** is ki akarta használni a rendi előjogok védelmében és saját érvényesülésük érdekében. S mivel történetesen a Bourbonok hugenották, a Guise-ek pedig katolikusok voltak, a pártharc egy csapásra vallási színezetet öltött, és két pártra szakította Franciaországot. Vallási alapon, de politikai érdekeiktől vezérelve, a környező államok is bekapcsolódtak a küzdelembe: a spanyolok katolikusok, Anglia – s néhány protestáns német fejedelem pedig – a hugenották oldalán. A francia vallásháború nemcsak véres csaták és ütközetek sorozata volt, hanem egymást követték az orgyilkosságok, mészárlások, merényletek is. A francia vallásháború **legdrámaibb eseménye az ún. Szent Bertalan-éji párizsi vérengzés (1572. augusztus 23-24.)** volt. Ezt vidéken is több hasonló követte, aminek több tízezer hugenotta esett áldozatul.

III. Henrik, az utolsó Valois halálával a trón Bourbon Henrikre szállt, akinek a katolikusok ellenállásával szemben kellett megszilárdítania hatalmát. De miután II. Fülöp, spanyol uralkodó a katolikusok oldalán beavatkozott a küzdelembe, és csapatai megszállták Párizst, még a katolikus rendek is **IV. (Bourbon) Henrik**, mellé álltak, miután ő a nemzeti egység megőrzése érdekében **1593-ban rekatolizált** (visszatért a katolikus hitre). Az új király az **1598-as nantes-i ediktumban** biztosította korábbi hittársai **szabad vallásgyakorlatát** és önkormányzati jogait. Franciaország belső stabilitása helyreállt, nemzetközi tekintélye pedig rohamosan emelkedett.

Az utolsó nagy vallásháború Európában a Németországban kirobbanó úgynevezett **harminczéves háború** volt (**1618-1648**), amelyben a reformáció és ellenreformáció jelszavaiba burkolózva Európa legtöbb állama felsorakozott, hogy politikai és vallási ellentéteiket véglegesen rendezze.

A Középkorai történelmi atlaszban:

- 41 A reformáció és hatása Európában (XVI-XVII. század)**
 - a A reformáció Európában (XVI. század)
 - b A katolikus megújulás Európában (XVI. század közepe – XVII. század vége)

- 48 A reformáció és hatása Magyarországon (XVI-XVII. század)**
 - a A reformáció (XVI. század)
 - b A katolikus megújulás (XVII. század)

22. A felvilágosult abszolutizmus politikája és magyarországi képviselői

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 22.

Ez a tétel is a könnyebbek közé tartozik, mivel elég egyértelmű. Nem tartom valószínűnek, hogy valami nagyon bonyolult feladatot tudnának kitalálni hozzá. A tétel felépítése a következő: először pár sor erejéig általánosságban olvasható pár gondolat a felvilágosult abszolutizmusról, majd a magyarországról, majd külön Mária Terézia és II. József uralkodásáról.

A felvilágosult abszolutizmus

A felvilágosult abszolutizmus bár a feudalizmust igyekszik konzerválni, eszközrendszere éppen ellentétesen hat. A felvilágosult abszolutizmus elsősorban **Közép-Európában** jelent meg (Poroszország, Habsburg Birodalom). Ezek az államok a XVIII. századra gazdaságilag jelentősen elmaradtak a fejlett Nyugathoz képest, ami már nagyhatalmi állásukat is veszélyeztette. Ezzel együtt az uralkodó és az uralkodó rétegek nem akartak lemondani hatalmukról, és nem kívánták a polgári átalakulást, ugyanakkor az is jellemző, hogy egyik országban sem alakult ki olyan erős polgárság, amely ezt ki tudta volna kényszeríteni. A gazdasági problémákat **merkantilista gazdaságpolitikával** kívánták kezelni, és jellemzőek voltak az állami manufaktúra alapítások. A kormányzati eszközöket tekintve is hasonlóságok figyelhetők meg. Mindenhol kimutatható a **rendek jogainak korlátozása** (pl.: az országgyűlés szüneteltetése), a **rendeletekkel való kormányzás**, szakemberek részvétele a kormányzásban. A társadalmi feszültségek enyhítésére és a modernizáció érdekében jelentek meg az abszolutizmusok **oktatási és egészségügyi reformjai**.

A **felvilágosult abszolutizmus** korát **Magyarországon** Mária Terézia uralmának második felétől, **1765-től** II. József haláláig, **1790-ig** számítjuk.

A felvilágosult abszolutizmus Kelet-Európában kísérletet tett **a társadalmilag és gazdaságilag elmaradott területek felzárkóztatására a fejlett Nyugathoz**, főleg Franciaországhoz. Az uralkodók **rendeletekkel** igyekeztek pótolni mindazt, amit a fejlettebb régiók szerves fejlődéssel értek el, így a közigazgatás korszerűsítését, ami centralizációt jelentett, az iparpártolást, az iskolarendszert és a közegészségügyet vették célba. Tompítani próbálták a társadalmi ellentéteket, beavatkoztak a jobbágy és földesurának viszonyába. Szerették volna eltörölni a fejlődést gátló évszázados kiváltságokat.

Mária Terézia uralkodása

Mária Terézia 1765-ben társuralkodónak maga mellé vette fiát, II. Józsefet, és ezt követően sem ő, sem fia nem hívott össze országgyűlést.

A **hétéves háború** (1756-1763) megmutatta, hogy Ausztria számára elengedhetetlen haderejének korszerűsítése. A hubertusburgi béke II. Frigyes porosz király birtokába adta Sziléziát. E háborúban a magyar nemesség, mivel nem az ország védelméről volt szó, csak igen korlátozott számban vett részt. A nemesi felkelésszámban és minőségben is alatta maradt a kor követelményeinek. Ezért követelte a királynő az 1764-65. évi országgyűlésen a nemesektől, hogy személyes részvételük helyett fizessenek adót, erről azonban a rendek hallani sem akartak. Ettől kezdve a rendek és az uralkodó viszonyát a kölcsönös elhidegülés jellemezte.

Mária Terézia felvilágosult tanácsosai segítségével belátta, hogy államának lakóit védelemben kell részesítenie, ha jó adózó polgárokat akar nevelni belőlük. Az **1767**-ben kiadott **urbárium**a beavatkozott a jobbágy és a földesúr közötti magánjogi viszonyba, és állami ellenőrzés alá vonta. Egyfelől vallásos meggyőződése, másrészt józan belátása vezette arra, hogy főleg a majorsági gazdálkodáshoz szükséges robotterheket mérsékelje. árványok Csak ezek megoldása tette lehetővé, hogy az uralma idején hatszorosára emelkedett állami adót a jobbágy be tudja fizetni.

Az **oktatásügyi reform** a tananyag elvilágiasodását is jelentette. Ehhez jó alapot nyújtott a jezsuita rend feloszlását elrendelő 1773. évi pápai bulla. A rend vagyonát az állam kisajátította, tanulmányi alapot hozott létre belőle, majd iskolákat alapított. A Nagyszombaton, jezsuiták által alapított és vezetett egyetemet a királynő Budára hozta, és orvosi karral bővítette. Előírta gimnáziumok és népiskolák alapítását. Az iskolák tantervi szabályozását tartalmazza az **1777**-ben kiadott rendelet, a **Ratio Educationis**. A felvilágosult reformokhoz tartozott az egészségügyet korszerűbbé tevő intézkedések sora. Így a járványok megelőzése, a szülő nők védelmére létrehozott bábaképző, a kuruzslás büntetése is ennek a törekvésnek a jegyében született.

II. József uralkodása

II. József 1780-ban, anyja halála után folytatta, és új, gyökeres reformokkal tette határozottabbá a felvilágosult abszolutizmus jelenlétét a birodalmában. II. József „az állam első szolgájának” tekintette magát. Tudta, hogy reformjai zátonyra fognak futni a magyar nemeseknek a Hármaskönyvben lefektetett jogain, ezért lemondott a koronázásról. Ha ezt nem teszi meg, fel kellett volna esküdnie a magyar alkotmányra, amely tartalmazta a nemesek kiváltságait. Emiatt „**kalapos királynak**” gúnyolták. Voltak az országban olyan gondolkodók, akik felismerték, hogy II. József rendeletei a modernizációt szolgálják. Ezek mindenképpen támogatták politikáját. Őket nevezzük **jozefinistáknak**. Céljuk az volt, hogy a birodalom könnyen és jól irányítható legyen, a sok testből álló állam minden egyes részét, tartományát Bécsből a kormányzóságokból igazgassák, egységes nyelven.

II. József felvilágosult gondolkodására utal, hogy legelső rendeletei az emberek szabadságérzetére vonatkoztak. A cenzúra enyhítése után fellendült az irodalom és a sajtó. **1781**-ben kiadott **tűrelmi rendelete** megszüntette a protestánsok és görögkeletiek elé emelt, érvényesülésüket gátló akadályokat, megkönnyítette a templomépítést. Kiűzte az országból azokat a szerzetesrendeket, amelyek nem végeztek tanító munkát.

1784-ben nagy ellenállást kiváltott **nyelvrendelete** a német nyelvet akarta hivatalossá tenni. Abban igaza volt, hogy a latin, amely hivatalos nyelvként már alkalmatlan volt a magyarországi közigazgatásra, középkori kövületként maradt itt, de ez a nyelv jelentette a nemesség privilégiumát a magyarul beszélő jobbágyokkal szemben. Jobban veszélyeztette megmaradásunkat az, hogy a felsőoktatás, majd a középfokú oktatás tannyelvévé kívánta tenni a németet. Ez gátat vetett volna a magyar nyelv fejlődésének.

A birodalom központosított irányításának szándéka, valamint a nemesség helyi hatalmának megtörése vezette az uralkodót abban, hogy **1785-ben megszüntesse a vármegyei közigazgatás kizárólagosságát**, és az országot **tíz kerületre** ossza. Megelőzte ezt a **népszámlálás**, amelynek során felmérte, hány nemes és nem nemes él az országban.

A nemesség egy része, a legműveltebbek, felismerték, hogy a korszerűsítés is együtt jár az új közigazgatási kerületek létrehozásával, ezért szívesen vállaltak hivatalt. A kerületek élére királyi biztosokat neveztek ki. Ezek között volt gróf Széchényi Ferenc is. Kazinczy Ferencet a kassai kerületben találjuk, ahol tanügyi hivatalnokként tevékenykedett.

Javított a jobbágyság jogi helyzetén az ugyancsak **1785**-ben kiadott **jobbágyrendelet**. Lazította kötöttségét, feloldatta az örökös jobbágyság alól, megtiltotta, hogy jobbágyként

szólítsák. Ez nem jelentette a felszabadulást, de lehetőséget adott a szabad költözködés visszaállításával arra, hogy felemelkedjék, mesterséget tanulhasson.

II. József **1789**-ben adta ki rendeletét az **egységes földadóról**, amit a következő évben szándékozott bevezetni. Ezzel megszüntette volna a nemesség sarkalatos jogát, az adómentességet. Így a hétéves háború befejezése óta fokozódó ellentét az udvar és a magyar nemesség között a tetőpontjára hágott. Itthon az ellenállás gúnydalokban, tüntető magyaros viseletben, a magyar zene, tánc feléledésében, a magyar beszéd elterjedésében jelentkezett.

A francia forradalom híre, az ancien régime bukása a beteg uralkodót félelemmel töltötte el. **1790-ben halálos ágyán visszavonta rendeleteit a jobbágyrendelet és a türelmi rendelet kivételével.** Mindkettő megtartása erkölcsi emelkedettségre utal, hiszen tömegek sorsán enyhített velük.

A felvilágosult abszolutizmus kísérlete, vagyis az, hogy Magyarországot és a Habsburg Birodalmat felemelje, részben megvalósult. Mária Terézia és II. József felvilágosult reformjai megmutatták a társadalomnak azokat a hibáit, amelyek a fejlődés útjában álltak.

23. Széchenyi és Kossuth nézetei, programjai a polgári átalakulásért

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 23.

Széchenyi programja

1825-ben a **rendi országgyűlés** összehívásakor még nem érett meg a helyzet a valódi változtatásokra, de látható volt, hogy a nemesség előtt csak egyetlen út áll, ha rálép a reformok útjára, és önmagán próbál segíteni. Ez az országgyűlés adott alkalmat Széchenyi István grófnak arra, hogy magyarországi politikai pályáját elkezdje. Ekkor ajánlotta fel a Magyar Tudományos Akadémia számára **egyévi jövedelmét, 60 ezer forintot**.

Széchenyi István a magyar főúri családok legkiválóbbjainak hagyományait folytathatta. 1791-ben született, atyja Széchenyi Ferenc, aki kapcsolatba került a felvilágosodás eszmevilágával, s megalapította a **Nemzeti Múzeumot**. Anyja Festetics Julianna, György testvére. Katonaként a napóleoni háborúk során bejárta Európát, majd utazásai, főleg a Wesselényi Miklóssal megtett angliai útja döbbsentette rá, a „csúnyácska haza” állapotára.

Széchenyi ezután a **magyar politikai élet egyik meghatározó alakja lett**. Megalakította a **Nemzeti Kaszinót**, ahol a nemesség különböző rétegeihez tartozók megvitathatták a társadalmi problémákat. Könyvet írt a **lótenyésztésről**, s a lóversenyt is meghonosította az országban.

Az 1830-ban kiadott **Hitel című munkája** alkalmasnak bizonyult **a nemesség politikai aktivizálására**. Műve sikerét annak is köszönhetette, hogy ekkor már az európai politikai helyzet megváltozott, és a reformok a birodalomban is elképzelhetőnek látszottak. Franciaország elkergette a Bourbonokat, függetlenné vált Belgium, Lengyelország felkelt a cári rendszer ellen. Az udvart és mindenható kancellárját, Metternichet lekötötték a birodalomban zajló nyugtalanító események. Emiatt nem kívánta a helyzet kieleződését a magyar rendekkel. Ez kedvezett a reformmozgalom elindulásának.

A nemesség polarizálódott. A viták színhelyei a **vármegyeházák**, illetve a vidéken is létrejött **nemzeti kaszinók** voltak. Terjedt a **liberalizmus**, amely **erősen összefonódott a nemzeti kérdésekkel**. A Hitel arra keresett választ, hogy a gazdasági dekonjunkcióról milyen lehetősége van a nemességnek a kilábalásra. Széchenyi rámutatott arra, hogy a nemesség szegénysége az elavult feudális jogrendben keresendő. A gazdaságot csak akkor lehetne virágzóvá tenni, **ha eltörölnék az ősiséget és a kincstár öröklési jogát a természetes örökös nélkül maradt birtokokra**. A Hitel megindította a vitát arról, hogy előbbre juthat-e a nemesség akkor, **ha önként lemond kiváltságairól**.

A Hitelt **Dessewffy József** támadta meg, aki **Taglalat** című művében politikai állásfoglalásban túlmélt Széchenyi gondolatain. Felfedte, hogy **a parasztság jogfosztott állapotában** nem tud a nemességgel együtt a reformokért lelkesedni. Mindamellett kiállt a nemesség jogai és kiváltságai mellett, és ezeket veszélyeztetve látta a Hitelben. Széchenyi a **Világ** című művében válaszolt a Taglalatra.

1833-ban jelent meg **összefoglaló műve, a Stádium**, amely politikai, gazdasági és társadalmi reformprogramját **12 pontban foglalta össze**. Legfontosabb gondolatai az **ősiség eltörlése**, ami a birtokos hitelképességét fogja eredményezni, a **közteherviselés**, az **önkéntes örökváltság**, a **törvény előtti egyenlőség**, a **közlekedés javítása** a folyók szabályozásával, a **céhek és árlimitációk eltörlése**, a **földek feudális tulajdonának megszüntetése**, a **nyilvánosság**, vagyis az országgyűlések üléseinek szabad látogatása, a nem nemesek **szabad földvásárlásának engedélyezése**.

A nemesség sérelmi politikáját céltalannak, következményeit tragikusnak tartotta, ezért szembe került a politikai élet több vezetőjével, sőt barátjával, **Wesselényivel** is. Írásai mellett sokat tett **Pest-Buda fővárossá fejlesztése érdekében**. A dunai rakpart, az állandó híd, a

Lánchíd (ahol a hídpénz megfizetése a nemeseknek is kötelező volt), a hengermalom, a hajógyár, a dunai gőzhajózás megindítása, az Al-Duna szabályozása az ő kezdeményezésére, közreműködésével valósult meg. A negyvenes években a **Tisza szabályozásával** és hajózhatóvá tételével a gazdaság pozícióit kívánta javítani. E sok munka mellett a politikai életben is hallatta szavát. Károsnak tartotta a negyvenes évek nemzetiségeket semmibe vevő politikáját. Különböző politikai nézeteik ellenére Kossuth méltán nevezte „a legnagyobb magyarnak”.

A reformmozgalom kibontakozása, Kossuth Lajos programja

Az **1832-36. évi országgyűlés** munkálatainak szellemét döntően befolyásolta a lengyel szabadságharc és az 1831. évi felvidéki jobbágyfelkelés. E két tényező hatására a **legfőbb kérdés a jobbágyság felszabadítása, az úrbériség eltörlése** lett.

E téma legkiemelkedőbb politikusa **Kölcsey Ferenc**, Szatmár vármegye követeként vett részt ezen az országgyűlésen és mondott megrázó beszédet az adózó nép állapotáról.

A rendek az önkéntes örökváltsággal értettek egyet, amely lehetőséget teremtett volna a jobbágy számára, hogy **összegyűjtött pénzén önmagát megválthassa** a földesúri terhek alól. Bár mindkét tábla megszavazta, az uralkodó nem szentesítette a javaslatot. Támadás indult a liberálisok, köztük Kölcsey Ferenc ellen, az országgyűlés berekesztése után pedig perek kezdődtek a legnépszerűbb politikusok félreállítása céljából. 1835-ben meghalt I. Ferenc, és a trónt az uralkodásra képtelen V. Ferdinánd örökölte. **Szabad kezet kapott** a magyarországi ügyek intézésében **Metternich**, aki konzervativizmusával **a feudális viszonyok változhatatlan megőrzésében** látta csak a monarchia jövőjének biztosítását.

Wesselényi Miklóst, aki az országgyűlésen az ellenzék egyik vezére volt, hosszú bírósági eljárásban elítélték. Ugyancsak lesújtottak az országgyűlési ifjak vezetőjére, **Lovassy Lászlóra**, majd **1837-ben Kossuth Lajost is bebörtönözték**. Mindegyikük ellen az volt a vád, hogy megsértették a cenzúrát, és engedély nélkül terjesztették az országgyűlésen elhangzott beszédeket.

Az 1839/40. évi országgyűlésen a nemesség csak akkor volt hajlandó megszavazni az újoncokat és az adót, ha az udvar amnesztiát hirdet, és enged a reformköveteléseknek. Ez a politika eredményre vezetett, mivel Ausztria helyzete külpolitikailag meggyengült. A foglyok kiszabadultak. Az 1839/40. évi országgyűlés elfogadta, az uralkodó pedig szentesítette azokat a törvényeket, amelyek lehetővé tették az önkéntes örökváltságot, engedélyezték gyárak alapítását.

A börtönből kiszabadult Kossuth Lajos engedélyt kapott arra, hogy **politikai lapot** indítson. **A Pesti Hírlap 1841** elején jelent meg először.

Kossuth Lajos (1802-1894) Monokon született nemesi értelmiségi családban. Jogi tanulmányokat folytatott, vármegyei tisztviselő ügyvéd lett. Egy távollevő főrendet helyettesítve jutott el az **1832/36. évi országgyűlésre**, ahol a jurátusokkal kézzel írott **Országgyűlés Tudósításokat** szerkesztette, amelyeket szétküldtek a vármegyéknek. **1837-től a Törvényhatósági Tudósításokkal kezdeményezte**. Kossuthot **a cenzúra megsértése miatt ítélték el**. A börtönben megtanult angolul, és közgazdaságtannal is foglalkozott. Kiszabadulása után megteremtette a magyarországi politikai újságírást. Új műfajt is létrehozott, a vezércikket. Írásainak vezérfonala, hogy **a köznemességre támaszkodva reformok útján kell megteremteni a polgári nemzetállamot**. Ezért át kell alakítani a gazdaságot és a megkövesedett feudális jogrendet.

Az 1839/40.évi országgyűlésen megszavazott **önkéntes örökváltságról** jól tudta, hogy **alkalmatlan a jobbágykérdés megoldására**, mivel a parasztságnak nincs pénze arra, hogy saját sorsán javítson. Ezért **a kötelező örökváltságban látta a helyzet megoldását**, amikor a megváltásért **az állam kárpótolja a földesurat**. Az ország nyomorúságos közállapotainak

okát az adózásban kereste. Tudta, hogy **a nemesség nem mond le teljes adómentességéről**. Ezért előbb a háziadó megszavazását sürgette lapjában.

Felismerte, és lapjában hirdette, hogy **Magyarország az örökös tartományokkal szemben hátrányos helyzetben van**; gazdasága nyersanyagot és feldolgozatlan élelmiszert termel a birodalom iparilag fejlettebb tartományainak. Ennek oka az **1754-ben** bevezetett **vámrendszer**, amely a magyar birtokosok terménykivitelét is nehezítette. Lapjában megindította harcát az **önálló iparral és vámterülettel rendelkező gazdaságért**. Miután az országgyűlésen az önálló vámterület ügye elbukott, **1844-ben társadalmi mozgalmat szervezett**, a **Védegylet**et. Tagjai nem vásároltak idegen árut, ezzel csökkentették az osztrák és cseh iparcikkek iránti hazai keresletet. A magyar ipar siralmas állapotát jól mutatta az 1842-ben megrendezett ipari kiállítás. A társadalmi mozgalom természetesen nem pótolta az állam intézkedéseit, amelyre nagy szüksége lett volna az országnak.

24. A náci és a bolsevik ideológia

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák / 24.

A szocializmus és a kommunizmus

A szocializmus az 1830-as évek szellemi-politikai irányzata és mozgalma, ami a XX. századig egyet jelentett a kommunizmussal. A közösséget tekintette elsődlegesnek. Törekedett a hátrányos helyzetű ipari munkásság felemelésére, az emberek egyenjogúságára, az általános békére, a javak és a tulajdon igazságos elosztására. Követelte a termelőeszközök köztulajdonba vételét. Ezeket osztályharc vagy radikális reformok útján akarta elérni.

Karl Marx (1818-1883) és **Friedrich Engels** (1820-1895) utópisztikus szocializmusa szerint a szocializmus akkor épülhet ki, ha a termelés gyökeresen átalakul, a világ egységessé válik és a termelőerők magasabb fokot érnek el. A XIX. század végéig erős szocialista-szociáldemokrata pártok alakultak (Internacionálé, munkásmozgalom). Majd az I. világháború és az 1917-es oroszországi forradalom után kezdték szétválasztani a szocializmust a kommunizmustól.

A **kommunizmus** volt az a kapitalizmust felváltó társadalmi rendszer, amelyet Karl Marx és Friedrich Engels dolgozott ki mint elméletet. Eszerint előbb átmenetként a proletárdiktatúra létrehozásával a szocializmus valósul meg, majd ennek magasabb fokaként a kommunizmus jön létre. A kommunizmusban osztály nélküli társadalom van, amelyben a termelési eszközök köztulajdonban vannak és megvalósul a teljes társadalmi egyenlőség. Mindenki a képességei és szükségletei szerint részesedik a javakból. A kommunizmus felépítésének programja először Szovjet-Oroszországban, az 1917-es forradalom után lett a hivatalos állampolitika része.

Az orosz fejlődés

A totalitárius állam kialakulásának egyik útja az orosz fejlődésen alapult. Az Orosz Birodalom a nemzetközi kihívások és a tudatos modernizációs politika ellenére még a századfordulón is fejletlen agrárország volt. A meginduló modernizáció és a tradicionális elemek együttes megléte sajátos „torlódott” társadalmi struktúrát alakított ki és óriási társadalmi feszültségeket eredményezett. Ez, és az I. világháború okozta megpróbáltatások végül a cári birodalom megdöntéséhez vezettek. Az egymást követő forradalmak és kormányváltások, majd a polgárháború után – a cári despotizmus hagyományait is felhasználva – a **bolsevikok (az orosz kommunista párt tagjai)** tudták konszolidálni hatalmukat. A jól szervezett, a hatalom megragadására koncentráló kommunista párt ugyanis alaposan kihasználta az 1917. februári forradalom utáni demokratikus államberendezkedést,

ígéreteivel jelentős támogatókat szerzett a hadseregben, a munkásság, sőt a parasztság körében is. A polgári erők ezzel szemben sokkal megosztottabbak és gyengébbek voltak.

A „földről” megszervezett centralizált államot a **központi hatalom terrorja és az álegyenlőségen alapuló intézmények** működtették. A kommunista (bolsevik) párt egyeduralmán alapuló Sztálini diktatúra az 1920-as évek második felében épült ki. A hatalmi koncentráció az ún. **demokratikus centralizmus** (lényegében abszolút centralizmus) irányítási elvén nyugodott. Az irányító **bolsevik párt** több milliós taglétszámú szervezetté dagadt és leginkább egy hadsereghez hasonlított: parancs, engedelmesség és félelem jellemezte. A párton belül elkülönült az „élcsapat élcsapata”, a gondosan kiválasztott hivatásos pártfunkcionáriusok csoportja.

A párt irányítása alatt állt a legfőbb erőszakszervezet, az államvédelmi apparátus és a GULAG-ok (kényszermunkatáborok) rendszere. A szovjet típusú rendszer lényegében egy olyan **etatisztikus berendezkedés** volt, amelyben az állami erőszak, a megfélemlítés és a terror mellett bürokratikus pártirányítás érvényesült. Ezt az államberendezkedést kellett a II. világháború után a Szovjetunió érdekszférájába kerülő államoknak (köztük Magyarországnak is) átvennie, és Moszkva irányításával megvalósítania.

Etatizmus: az államnak, az intézményeinek és az általuk kifejlesztett bürokráciának a túlsúlya az állam és társadalom egyéb más, működő összetevőiben. Hatása a különböző társadalmi alrendszerre bénító és korlátozó, mind a döntéshozatal, mind a végrehajtást károsan befolyásolja.

Fasizmus és nácizmus

A **fasizmus** az 1930-1945 között csúcspontjukat elért agresszív nacionalista és totalitárius mozgalmak. Az eredeti fasiszta mozgalmat **Mussolini** alapította **1921 novemberében Olaszországban (Nemzeti Fasiszta Párt)**. Az 1930-as években Európa több államában alakultak ilyen mozgalmak, a legjelentősebb a német náci párt volt.

A fasizmus központi eszméje szerint egy kiválasztott nemzet felsőbbrendű a többi fajnál, a társadalmat egy diktátor vezetésének kell alávetni. A fasizmus igyekszik a demokrácia minden intézményét megszüntetni, az ellenzék minden támaszát (szakszervezetek, mozgalmak, egyházak) elnyomni, és mozgósítani a társadalmat a kitűzött cél érdekében. Belpolitikájában szociális demagógia és fajelmélet, külpolitikájában agresszió és militarizmus jellemzi.

A totalitárius állam Németországban

A fasizmus szélsőséges formája(!), a **nácizmus Németországban** alakult ki. **1933-ban Hitler** jutott hatalomra, s vele együtt a fasizmus is. A két világháború között fasiszta rendszer volt hatalmon Japánban is. A II. világháború előtt és alatt a tengelyhatalmakkal szövetséges államokban (Szlovákia, Románia, Bulgária) is fasiszta típusú diktatúrák alakultak ki. Leghosszabb ideig Portugáliában (1974-ig) és Spanyolországban (1975-ig) működött fasiszta rendszer.

Az olasz fasizmus alapmintájához a fajelméletet, az antiszemitizmust és az ehhez kapcsolódó Lebensraum (életter)-elméletet, a militarizmust és a szélsőséges rasszizmust is hozzáadja.

A nácizmus követői a náci voltak, akik a demokratákat és a szocialistákat okolták az I. világháborús vereségért és elutasították a versailles-i békeszerződést. A **Nemzetiszocialista Német Munkáspárt** az 1930-as évek elején a Weimari Köztársaság legnagyobb pártja lett, majd az **1932 novemberi választáson** győzelmet aratott. 1933 után a hatalomra került párt totális diktatúrát épített ki.

A világgazdasági válság volt az a tényező, ami aktivizálta a német nemzetiszocialista mozgalmat, és így a Weimari alkotmányosság széthullásán Hitler fel tudta építeni a totális fasiszta diktatúrát. Kancellári kinevezése után (1933. január 30.) *betiltotta a politikai pártokat, feloszlatta a szakszervezeteket*, és – az olasz korporációk mintájára – megalakította a **Német Munkafrontot**. További intézkedései közé tartozott a kötelező munkaszolgálat bevezetése, illetve a **kényszerkartellezés**. Az **1933. március 24-én** elfogadott **felhatalmazási törvény** pedig egyet jelentett a parlamenti és a helyi önkormányzati szervek teljes megszüntetésével, kiiktatásával. A tartományokat saját parlament és kormány helyett a Hitler által kinevezett helytartók irányították.

A felhatalmazási törvény szerint a kormány a parlament megkérdése és jóváhagyása nélkül is hozhatott törvényeket. Sokatmondó a törvény hivatalos elnevezése: „*törvény a nép és a birodalom megpróbáltatásainak legyőzésére*”.

Hindenburg elnök halála után (1934. augusztus) Hitler, mint a **német nép vezére (Führer)** a **saját kezében egyesítette az államelnöki és a kormányfői (kancellári) hatalmat**.

A fasiszta párt (Nemzetiszocialista Német Munkáspárt – NSDAP) közjogi intézménnyé emelkedett, **az állam és a párt egybeolvadt**. Nyílt jogegyenlőtlenség érvényesült, és **az állam erőszakszervezetei** (SA, SS, GESTAPO) minden **törvényes ellenőrzés nélkül működtek**. A rendszer politikai módszerei a fegyveres erőszak, illetve a szociális és politikai demagógia voltak. A diktatúra ideológiai hátterét pedig a *fajelmélet* és az *antiszemitizmus* képezte.

A náciizmusnak 4 alapeleme van. Bármelyik hiánya esetén nem náci ideológiáról beszélünk.

I. Fajelmélet

Nem Hitler „találmánya”, **Angliában** jelent meg **először**. Felsőbbségi tudat, mely szerint Angliának kell viselni a fehér ember terhét, azaz Anglia feladata a gyarmati területek kezelése; ezt felsőbbrendű pozícióból teszi. *A fehér ember küldetése, hogy civilizálja a vadakat*.

Részben **Gobineau** (1830-as évek) nevéhez kapcsolható: *a fehér civilizáció fejlettebb, felsőbbrendű*;

A **XIX. század közepén** jelentkezik a fajelmélet. → **Darwin**: *harc folyik az életért, a párért, a genetikai anyag örökítéséért, és ebben a harcban az erősebb győz; aki jobban teljesít, az jobb genetikai állománnyal rendelkezik*. Ennek a felfogásnak a társadalmi átvétele a **szociál-darwinizmus**.

A fajelmélet megfogalmazása 1890-es évekre tehető → **David Chamberlaint** (félíg német) tekinthető a **német fajelmélet** forrásának. Ő már biológiai értelemben vett fajokról beszél, alacsonyabb és felsőbbrendű emberekről, értékhierarchia van szerinte a rasszok között (ehhez még nem társul az antiszemitizmus).

Nietzsche szerint az emberek együttélését isteni parancsolatok szabályozták. Kétségbe esve jelenti ki, hogy „Az Isten halott.”, azaz nincs már szabályozó elem az ember felett, így az embernek saját soraiból kell embereket kiválasztani, az erkölcsi szabályok felállításához. Olyanokat, akik képesek erkölcsi döntést hozni autonóm módon (**übermensch**).

Ezeket az elemeket használta fel később Hitler.

1923-ban **Hitlert** a sikertelen puccskísérlete után 3 év börtönbüntetésre ítélték. Büntetésének letöltése alatt írta meg a **Mein Kampf** (Harcom) című könyvét.

A hitleri fajelmélet szerint az emberiség 3 csoportra osztható

1. Árják

- A legkiválóbbak; ők a felsőbbrendű faj; németek, angolok, skandinávok, svédok
- Az a dolguk, hogy uralkodjanak.
- Meg kell őrizni a vértisztaságot

2. Segédnépek

- Franciák, spanyolok, olaszok, portugálok, románok, magyarok (mediterrán népek)
- Ki kell szolgálniuk az uralkodó fajt (fizikai munkával)
- Gondoskodni kell, hogy ne szaporodjanak, és ne tanuljanak túl sokat (csak írni-olvasni és számolni).

3. Kiirtandók csoportja

- Zsidók, szláv népek, színes fajok.

II. Élettér-elmélet

Mindehhez kapcsolódik még a Hitler által a Mein Kampfban megfogalmazott **élettér elmélet**, a **lebensraum**:

- külső élettér → a német népnek területekre van szüksége
- belső élettér → az országon belül néhány faj foglalja a helyet az árják elől

III. Szociális demagógia (ez más diktatórikus rendszerekben is megjelenik)

Minden választási rétegnek azt kell mondani, amit hallani akar, a szavazatmaximálás érdekében.

IV. Őspogányság- **jellemzője a kereszténységtől való elfordulás, szembefordulás.** (horogkereszt, swastika; az indiai árja vallásban a napisten jelképe; a felső ágát balról jobbra fordították).

A náci propaganda

A **propagandaminiszter**, Joseph Paul **Goebbels** képes volt manipulálni és meggyőzni az embereket. Rájött arra, hogy minél többet kell beszélni egy adott dologról, sokszor kell elmondani ugyan azt, így nem kellenek ész érvek; **nem az észre, hanem az érzelmekre kell hatni**. Ehhez karizmatikus vezetők kellene.

Jelentéktelen újságíróból küzdötte fel magát a náci vezetők közé. 1924-től párttag, 1926-tól Berlin pártvezetője. 1928-tól képviselő, 1933-tól propagandaminiszter. Minden eszközt bevetett a náci ideológia népszerűsítése érdekében. **Ellenőrzése alatt tartotta a sajtót, a rádiót, a színházakat és a filmgyártást.** A háború kezdeti időszakában a német csapatok dicsőségét zengte sajtója, a sztálingrádi vereség után pedig erős kontroll alatt tartott, manipulált tudósításokban számolt be a részsikerekről, a „frontok kiegyenesítéséről”.

A totális állam általános jellemzői

A totális államok működésének alapja, hogy *felszámolnak minden kötelemet az állam és az állampolgárok csoportosulásai között. A totális államban az állam monopóliuma érvényesül a társadalom minden alrendszerére: a gazdaság, a kultúra, a tudomány, a politika stb. fölött.*

A totális állam a modern kor szülötte, hisz *feltételezi a civil társadalom létét* és szorosan kapcsolódik a modern kor kulturális, ideológiai vonulataihoz. Ugyanabból a háttérből, a társadalom egy bizonyos fejlettségi szintjéből táplálkozik, mint a tömegtársadalmak demokratikus politikai rendszerei. Lényegi különbségekkel persze, de mindkettőben fontos szerepet játszanak a **tömegérzelmek** és a **manipuláció**, mint a tömeg irányításának eszközei.

A **fasiszta és a kommunista államok** kialakulásának alapja egyfajta **modernizációs válság**. A lemaradás olyan egzisztenciális félelmet, agresszivitást vált ki, amelyben aktivizálódnak a totális ideológiák. A lemaradástól való félelemből származó agresszív indulatok **bűnbakot** keresnek, és minden bajok forrását végül különféle faji, vallási tradíciókra, illetve az azokat megjelenítő csoportokra vezetik vissza. Mindkét rendszerre jellemző, hogy a zsarnoki hatalmat **egy párt** (NSDAP, kommunista párt) gyakorolja. A pártok a távoli jövőben elérhetőnek tűnő, ám valójában egyáltalán nem megvalósítható célokat tűznek ki (pl. világalom, a teljes egyenlőségen alapuló kommunista társadalom), s e célok legitimálják hatalmukat és az egyre növekvő centralizációt.

A két rendszernél azonban – a végeredményben megmutatkozó hasonlóság ellenére – lényeges eltérések is megállapíthatók, hiszen a kommunista hatalomfelfogás a francia jakobinizmus elvére támaszkodik, és népek, fajok kiirtását programszerűen nem tűzi ki.

A **totális rendszerek alapja tehát egy ideális, távoli cél, és az ennek elérését megakadályozó, bűnbaknak kikiáltott társadalmi csoport megkeresése**. A manipulált **tömeg** elfogadja a bűnbaknak kikiáltott csoport megbüntetését, és ezáltal mintegy **cinkosává válik a hatalomnak**. Mivel a válságra nem nyújt megoldást e rendszer, mindig újabb és újabb áldozatra, bűnbakra van szüksége, s így az erőszak és a terror állandósul. Az egyén rákényszerül arra, hogy - önvédelme érdekében – versengjen a hatalmon lévők kegyeiért, és erkölcsi tartását feladva behódoljon. A totális állam tehát képes közreműködésre bírni saját áldozatát.

A **nyílt politikai terror** és a jogbiztonság hiánya mellett a totális állam a gazdasági életre is kiterjed. A javak egyre nagyobb méretű újraelosztása, a piac, a **magántulajdon korlátozása** (esetenként megszüntetése) pedig egyre **csökkenti az állampolgárok egzisztenciális biztonságát**. A piac megszűnése révén a **gazdaság elveszíti alkalmazkodóképességét**, és a válság egyre súlyosabbá válik. A gazdasági zavarok kiküszöbölésére tovább nő az irányító apparátus létszáma. A totális állam azonban képtelen megújítani önmagát, mivel a rendszer felülről szerveződik meg, és a társadalomban eluralkodó félelem révén megszűnnek a társadalmi visszacsatolás információs csatornái. A vezetőknek nem lesznek valós információi a társadalomról és a gazdaságról, így képtelenek jó döntéseket hozni.

A totalitárius államok, mivel nem nyújtanak fejlődési alternatívát, bukásra vannak ítélve.

A fasiszta ideológia főbb jellemzői: a vezérelv (egy rendkívüli képességekkel rendelkező vezér erős uralmának érvényesítése); a szélsőséges nacionalizmus (amely a nemzeti közösséget gyakran faji közösségként értelmezi, s jogosnak tartja a más népek rovására történő terjeszkedést); a szociális igazságosság hirdetése a kisemberek érdekében (ez a kistulajdon megerősítését jelenti).

A marxista-kommunista ideológia főbb jellemzői: a széles néprétegek jóléte csak a magántulajdon felszámolásával, a termelőeszközök köztulajdonba vételével érhető el; az új társadalom kialakításának első lépése, hogy a munkásosztály szervezett pártja megszerzi és diktatórikusan gyakorolja az államhatalmat, mindaddig, amíg meg nem teremti a kommunista társadalmat.

25. Törökellenes küzdelmek a XIV-XV. században

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 25.

A törökellenes küzdelmek Hunyadi János fellépéséig

A Török Birodalom első jelentős uralkodója **Oszmán** volt. Fia, **Orhán (1326-1362)** adott először fővárost a birodalomnak. A **Dardanellák** nyugati partjait **1352-ben** szállták meg, majd 1354-ben Gallipolit is elfoglalták. (Ezek voltak első európai foglalásaik.) Uralkodóink közül elsőként **Nagy Lajos** ütközött meg velük (1366), miután a törökök Drinápolyt is elfoglalták. Ezután a szerb fejedelmek tettek kísérletet megállításukra, de **1389-ben** ők is vereséget szenvedtek az első **rigómezei csatában**. **Luxemburgi Zsigmond (1387-1437)** 1395-ben kezdte meg a török elleni hadjáratának előkészítését, melyben a magyar haderő mellett főleg francia, német, angol, burgundi és cseh lovagok vettek részt. A hadjárat célja a **török kiűzése a Balkánról** és Jeruzsálem visszafoglalása volt. Zsigmond seregei 1396-ban **Nikápolynál** szenvedtek vereséget, ezután állandósultak a törökök betörései Magyarország területére. Ezek csak **1402-ben** szűntek meg átmenetileg, mikor a törökök a tatároktól szenvedtek vereséget az **ankarai csatában**, és I. Bajazid szultán is fogságba esett. Zsigmond a **telekkatonaság** felállításával sikertelenül kísérletezett egy állandó nagy létszámú haderőt felállítani. A nevéhez fűződik azonban a **végvári rendszer kiépítése**, amely közel egy évszázadon át megvédte az országot az oszmán hódítástól.

Hunyadi János harcai a török ellen

Habsburg Albert (1437-1439) után Hunyadi János pártja Jagelló Ulászlót (1439-1444) hívta meg a trónra. Ő bízta meg Hunyadiat a **déli végek** védelmével, aki az adományozott hatalmas birtok jövedelmét is a védelemre használta fel. Hunyadi **első győzelmét 1441-ben** aratta Szerbiában, amiért Ulászlótól az erdélyi vajda címet kapta. **1442-ben Gyulafehérvárnál** és a **Havasalföldön** aratott győzelmeket. Modernizálta **haditechnikáját: támadó hadvezetés, bekerítés taktikája, különböző fegyvernemek összehangolt működtetése, huszita szekérvárak**. Hadseregének magját familiárisa és **zsoldosai alkották**. Zsigmond 1396-os hadjárata után ő is megpróbálkozott azzal, hogy a törököket kiűzze Európából, de ehhez más európai uralkodóktól nem kapott segítséget. Hadjáratát **1443-ban** indította, de sikerei ellenére a balkáni télen elakadt támadása. A törökök **fegyverszünetet** ajánlottak, melyet **1444 júniusában** fogadott el Ulászló. A béke ellenére Ulászló tovább folytatta a hadjáratot, melynek végén, **1444 november 10-én a várnai csatában** maga is elesett. Ezután az 1445. évi országgyűlésen Hunyadiat a két főkapitány egyikévé választották, majd 1446 júniusában a pesti országgyűlés választotta **kormányzóvá**. Következő nagy csatájában (**1448 Rigómezőnél**) ismét vereséget szenvedett a töröktől. **1453-ban** V. László lépett a trónra, Hunyadi ekkor az ország egyik főkapitánya, a királyi jövedelmek kezelője és Beszterce örökös grófja lett. A **törökök II. Mohamed vezetésével** ebben az évben **foglalták el Konstantinápolyt**. A pápa ekkor kereszteshadjáratot hirdetett, és az 1454-es országgyűlés Hunyadiat nevezte ki a magyar sereg főparancsnokává. Hunyadi utolsó nagy **sikerét Nándorfehérvár** védelmével aratta. II. Mehmed 1456. július elején kezdte ostromolni a várat hatalmas túlerővel, végül **1456 július 21-i** támadása után Hunyadi megfutamította őket. A győzelem után három héttel Hunyadi meghalt pestisben. Utolsó győzelme emlékét őrzi a déli harangszó.

Törökellenes harcok 1526-ig

Hunyadi Mátyás (1458-90) alatt 1458-ban a törökök elfoglalták Galambóc várát, majd Hunyadi 1463-ban Jajcát, 64-ben Szreberniket veszi vissza a töröktől, 1476-ban propaganda célból Szabácsot. **Kinizsi Pál** és **Báthory István** legyőzte a betörő oszmánokat **kenyérmezőnél 1479-ben**, majd 1481-ben Szendrő mellett, miután Bajaziddal **1483-ban** Mátyás békét kötött 5 évre. I. Szulejmán (1520-66) 1521-ben elfoglalta Nándorfehérvárt, Zimonyt, Szabácsot, majd hűbéresküvel járó megegyezést ajánlott II. Lajosnak. Ennek elutasítása után 1526-ban seregével átkelt a Száván, s augusztus 29-én Mohács alatt vereséget mért a Tomori Pál kalocsai érsek vezette magyar főerőkre. Eközben Szapolyai János seregével Szegednél várakozott, s máig vita tárgya, hogyan alakult volna a küzdelem, ha részt vesz a csatában.

26. Zrínyi Miklós tevékenysége és a török kiűzése Magyarországról

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 26.

Zrínyi Miklós katonai és politikai tevékenysége

„Zrínyi Miklós a **költő, hadvezér és politikus** 1620-ban született. A szigetvári hős Zrínyi Miklós dédunokája volt. **Céltudatos** és határozott politikusként kezdte meg pályafutását. Kezdetben hadtudományi munkáival (Tábori kis tracta, Vitéz Hadnagy, Mátyás király életéről való elmélkedések, Az török áfium ellen való orvosság) jelentkezett. Munkáiban egy **önálló nemzeti hadsereg felállítását, az aktív védelem elvét, központosított nemzeti államot** és az **egységesített magyar királyság** megteremtését szorgalmazta, amelynek élére az erdélyi fejedelmet, II. Rákóczi Györgyöt szánta. 1648-ban horvát bán lett. 1660 júniusában a török kezére került a Tiszántúl legjelentősebb vára, Nagyvárad. Zrínyi ekkor kezdte el építeni Zrínyi-Újvárat a Muraközben. A Habsburg parancs ellenére a várat nem bontatta le. 1663-ban az új nagyvezér, Köprülü Ahmed elfoglalta **Érsekújvárat, Nyitrát, Nógrádot és Szécsényt**. Ekkor Zrínyi öccsére hagyva a Muraköz védelmét, maga avatkozott be a harcokba. Sikerei láttán az udvar őt nevezte ki a **magyarországi hadak fővezérévé**. Majd megbízást kapott a török utánpótlást biztosító észéki híd felégetésére. 1664 telén vállalkozását siker koronázta, és ezzel európai hírnévre tett szert. Kanizsa ostroma azonban kudarcba fulladt, közben sikereitől tartva **visszavonták Zrínyi főparancsnoki kinevezését, helyére Montecuccoli került**. Közben Köprülü Ahmed, aki felmentette Kanizsát, majd elfoglalta Zrínyi-Újvárt, **1664. augusztus** elsején megütközött Montecuccolival és súlyos vereséget szenvedett. **Augusztus 10-én** azonban **Bécs** – mivel a francia veszély miatt békét akart – **szégyenletes békét kötött Vasváron**. Zrínyi Miklós vezetésével **a főurak Lippay György, Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc, Nádasdy Ferenc szervezkedni kezdtek**. 1664. november 18-án Csáktornya mellett a kursaneci erődben egy megsebesített vadkan megölte a XVII. századi magyar történelem egyik legjelentősebb politikusát, s a szervezkedők igazi vezéregyéniség nélkül maradtak.,
/Történelmi esszétémakörök nagykönyve érettségizőknek/

1606 óta a török-magyar határon szünet nélkül folytak a csatározások. A bécsi udvar érdeklődésében a török elleni védekezés háttérbe szorult, mivel elsősorban a harmincéves háború eseményei kötötték le a figyelmét.

A magyar főurak már a század elején gondoltak arra, hogy **a magyarságnak saját erejéből kell a törököt kiűzni, önálló hadsereget kell létrehoznia**. Ennek a gondolatnak

hangot is adtak. Esterházy Miklós nádortól származik a helyzetet jól jellemző mondat: „Örültség semmit nem tennünk, ha mindent nem tehetünk is”.

Amikor a vesztfáliai békét a nagyhatalmak aláírták, joggal várhatták azt a magyarok, hogy megkezdődhet a török kiűzése. Ehelyett **1650. februárjában IV. Mehmed és III. Ferdinánd megbízottjai 22 évvel meghosszabbították a bécsi békét.**

Hatalmas **csalódás** volt ez a fiatal **Zrínyi Miklósnak**, aki egy nagy török elleni háború reményében ekkor írta a *Tábori kis tracta* című katonai művét. Zrínyi Miklós gróf horvát bán a királyi Magyarországon Esterházy Miklós politikáját tartotta szem előtt. Rádöbbsent, hogy tennie kell valamit, hiszen a török lábbal tiporja a békeszerződéseket. Középről látta ezt, hiszen birtokai a hódoltsági területekkel határosak voltak. Megkísérelte felrázni a magyarságot, hangot adott a régi vitészségnek. A *Szigeti veszedelem* című eposzában **dédapja hősi példájával** akarta lelkesíteni a nemzetet. Az erdélyi fejedelemben, II. Rákóczi Györgyben látta meg azt a vezért, aki a nemzetet összefogja a török ellen. **Mátyás király abszolutizmusra törekvő államát tekintette mintának.**

A magyar **főurak** éppen az erdélyi fejedelmek hatalomkoncentrációjának láttán **értetlenül fogadták** Zrínyi terveit. II. Rákóczi György tragédiája, Erdély összeomlása, a török-tatár seregek inváziója, Gyulafehérvár, Jenő, Várad elfoglalása két dologra sarkallta: **1661 elején** kiáltványt írt. „Ne bánts a magyart!” - szól a „dühös sárkányhoz”, a törökhöz. Ez a műve **Az török áfium ellen való orvosság** (áfium=ópium). A törökkel való megbékélésből akarja kiábrándítani kortársait.

Másik tette katonai szempontból sokkal nagyobb hatású. Portyázásaival állandóan **nyugtalanította Kanizsa török őrségét**, és szemben, a Mura partján **felépítette Zrínyiújvárt**, amely európai hírnévre tett szert. E tettek hatására a magyar főurak emlékiratot szerkesztettek, amelyben figyelmeztették az udvart, hogy elkerülhetetlen a török elleni harc. A pogánnyal szemben nem védekezni, hanem támadni kell, hirdette Zrínyi Miklós. Gondolataival most már mindenki egyet értett Magyarországon, és azok Európában is visszhangra találtak. **A Rajnai Szövetség**, amelyet a **német választófejedelmek a mainzi érsek vezetésével hoztak létre 1658-ban**, Franciaország támogatásával **segítséget ígért** a magyaroknak **a török elleni harchoz.**

I. Lipót császár (1657-1705) azonban tárgyalásos úton akarta rendezni az ellentéteket a törökkel. Erre 1663 őszén a török támadott, s elfoglalta Érsekújvárt. A császár Zrínyi Miklóst nevezte ki a magyarországi hadak főparancsnokává.

A francia király és a Rajnai Szövetség segéderőket küldött Magyarországra. A Zrínyi vezette szövetséges hadak **1664 elején** benyomultak a Dráva menti hódoltságba (**téli hadjárat**). **1664. február 2-án az eszéki Dráva híd felégetésével** megszüntették a kapcsolatot a dunántúli török várak és a délebbre fekvő török őrségű erősségek között.

Lipót és a haditanács azonban a védekező háború mellett foglaltak állást. Zrínyit még januárban **Raimondo Montecuccoli** váltotta le a főparancsnokságról, aki a végsőkig halogatta a megütközést a törökkel. **1664. augusztus 1-jén, a Rába folyó szentgotthárdi gázlójánál** végre vállalta a csatát és győzelmet aratott.

A csata után megkötött **vasvári béke (1664. augusztus 10.)**, nagy felháborodást keltett a magyar rendek körében, mivel a királyi Magyarország rovására elismerte a török foglalásokat. Az elégedetlenség végül a Wesselényi-féle összeesküvéshez vezetett, amelyet aztán a bécsi udvar megtorlása követett.

A török kiűzése Magyarországról

Thököly 1681-1682. évi győzelmei megtévesztették a török katonai vezetőket. A császári seregek magyarországi kudarcából arra következtettek, hogy a Habsburg hatalom

meggyengült, s elérkezett az idő Bécs elfoglalására. Ezért a szultán 1683-ban hadjáratot indított Bécs ellen.

A Habsburg-kormányzat – bár továbbra is békét akart – jól felkészült a támadás fogadására. I. Lipótot Sobieski János lengyel király és XI. Ince pápa is segítette a felkészülésben.

A Bécszet ostromló sereget 1683. szeptember 12-én elsöpörte a császári, lengyel, bajor és szász haderő. Kara Musztafa nagyvezér még a kudarc után is elzárkózott a békekötéstől. A békeajánlat elutasítása alapvető fordulatot váltott ki a Habsburg-kormányzat törökkel szembeni politikájában. A béke és a védekező háború híveivel szemben fölülkerekedtek a támadó háború szószólói.

XI. Ince pápa megszervezte a **Szent Ligát (1684)**, melynek feladata a török kiűzése volt Magyarországról. Tagjai: a Habsburg Birodalom, Velence, Lengyelország, 1686-tól Oroszország, valamint néhány választófejedelem (bajor, szász) támogatták a hadműveleteket. XIV. Lajos pedig békét ígért I. Lipótnak. A szövetségeseeknek **1686 szeptember 2-án sikerült visszafoglalniuk Buda várát**. A seregeket **Lotharingiai Károly** vezette, mellette harcolt **Miksa Emánuel** is. A törökök felmentő serege Szulejmán vezetésével tétlenül nézte, hogyan esik el az utolsó budai pasa Abdurrahman. **1687-ben Apafi Mihály** elismerte a Habsburg fennhatóságot Erdélyben, amelynek helyzetét az **1690-ben kiadott Diploma Leopoldium** rögzítette. **1688-ban bevették Nándorfehérvárt**, amely – a francia támadás miatt meggyengülő császári erők miatt – 1690-ben ismét elesett. **1697-ben Savoyai Jenő** vezetésével a Habsburgok legnagyobb győzelmüket érték el a török ellen **Zentánál**. Ezek után **1699-ben** megkötötték a **karlócai békét**, amelynek értelmében **Magyarország a Temesköz kivételével felszabadult a török megszállás alól**.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

- 45 Magyarország a XVII. század második felében**
a Törökellenes harcok

27. A napóleoni háborúk és a nemzetközi együttműködés új rendszere (1796-1820)

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés/27.

A tétel első részében Szikora Péter TDK előadásának általam szerkesztett változatát ajánlom elolvasásra, leginkább azoknak, akiknek gőzük sincs Napóleonnól. Utána röviden összegezve Napóleon belpolitikáját és külpolitikáját olvashatjátok. Az anyag a „Szent Szövetség” kialakulásával és gyengeségének ismertetésével zár.

Napóleon

Készítette Szikora Péter

<http://www.mjag.sulinet.hu/~tdk/eload/napol.html>

Napóleon **1769**-ben született **Korzikán** olasz család gyermekeként. Ott élt 10 éves koráig szüleivel és 7 testvérével. A fiatal Napóleont apja, aki ügyvéd volt, tisztnek szánta, és tizesztendőskorában katonaiskolába küldte Franciaországba.

Napóleon szegény volt és apja alig tudta támogatni. Így hát a kis Buonaparte komoly és szomorú gyermek volt. Nem játszott iskolatársaival. Sokat tanult, és csodálatos emlékezettel rendelkezett.

Tizenhét esztendőskorában alhadnagy lett a francia hadseregben. Mivel nagyon alacsony volt ezért a 'kis káplár' gúnynevet ragasztották rá. Három évvel később **1789**-ben kitört Franciaországban a forradalom és Korzika is fel akart szabadulni a francia uralom alól. Napóleon odautazott, és harcolt a franciák ellen. De aztán visszautazott Párizsba. Napóleon egyik földije magas rangú tisztként abban a csapatban szolgált, amelyet a forradalmárok az ellenálló vidéki város **Toulon** megtörésére küldtek. A parancsnok magával vitte a huszonöt éves hadnagyot, és nem bánta meg. Napóleon olyan jó tanácsokat adott arra nézve, hol állítsák fel az ágyúkat és hová lőjenek, hogy a várost rövidesen bevették. Érdeme elismerésül tábornokká léptették elő.

De ebben az időszakban ez még korántsem volt a ragyogó pályafutás biztos jele. Az egyik párttal jó kapcsolatban állni annyit jelentett, mint a másikkal ellenséges viszonyban lenni. Midőn a kormányt (Robespierre barátait) elkergették, Napóleont is **letartóztatták**. Bár nemsokára szabadlábra került, a jakubinusokkal való kapcsolata miatt **megfosztották rangjától és kizárták a hadseregből**. Iszonyatosan szegény volt, helyzete reménytelen. De szerencséjére egyik ismerőse beajánlotta a direktóriumnak, amely azzal bízta meg, hogy törjön le egy fiatal nemesek szervezte veszélyes felkelést. Napóleon kíméletlenül lövette, és menekülésre készítette a tömeget. Hálából **ismét tábornokká nevezték ki**, és hamarosan megkapta a főparancsnokságot egy kis hadsereg felett, amelynek **Itáliába** kell vonulnia, hogy ott a francia forradalom eszméit terjessze. Szinte kilátástalan ügy volt ez. A hadsereg felszerelése nyomorúságos. Hiszen Franciaország akkoriban szegény volt, és szörnyű zűrzavar uralkodott benne.

A hadjárat előtt **1796**-ban a fiatal tábornok, aki most már francia módra Bonaparte-nak írta a nevét, beszédet intézett katonáihoz. *”Katonák, rongyosak és éhesek vagytok, a kormányzat sokkal tartozik nektek, és nem tud benneteket megfizetni. Én azonban a Föld termékeny síkságára vezetlek titeket. Gazdag tartományokat és nagy városokat fogtok hatalmatokba keríteni; ott megbecsülést, dicsőséget és gazdagságot szereztek. Itália katonái! Híjával lesztok-e a bátorságnak és a kitartásnak?”* Annyira értett a katonák lelkesítéséhez, az ellenség túlerejét oly fortélyosan támadta, hogy mindenütt győzött. Már néhány héttel elindulása után a hadseregéhez intézett parancsában ezt írja: *”Katonák! Tizennégy nap alatt hat győzelmet vívtatok ki, 21 zászlót és 55 ágyút zsákmányoltatok, ágyúk nélkül nyertetek csatákat, folyókon keltetek át, amelyeken nincsenek hidak, és mezítláb gyalogoltatok hatalmas távolságokra. Gyakran még kenyeretek sem volt. Meg vagyok győződve arról, hogy ha majd visszatértek szülőföldetekre, mindannyian büszkén fogjátok mondani: Én is itt voltam az Itáliát meghódító hadseregben.”*

Hadserege rövid idő alatt valóban **meghódította Felső-Itáliát**, és Franciaországhoz hasonló köztársasággá alakította. Aztán észak felé **Ausztria ellen vonult**, mert a császár Itáliában legyőzte őt. A császár küldöttei Bécsből elébe mentek a stájerországi Leoben városába. A tanácskozással szolgáló teremben felmagasított széket helyeztek el Ferenc császár küldötte számára. Napóleon azt mondta: *”Tegyétek ki ezt a széket, ha én trónust látok, rögtön kedvem támad, hogy rá telepedjem.”* Kényszerítette a császárt, hogy az összes Rajnán túli területeit engedje át Franciaországnak. Majd visszatért Párizsba. De Párizsban nem kínálkozott számára feladat. Így hát egy kalandos ügyet indítványozott a direktóriumnak: Franciaország legnagyobb ellenségei akkoriban az angolok voltak. Anglia ebben az időben már hatalmas ország rengeteg gyarmattal. A francia haderő pedig nem volt elég erős ahhoz, hogy magát Angliát támadja meg. De Anglia valamelyik birtokolt területét megtámadni - ez már inkább lehetségesnek látszott. Napóleon tehát egy hadsereg élén az angol uralom alatt lévő **Egyiptom ellen küldette magát**. Nagy Sándorhoz hasonlóan az egész Keletet meg akarta hódítani. Nemcsak katonákkal vonult, hanem tudósokat is vitt magával, hogy a régiségeket megtekintsék és megvizsgálják.

Egyiptomba érve úgy szólt az ország mohamedánjaihoz, mintha a próféta volna, akárcsak Mohamed. Ünnepelesen bejelentette, hogy tudja mindazt, ami szívük mélyén lakozik, s az ő érkezését már évszázadok óta megjövendölték, a Koránban is benne foglaltatik: *”Tudjátok meg, hogy minden emberi erőfeszítés hasztalan ellenem, mert mindenről, amibe én bele fogok, eldöntött, hogy sikerülni fog.”* Kezdetben valóban így is tetszett. Az egyiptomi csapatokat megverte 1798-ban a piramisoknál lezajlott nagy csatában, majd utána többször is, hiszen mindenkinél jobban értett ahhoz, hogy győzzön a szárazföldön. Persze, a tengeri ütközetekhez az angolok még mindig jobban értettek, s a híres angol tengernagy, **Nelson** az egyiptomi part közelében, Abukirnál csaknem megsemmisítette a francia flottát. És midőn Napóleon **seregében járvány ütött ki**, s eljutott hozzá a hír, hogy a párizsi kormányban széthúzás van, cserbenhagyta katonáit; egyedül, titokban visszautazott Franciaországba.

Hírneves tábornokként érkezett meg. Mindenki azt remélte, hogy saját országában is ugyanolyan kiváló lesz, mint idegenben. Így aztán megkockáztathatta **1799**-ben, hogy ágyúit **Párizs** kormányépületei ellen irányítsa, s a megválasztott képviselőket gránátosaival a nemzetgyűlés épületéből kikergettesse, és önmagára ruházza a legfelsőbb hatalmat. A régi római mintára **konzulnak** nevezte magát. Konzulként fényűző udvart tartott a francia királyi palotában, és visszahívott sok száműzött főrangút.

De elsősorban azzal foglalkozott, hogy rendet teremtsen Franciaországban, a renden pedig azt értette, hogy mindig és mindenütt az történjék, amit ő akar. Ezt el is érte. Törvénykönyvet dolgoztatott ki az új alapelvek szerint, és önmagáról nevezte el. Egy második itáliai hadjárat során ismét megverte Ausztriát. A katonák bálványozták, és valamennyi francia tisztelte, mert

házjuknak dicsőséget szerzett és hódításokkal gyarapította. Örökös konzullá nevezték ki. De Napóleon ezzel sem érte be. Több akart lenni.

1804-ben császárrá emelte saját magát. A franciák császárává. A pápa azért utazott Párizsba, hogy megkoronázza. Hamarosan Itália királyává is kinevezette magát. A többi ország megrémült ettől a hirtelen felbukkant, hatalmas férfitől. **Anglia, Németország, Ausztria, Oroszország és Svédország ezért szövetséget kötött ellene.** Napóleon nem hagyta magát megfélemlíteni. Ellenséges hadaktól, bármilyen nagyok voltak is, ő nem rettegett. Felvonult ellenük, és a szövetséges csapatokat **1805** telén a morvaországi **Austerlitznél** teljesen szétverte. Most szinte egész Európa ura lett.

Mindegyik rokonának egy-egy királyságot adott. Mostohafia Itáliát kapta, bátyja Nápolyt, öccse Hollandiát, sógora Németország egy részét, nővérei hercegségeket Itáliában. A korzikai ügyvéd családtagjai szép pályafutást tettek meg, hiszen alig húsz éve a távoli szigeten szűkös ebédnél ültek az asztal mellett. Németországban is minden hatalmat a kezébe kerítetett Napóleon, mert a német fejedelmek, akik a bécsi császártól már régen nem tűrtek beleszólást, a hatalmas Napóleonnal szövetkeztek. Ekkor Ferenc császár megvált a német császári címtől. Ez lett a Német-Római Szent Birodalom vége, amely akkor vette kezdetét, midőn Nagy Károlyt Rómában megkoronázták. A német-római császárság 1806-ban szűnt meg. Habsburg Ferenc ettől fogva Ausztria császárának nevezte magát. Napóleon hamarosan a Hohenzollernok ellen vonult, és néhány nap alatt teljesen megverte a porosz hadakat. 1806-ban bevonult Berlinbe, s onnan osztott törvényeket Európának. Elsősorban azt parancsolta meg, hogy egész Európában senkinek sem szabad kereskedést folytatnia Franciaország ellenségeivel, az angolokkal. Ezt **kontinentális zárlatnak** nevezték. Mivel nem volt tengeri flottája, amellyel a hatalmas országot katonailag legyőzhette volna, így akarta Angliát tönkretenni.

Midőn az államok tiltakoztak, ismét bevonult Németországba, és a poroszokkal szövetkezett oroszok ellen harcolt. Ekkor, 1807-ben fiatalabb öccsének is odaadhatta Németország egy részét királyságként. Majd **Spanyolország** következett. Napóleon meghódította, és bátyjának, Józsefnek adta királyi birodalomként, Nápolyt meg egyik sógorának juttatta. De vég nélkül nem tűrik a népek, hogy családi ajándékként kezeljék őket. Elsőként a spanyolok lázadtak fel 1808-ban a franciák uralma ellen. Nem szabályos csatákban harcoltak, ám az egész nép állandóan **gerillaharcot** folytatott, és bármennyit kegyetlenkedtek is a francia katonák, a nyugalom nem állt helyre. Az osztrák császár sem akarta tovább tűrni Napóleon parancsolgatását. 1809-ben újabb háborúra került sor.

Napóleon hadával Bécs ellen vonult. Jóllehet Bécs közelében, **Aspernnál** életében először **vereséget szenvedett** a bátor Károly főhercegtől, néhány nap múlva **Wagramnál** teljesen megsemmisítette az osztrák sereget. Bevonult Bécsbe, a schönbrunni kastélyban lakott, és Ferenc császárt még arra is kényszerítette, hogy leányát adja feleségül hozzá. Nem volt könnyű dolog ezt elhatározni egy Habsburg-császárnak, akinek a családja több mint 500 év óta uralkodott Bécsből. Hiszen Napóleon nem származott fejedelmi családból, tulajdonképpen egy kis hadnagy volt, akit bámulatos tehetsége emelt Európa urává és parancsolójává. Fiának, akit Mária Lujza császárné szült neki, a "Róma királya" címet adományozta 1810-ben.

Birodalma ekkor már jóval nagyobb volt, mint hajdanában Nagy Károlyé, hiszen testvéreinek és tábornokainak királyságai csupán névlegesen álltak fenn. Ha a királyainak viselkedése nem tetszett neki, akkor leváltotta őket. De a népekkel még cudarabbul bánt. A fontos csak az, hogy pénzt, és mindenekelőtt katonákat bocsássanak rendelkezésére. A népek ezt egyre kevésbé tűrték. A spanyolok harcát a tiroli parasztoké követte. A legnagyobb német költő, Goethe azt mondta akkoriban Napóleonnál: *"Rázzátok csak láncaitokat, az a férfi túlon túl nagy hozzátok képest."* Valóban Napóleon erejével szemben hosszú ideig minden hősiesség és

lelkesedés hiába való volt. Végül határtalan becsvágya okozta bukását. Még mindig nem érte be hatalmával. Úgy vélte, ez csupán a kezdet. Most majd **Oroszország kerül sorra**. Ugyanis az oroszok megszegették parancsát, amely megtiltotta a kereskedést az angolokkal. Ezért büntetés jár!

Napóleon birodalma minden részéből katonákat soroztatott és **600.000 főnyi hadsereget** gyűjtött össze. Ehhez a nagy ármádiához hasonló had még nem volt a világtörténelem folyamán, s ez a hadsereg vonult **1812**-ben Oroszország ellen. Egyre tovább, az ország belsejébe, anélkül, hogy csatára sor került volna. Az oroszok egyre csak hátráltak. Végül, úgyszólván Moszkva kapui előtt, ott állt a hatalmas orosz sereg. Megtekintette, hogyan állt fel az ellenség, és máris tudta, hová kell vezényelnie csapatait, hogy bekerítse vagy megverje. Így hát bevonult Moszkvába. De a város úgyszólván kihalt volt. A lakosság zöme elmenekült. Az idő késő őszire járt, és az oroszok felgyűjtötták a külvárost. Minden oltási kísérlet hiába való volt. Napóleon hadával visszafordult, de időközben beállt a tél és a rettentő hideg. A sereg, midőn Moszkva felé vonult már elrabolta és felélte a környék minden élelmiszerét. Így aztán a hazafelé menetelés a fagyos, kihalt síkságon borzalmas volt. Egyre több katona maradt megfagyva, halálra éhezve az úton. A lovak ezrével pusztultak. Aztán megjelentek az orosz lovasok és hátba meg oldalba támadták az ármádiát.

A katonák alig huszadrésze menekült meg ebből a rettentő vereségből, és ért el, végkimerülten halálos betegen a német határhoz. Napóleon végül álruhában, parasztszánkón sietett előre, Párizsba. A fővárosba érkezvén első dolga volt csapatokat követelni. Ő még felállított egy csupa fiatalból álló hatalmas sereget. Így vonult be Németországba. Az osztrák császár kancellárját, Metternichet küldte hozzá, hogy tárgyaljon vele a békéről. Metternich egy álló napig folytatott eszmeecserét Napóleonnal. Azt mondta neki: *“Ha elpusztul ez az ifjabból álló sereg, amelyet Ön fegyverbe hívott, utána mi lesz?”* Napóleon ezeknek a szavaknak hallatára düh fogta el, elsápadt, arca eltorzult. *“Ön nem katona – förmedt Metternichre – ,és nem tudja, mi megy végbe egy katona lelkében. Én a harcmezőn nőttem fel, és az olyan férfi, mint én, fűtyül egymillió ember életére.”* Napóleon nem fogadta el császár békefeltételeit. Metternichnek kijelentette: neki győznie kell, másként nem maradhat a franciák császára.

Így került sor Németországban, **Lipcsénél** csatára; Napóleon serege harcolt a szövetséges hadak ellen. Amikor a bajor csapatok, amelyek addig Napóleon oldalán álltak, hirtelen cserbenhagyták, elvesztette az ütközetet, és menekülnie kellett.

Veresége után a franciák megfosztották trónjától. A kis **Elba szigetét** adták neki hercegségként, oda vonult vissza. De az uralkodók, akik legyőzték, 1814-ben, Bécsben újra felosztották Európát. Franciaországban teljesen kioltották a forradalmat. A lefejezett XVI. Lajos fivére **XVIII. Lajos** került a trónra. Ez az új Lajos udvarával ugyanolyan fényűzően és ugyanolyan esztelenül uralkodott Franciaországon mintha a forradalom és a császárság 26 éve nem is lett volna. A franciák nagyon elégedetlenek voltak. Midőn Napóleonnal eljutott ennek a híre, titokban (**1815**-ben) elhagyta Elba szigetét, és néhány katonával kikötött Franciaországban. A király sereget küldött ellene, de amint a katonák meglátták Napóleont mind átálltak hozzá.

Néhány nap múlva diadalmasan vonult be császárként Párizsba, és XVIII. Lajos elmenekült. A Bécsben még egyre tanácskozó uralkodók megrémültek. Napóleont az emberiség ellenségének nyilvánították. **Wellington** angol herceg fővezénylete alatt főként angolokból és németekből álló hadsereg gyűlt össze Belgiumban. Napóleon azonnal ellen vonult. A **Waterloo**-nál döntő ütközetre került sor. Már-már úgy látszott, hogy Napóleon ismét győz, ám akkor az történt, hogy egyik tábornoka nem értette meg a parancsot, és rossz irányba vonult. Így szenvedett vereséget utoljára Napóleon. Seregével elmenekült, ismét

megfosztották trónjától, és el kellett hagynia Franciaországot. Egy angol hajóra menekült, de az angolok fogolynak nyilvánították és **Szent Ilona szigetére küldték**, hogy többé soha vissza ne térhessen. Ott élt még 6 esztendeig és ott is halt meg.

Robespierre bukása után néhány hét alatt kicsúszott a konvent – és az események irányítása a jakobinusok kezéből. A restaurációnak azonban nem volt számottevő bázisa. A polgárság a személyi hatalom mögött sorakozott föl. A döntő szó a hadseregé lett.

A diktátor szerepre több tábornok is szóba jött, de valamennyit elhomályosította a legfiatalabb és legbecsüvagyóbb Bonaparte Napóleon, akinek mítosza – 1796-os villámgyors itáliai győzelme és kalandos egyiptomi expedíciója révén – már kialakulóban volt.

NAPÓLEON BELPOLITIKÁJA • *Napóleon 1799. november 9-én államcsínyt* hajtott végre, feloszlatta az ötszázak tanácsát és megtartva a konzuli rendszert, **első konzulként katonai diktatúrát épített ki**. A hatalomra kerülése utáni rövid békeidőszakot a belpolitika konszolidálására használta ki. Hozzájárult a katolikus egyház újjászervezéséhez, amivel a pápát is függőségbe vonta. Megkezdte állama törvényeinek kodifikálását, melynek eredménye az egységes és áttekinthető jogrend lett (Code Civil). Napóleon uralkodásának végéig folytatta a közigazgatási és államigazgatási reformokat. Gazdaságpolitikáját a merkantilizmus jegyében folytatta. Belpolitikájának népszerűségét mutatja az, hogy 1815-ös visszatérésekor puskalövés nélkül vonult be Párizsba

CSATÁK ÉS BÉKEKÖTÉSEK • Hatalomra kerülése (1799. november 9.) után Napóleonnak két lehetősége volt külpolitikai célja meghatározásakor: békét köt a „természetes határok” megtartásával vagy a háború mellett dönt. Az első lehetőséggel nem számolt, kezdettől fogva átlépte a természetes határokat. **1800-ban Marengónál** megverte az osztrákokat, visszahódította Itáliát, majd 1801-ben békét kötött I. Ferencel. Angliával 1802-ben kötött békét Amiens-ben. **1804-ben császárrá** koronáztatta magát, I. Ferenc pedig kénytelen volt megelégedni az „Ausztria örökös császára” címmel. Angliával Napóleon védővamos gazdaságpolitikája élezte ki ismét a helyzetet, végül az **1805-ös trafalgári** vereség után Napóleonnak át kellett engednie a tengert az angoloknak. Ezután ismét az osztrák-porosz erők ellen fordult, akiket **Ulmnál, Austerlitznél, Jénánál és Auerstadtnál** vert meg. A **friedlandi** győzelem után az oroszokkal is békét kötött (**1807 tilsiti béke**) **1809-ben** ismét legyőzte I. Ferencet **Wagramnál**, ugyanakkor feleségül vette Ferenc lányát, Mária Lujzát. Napóleon **1806-ban** kihirdette a **kontinentális zárlatot**, tehát egész Európának megtiltotta, hogy Angliával kereskedjék. Oroszország nem tartotta be a zárlatot, ezért Napóleon **1812-ben** betört **Oroszországba**, de olyan nagy veszteségeket szenvedett (**Borogyino**), hogy a hadjáratot eredménytelenül kellett befejeznie. Végso vereséget az **1813-as lipcsei „népek csatájában”** szenvedte el, 1814-ben Párizs elesett, Napóleon lemondott. A restauráció után **1815-ben** megpróbált visszatérni, de **Waterloo** mellett ismét legyőzték. 1821-ben halt meg Szent Ilona szigetén.

A „Szent Szövetség” Európája

A BÉCSI KONGRESSZUS • A győztes hatalmak 1814-ben októberében Bécsben összeültek, hogy visszaállítsák a született koronás fők uralmát, és átrajzolják Európa térképét. Az orosz, az osztrák és a porosz uralkodó szerződést kötött a feudális monarchiák fenntartására, hogy a forradalmi mozgalmakat fegyverrel leverik. A szövetséghez Anglia és Törökország kivételével minden jelentősebb európai hatalom csatlakozott.

A LIBERALIZMUS ÉS A NACIONALIZMUS • A változások irányát azonban nem lehetett megfordítani. A tőkés viszonyok behatoltak a feudális monarchiák gazdaságába. A polgárság eszméit sem lehetett a határokon vámőrökkel és katonákkal feltartóztatni. Fokozatosan terjedt a liberalizmus és a nacionalizmus.

A XIX. századi liberalizmus politikai eszménye a polgárok olyan szabad állama, amelyben a törvényeket a választott képviselőkől álló parlament hozza. A törvények végrehajtása a parlamentnek felelős miniszterek feladata. A törvény előtt mindenki egyenlő. A szabadságjogok érvényesülésének biztosítója a véleménynyilvánítás szabadsága és a szabad sajtó.

A nemzettudat kialakulásával együtt jelent meg a **nemzeti mozgalom, a nemzet védelmét és felemelését megcélzó ideológia és politikai irányzat**. Ezt **nacionalizmusnak** nevezik, mely - ellentétben a ma szokásos szóhasználattal – nem volt okvetlenül ellenséges más nemzetekkel szemben. Sőt, abszolutista és rendies berendezkedésekkel szemben összefoghattak egymással nacionalista mozgalmak, mint pl. a magyar, a német (ausztriai) és az olasz 1848-ban. A nacionalizmus eszméje ugyanis kezdetben összekapcsolódott a jogi egyenlőség és a szabadság felvilágosult eszméjével, a nacionalizmussal szemben pedig a hagyományos rendi társadalmakhoz és abszolutista uralmi formához ragaszkodó erők léptek fel. (A XIX. század második felében ez a kapcsolódás meglazult, illetve megszűnt.)

A nacionalizmust a francia forradalom keltette életre (1789) Európában azzal, hogy az egyéni szabadságjogokat kiterjesztette a franciák közösségére. A királyok, dinasztikák elleni harcához ezzel egy új, csoportösszetartó erőt teremtett meg. **A nacionalizmus célja egy nemzetállam létrehozása volt. A nemzetállam a nemzet egészét, vagy nagy részét magában foglaló állam. Megteremtése már a 19. század elejétől alapvető politikai kérdéssé vált.**

A „SZENT SZÖVETSÉG” GYENGESÉGE • A reakciós monarchiák a „nyájas zsarnokság” képmutató világát teremtették meg. Elvben elismerték a szólásszabadságot, de bevezették az előzetes cenzúrát. Titkosrendőrök, besúgók tízezreit fizették. A „Szent Szövetség”-i rendszer túlfűtött kazánhoz hasonlított, melynek elhasználódott falát előbb-utóbb szétdobja a gőz egyre fokozódó nyomása.

1821-ben kitört a görögök szabadságharca a török fönnhatóság ellen. A „Szent Szövetség”, mindenekelőtt Ausztria, a „törvényesség” nevében itt is az elnyomók oldalán kívánt beavatkozni. A nagyhatalmak féltékenykedése (Konstantinápoly és a tengerszorosok miatt) végül is a független Görögország elismeréséhez vezetett (1829). A reakció szövetsége első ízben csődöt mondott.

A Középkolai történelmi atlaszban:

61 A napóleoni háborúk és következményeik

- a A napóleoni háborúk (1796-1815)
- b Európa a Szent Szövetség korában (1815-1849)

28. Az 1848-as európai forradalmak és a magyar szabadságharc

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 28.

Az 1848-as európai forradalmak

A 19. század első felében Európa-szerte lezajlott *kapitalista* fejlődés s a nyomában kibontakozó nemzeti egységtörekvések és a liberális politikai mozgalmak az 1848-as európai forradalmi hullámhoz vezettek.

Kapitalizmus: gazdasági elrendeződés, mely az ipari forradalmat követően a 19. században fejlődött ki a nyugati társadalmakban. A fogalom Marxtól származik. Lényege, hogy a termelőeszközök magántulajdonban, a tőkésosztály (burzsoázia) birtokában vannak. A munkások (proletariátus) semmivel sem rendelkeznek, csak a munkaerejükkel, és ezt bár szabadon eladhatják a piacon, függnek a tőkésosztálytól, amely kizsákmányolja őket azáltal, hogy kisajátítja a munkájuk által létrehozott értéktöbbletet. nem marxista értelemben: az a gazdasági forma, amelyben a tulajdon legnagyobb része magánkézben van, és az árukat szabadpiaci versenyben értékesítik. Kizsákmányolásról csak monopolhelyzet esetén beszélnek.

1848 Európájának államai a politikai, társadalmi fejlődés eltérő fokán álltak. Nagy-Britanniában a kormány megtalálta a módját, hogy parlamenti reformok útján enyhítse a társadalmi feszültségeket, Oroszországban viszont olyan erős volt a cári diktatúra, hogy gondolni sem lehetett társadalmi változásokra. Ezekben az országokban így nem is került sor forradalmi megmozdulásokra 1848-ban. Az 1847. évben csaknem egész Európára kiterjedő ipari és kereskedelmi válság, inség és munkanélküliség előzte meg a forradalmak kirobbanását, amelyek – Franciaországot kivéve, ahol már létrejött a nemzeti állam – nemzeti egységmozgalmakkal, függetlenségi harcokkal fonódtak össze.

A régóta halmozódó gazdasági, szociális és nemzeti feszültségek **1848 januárjában** a szicíliai **Palermóban** törtek először a felszínre, ezt követte a **februári párizsi forradalom**, amely egész Európát megrengette. A forradalmi hullám végigsöpört Európán, Franciaországban ismét életre hívta a köztársaságot, a Német Szövetség területén, a Habsburg monarchiában és Itáliában pedig az abszolút uralkodókat alkotmány bevezetésére kényszerítette. A Habsburg-ház törvénybe iktatta Magyarország birodalmon belüli önállóságát, a német dinasztiák elismerték a frankfurti össznémet parlament összehívását, Lombardia és Velence olasz lakói pedig saját kezükbe vették sorsuk irányítását.

A forradalmak egysége azonban csak kezdetben állt fenn, az eltérő célok hamar három különböző irányzatot alakítottak ki. **Franciaországban polgári demokratikus célkitűzésekkel** robbant ki a forradalom, és a meglévő polgári demokratikus viszonyok kiszélesítése volt az alapvető cél. **A német területeken, Itáliában a nemzeti egység** megteremtése került az előtérbe, **a magyar forradalom** pedig a **nemzeti függetlenség** megerősítésével kapcsolta össze a **polgári átalakulás** programját.

A februári forradalom Franciaországban

Franciaországban a liberális polgárság parlamenti reformköveteléseinek megtagadása vezetett a forradalomhoz **1848. február 24-én. Lajos Fülöp elmenekült**, és a munkástömegek követelésére, akik a forradalom igazi bázisát adták, **25-én kikiáltották a második köztársaságot**. Az ideiglenes kormány, amelyben a munkásság képviselői is részt vettek, **demokratikus reformok** sorát vezette be (nemzeti műhelyek felállítása a **munkanélküliek foglalkoztatására, 10 órás munkaidő, általános választójog, a rabszolgaság eltörlése a gyarmatokon** stb.). Az április végén megválasztott Alkotmányozó Nemzetgyűlésben azonban

a konzervatív köztársaságpártiak kerültek többségbe. A mérsékelt irányzatú Alkotmányozó Gyűlés, amely inkább képviselte az adófizető középosztályt és a vidéki parasztságot, mint a városi munkásosztályt, megkezdte a korábbi demokratikus intézkedések jó részének felszámolását. Amikor hozzáláttak a nemzeti műhelyek feloszlításába, a csalódott és éhező munkásság ismét barikádokat emelt, kirobbant a **júniusi felkelés**, amit azonban a megrettent vagyonos rétegek Cavaignac tábornok csapataival kegyetlenül **vérbefojtottak** (1848. június 26).

Az Alkotmányozó Gyűlés új alkotmányt dolgozott ki, mely szerint a 21. életévüket betöltött férfiak kaptak választójogot, a végrehajtó hatalom élére pedig a **négyévenként választott elnököt állították**. A köztársaságielnök-választást **1848. december 10-én** tartották, amelyen Cavaignac tábornokkal szemben **I. Napóleon unokaöccse, Louis Bonaparte szerezte meg az elnökséget**. 1848 őszén a felzaklatott és politikailag megosztott Franciaország olyan elnököt akart, aki helyre tudja állítani a rendet és a törvényességet, a nemzetet pedig egy egységesebb, dicsőségesebb jövő felé tudja terelni.

Forradalmak Európában

A francia forradalom kitörésének hírére beindult az 1830-ban már tapasztalható láncreakció. A **március 13-i bécsi felkelés** idején menesztették Metternichet és kinevezték Ausztria első alkotmányos kormányát.

A párizsi események hírére 1848 márciusában a német területeken is sorra robbantak ki a forradalmak, amelyek fő célja a nemzeti egység megteremtése volt.

Berlinben március 18-19-én tört ki a forradalom, és elérhető közelségbe került a német egyesítés békés megvalósítása. Az 1848. május 18-án összeült frankfurti német parlament azonban elégséges hatalom hiányában nem tudta az egyesítést végrehajtani.

Az **itáliai kis államokban is forradalmi változások** zajlottak le. Milánóból kiverték az osztrák csapatokat, Lombardiába bevonultak a piemontiak, a nápolyi király alkotmányt adott népének, Rómában pedig a pápa elmenekülése után kikiáltották a köztársaságot.

A francia forradalom elverése után (június 23.) az ellenforradalmi hullám sikeresen végigvonult Európán. Prágát megtámadták, a szláv kongresszust feloszlatták, a Habsburgok visszafoglalták Milánót, Oroszország megszállta Moldvát és készen állt a magyarországi beavatkozásra. **Október 6-án Bécsben ismét forradalom** tört ki, de ez már kevés volt az ellenforradalmi erők feltartóztatásához. A „népek tavasza” ősszel véget ért, **csak Magyarország folytatta tovább a szabadságharcát**.

Polgári forradalom és szabadságharc Magyarországon

A párizsi hírek március 1-jén érkeztek Pozsonyba. Kossuth fölirati javaslatában jobbagyfelszabadítást, közös teherviselést és független nemzeti kormányt követelt. AZ udvar az országgyűlés fölmozdítását mérlegelte. A bécsi forradalom új helyzetet teremtett. Március 14-én Kossuth indítványára – a 12 ponttal összhangban – továbbfejlesztett javaslatot a főrendek elfogadták.

A bécsi forradalom híre Pesten is meggyorsította az eseményeket. A „márciusi ifjak”, Petőfi Sándor, Vasvári Pál, Irinyi József, Jókai Mór, Degré Alajos, Vidats János március 14-én este a Pilyax kávéházban elhatározták, hogy a követeléseknek másnap utcai tüntetéssel adnak nyomatékot.

A forradalmi mozgalmakról érkező hírek rábirták a bécsi udvart, hogy a magyar országgyűlés határozatait V. Ferdinánddal jóváhagyassa. Az országgyűlés elsőnek az úrbéri terhek és a papi tized eltörlését iktatta törvénybe.

Az utolsó rendi országgyűlés lázas jogalkotó munkával két hét alatt lerakta egy új Magyarország alapjait. A törvényeket a király április 11-én szentesítette. Megvalósult az

azonnali, kötelező örökváltság, megszűnt az előzetes cenzúra, a parlamentben a megyegyűlésben folyó tanácskozásról korlátlanul lehetett tudósítani.

Reformtörvények formájában forradalmi alaptörvény született. Magyarországon a polgári átalakulás vérontás nélkül végbement. Lezajlott a törvényes forradalom.

Batthyány Lajos gróf, az Ellenzéki párt elnöke, kijelölt miniszterelnök április elejére megalakította kormányát. A miniszterek többsége az Ellenzéki Párt vezetői közül került ki.

Az áprilisi törvények

- **Az 1848. április 11-én** kiadott úgynevezett **áprilisi törvények** lebontották a feudalizmust, megoldották az évtizedes problémát.

A törvények 3 csoportba sorolhatók:

- Magyarország önálló igazgatása a Habsburg Birodalmon belül
- A feudális társadalmi szerkezet lebontása
- Liberális alapjogok

Alkotmányba való törvények is megjelennek benne: **címer, zászló**

A törvénycikk:

3.tc. - Független magyar felelős minisztérium alakításáról

- királyi és nádori cím betartása
- törvényeket a független magyar minisztérium hajtja végre
- királyi és nádori parancs akkor érvényes, ha egy budapesti miniszter is aláírja, jóvá hagyja, ellenjegyzi
- minisztérium székhelye Budapest

A minisztériumok:

Belügy ⇒ Szemere Bertalan

Pénzügy ⇒ Kossuth Lajos

Közmunka és közlekedés ⇒ Széchenyi István

Földművelés, ipar, kereskedelem ⇒ Klauzál Gábor

Vallás és közoktatás ⇒ Eötvös József

Igazságszolgáltatás ⇒ Deák Ferenc

Honvédelem ⇒ Mészáros Lázár

Király személye körüli miniszter ⇒ herceg Eszterházy Pál

Miniszterelnök ⇒ Batthyány Lajos

- az uralkodó közös hadsereget akart - nem akarta elfogadni a honvédelmi minisztériumot, de az országgyűlés kiharcolta
- minden miniszter felelősséggel tartozik az aláírt törvényekért - büntetőjogi felelősség
Vád alá helyezhetők, ha az aláírt törvények sértik:
 - a) az ország függetlenségét,
 - b) az alkotmány biztosítékait,
 - c) a fennálló törvényeket,
 - d) az egyéni szabadságot,
 - e) a tulajdon szentségét

4.tc. - Az országgyűlés évenkénti üléséről

- Évente **Pesten** - téli hónapokban

- Egy mandátum 3 évre szól - 3 évenként választás
- **6.§** - Az országgyűlés folyamatos ülésezését teszi lehetővé (ha kéri a költségvetési zárszámadást, a király nem oszthatja fel az országgyűlést (permanens=folyamatos))
- Az alsó- és a felső tábla ülései egyaránt nyilvánosak.

5.tc. - Az országgyűlési képviselők népképviselőt alapján választásáról

- A választójog cenzusos; megmarad a választójoga annak, akinek eddig is volt
- **cenzus:** 20 év, nőket kivéve, akik nincsenek büntetve, vagy gyámság alatt
- vagyoni cenzus: 1/4 teljes jobbágyság
- kézművesek, kereskedők, ha van műhelyük, telephelyük
- akik 100 ezüst Ft évi jövedelemmel rendelkeznek
- **az értelmiség vagyontól függetlenül választójoggal rendelkezik**
- választható mindenki, aki 24 évnél idősebb, ha tud magyarul
- **(keverték a vagyoni és az értelmi cenzust)**

Szabályozza a választás rendjét:

- választójogi körzetek meghatározása
- a szavazás nem titkos, a számlálás nyilvánosan történik

6.tc. - 1836-os évi 21. tc. fogantatosításáról; újra kimondja a Partium Magyarországhoz csatolását, azonnali végrehajtással.

7.tc. - Magyarország és Erdély egyesüléséről

8.tc. - A közös teherviselésről

Magyarország minden lakosa különbség nélkül, aránylagosan, egyenlően fizeti a közterheket.

9.tc. - Az úrbéri viszonyok megszüntetése

A földesurak kármentesítését az állam fizeti. (Hogy pontosan hogy, azt nem szabályozza.) A jobbágy telki állománya a jobbágy tulajdonába megy át.

13.tc. - papi tized megszüntetése

14.tc. - Hitelintézet felállítása – 500 000 Ft alaptőkét a minisztérium áll

15.tc. - ősiség eltörlése

18.tc. - sajtótörvény

21.tc. - a nemzeti zászlóról és az ország címeréről

22.tc. - nemzeti őrsereg felállításáról - felfegyverzés, szolgálati idő

24.tc. - a községi választásokról

V. Ferdinánd szentesíti a törvényt. A Habsburg ház elfogadja. Ezért később lemondadják és Ferenc megindítja a „megtorlást”.

- A törvényekben sok pont változtatandó, de ezek **lerakták az alapokat.**
- Szentesítés után széteszlatták az utolsó reformországgyűlést.
- A törvények végrehajtása nem volt biztosított. ⇔ Ezek utána a népképviselői országgyűlésnek komoly törvényhozó munkát kell folytatnia.
- Kossuth hangoztatta, hogy kulcskérdés az **érdekegyesítés, a magyarok és a nemzetiségek között, a nemesek és a parasztok között.**

- 1848-ban a nemzetiségi kérdés még nem merült fel. Az áprilisi törvények a nemzetiségeknek is kedveznek, így a magyar nemesség remélte, hogy ezzel megelégednek, nem lesznek külön követeléseik.

Az 1848-49-es szabadságharc

1848.szeptember 11-én Jellasics horvát és szlavón csapatokkal átlépi a Dráva vonalát. Célja, véget vetni a magyar garázdálkodásnak és Pest elfoglalása. A kormány ugyan ezen a napon lemondott. **Szeptember 13-án** létrehozták az Országos Honvédelmi Bizottmányt (**OHB**), amely 1849. május 2-áig tölti be a törvényvégrehajtó szerepet.

Pest közelébe 30 000 kiképzett katonát vonnak össze, hogy szembeszállhassanak Jellasics csapataival. Jellasics északról kerüli meg a Balatont, a sereg másik része **Roth tábornokkal** az élen a Balaton déli vonalán vonul végig a Siónál. A gyülekező magyar haderő élére **Móga János** tábornok kerül.

Görgey Artúr (1818-1916), az 1848-49-es szabadságharc katonai vezetője. 1832 és 1845 között a császári hadseregben szolgált. Lemondva tiszti rangjáról 1848-ig a prágai egyetemen vegyészetet tanult, kiváló eredménnyel. 1848-ban a forradalom híveként jelentkezett a magyar honvédségbe, ahol kitűnt a jó szervezőképességével, s hamar őrnagyi rangot kapott. Novembertől már a feldunai hadsereg parancsnoka volt tábornoki rangban. E minőségében Windisch-Grätz támadásakor fel kellett adnia a Dunántúlt és a fővárost, s a Felvidék felé vonult vissza. Sikeres harcok után a legerősebb magyar sereget eljuttatta a Tiszához, ahol a magyar haderő gyülekezett. A kápolnai vereség után átvette a fősereg vezényletét, és a tavaszi hadjárat során sorozatos győzelmeket aratott. 17 napos ostromban visszafoglalta Buda várát. 1849 májusától júliusig a Szemere-kormány hadügyminisztere volt. Dembinski temesvári veresége után Kossuth és a kormány lemondott, Görgey teljhatalmat kapott, s a haditanács egyetértésével Világosnál letette a fegyvert. Klagenfurtba internálták, ahonnan 1867-ben tért vissza Magyarországra.

1848. szeptember 29. pákozdi csata

Jellasics látva, hogy mivel áll szemben fegyverszünetet kért, amit meg is kapott (72 óra). Görgey kikísérte Jellasicsot az országból.

1848. október 7. Ozoránál Perczel és Görgey csapatai körbezárják Roth haderejét.

Az október 6-án kitört újabb bécsi forradalmat a Habsburgok leverik (Bécs védője egy lengyel tiszt, **Josef Bem** volt; az önkéntes haderővel 3 hétig tartóztatták fel a reguláris haderőt. Schwarzenberg herceg lett a miniszterelnök, **Windisch-Grätz** (a herceg sógora) az osztrák haderő főparancsnoka.

1848. október 30. schwechat-i vereség

Windisch-Grätz csapatai győznek. A magyar haderő visszavonulásra kényszerül. A nemzetiségek felbujtásával támadtak a magyar forradalom ellen. Amint a védekező háború átmegy támadásba - a bécsi forradalom megsegítésének szándékával – vereséget szenvednek.

Magyarországon folytatják a haderő felszerelését. 1848. december 02-án lemondatták V. Ferdinándot és megkoronáztatták I. Ferenc Józsefet. Az uralkodóváltás legitimálja a magyar forradalom leverésének célját.

1848. december. A forradalom II. szakasza

Windisch-Grätz egyenesen **Buda ellen** vonul, **Északon Schlick** csapatai, **Erdélyben** pedig **Puchner** emberei aktivizálódnak. Erdélyben a nemzetiségi kérdések illetve a balászfalvi gyűlések miatt különleges helyzet alakult ki. A román haderő (Avram Iancu vezetésével) a magyar haderővel szembefordul, de nem működik együtt az osztrákkal. A körülmények tekintetében a következő döntések születtek:

- Windisch-Grätz elől vissza kell vonulni
- A Tisza vonalánál új haderőt szerveznek (1848. decemberében látnak hozzá)
- A kormány és az országgyűlés átköltözik Debrecenbe

Görgey nem akarja felvenni a harcot Windisch-Grätzszel, mert még nem érzi elég ütőképességűnek a haderőt. Kezdenek kiéleződni a Görgey és Kossuth közötti ellentétek.

Görgey Vácig vonul vissza.

Perczel átkel a Dunán, majd **december 30-án Mórnál ütközetet** vállal az osztrákokkal, amelyben vereséget szenved. Kossuth arra utasítja Görgeyt, hogy vonuljon vissza észak felé. Ő ezt vonakodva, de teljesíti.

Görgey **január 05-én** kiadja a **váci nyilatkozatot** a tisztikar megnyugtatóására, melyben vállalja a 48-as törvények megvédését:

- Magyarország önvédelmi védekezőharcot folytat
- ha nem támadják, ő sem támad
- nem akarja megváltoztatni Magyarország közjogi státuszát

A tisztikar hajlandó volt Görgeyt követni. Kossuth azonban lefokoztatta Görgeyt, helyére pedig Henrik Dembinski került.

1849. február 05. branyiszkói áttörés, vezetője Görgey egyik legképzettebb tisztje, az angol **Guyon Richard** ezredes volt, „aki áttört a Franz Deym vezérőrnagy különítménye által védett hágón. („Vorwärts dupla lénung, rückwärts kartács schiessen” = „Ha előre mentek, dupla zsoldot kaptok, ha hátráltok, kartáccsal belétek lövetek”). Eközben Görgey csapatai egyesülhettek a tiszai hadtesttel, Klapka már ütőképességű haderejével.

1849. febr. 26-27. Kápolna - Dembinski vereséget szenved; Windisch-Grätz azt gondolja, hogy ez volt a végső csata ⇒ Az osztrákok kiadják az **olmützi alkotmányt (oktrojált** = nem elfogadott, hanem kényszerített) - egységes, centralizált alkotmány, nem veszi figyelembe a magyar önállóságra vonatkozó törvényeket. A Habsburg Birodalom egészét egységes, centralizált birodalomnak tekinti. (szabad, önálló, oszthatatlan, felbonthatatlan). Minden népfaj egyen jogú, nincsenek kiváltságolt népek a birodalmon belül. Megszűnik a kettős vámhatár. Közös az uralkodó, az uralkodó ház a Habsburg. A császár kormányoz, minden jog a kezében összpontosul stb. Magyarország számára ez elfogadhatatlan volt.

Tiszafüreden a tisztek fellázadnak Dembinski ellen, Kossuth Görgeyt nevezi ki helyette.

Erdélyben

Az OHB ellentámadást akar Erdélyben, hogy ne kelljen két fronton harcolni

1848-tól Gábor Áron népfelkelést szervez Háromszékben

1848. dec. 18. a lengyel Bem Józsefet kinevezik az erdélyi magyar seregek élére

1848. dec. 25. Kolozsvár felszabadítása a kormány Debrecenbe költözhet.

1849. jan. 2. Borgói-hágó; **Bem Tihucánál kiveri Urbant, Észak-Erdély felszabadult**

1849. febr. 9. piski csata

Vereséget mérnek Puchner csapataira, az oroszokat is kiszorítják Erdélyből. Márciusi elejére Erdély magyar kézre kerül. (utóvéd harcok, román felkelés)

1849. márc. 11. Nagyszeben bevétele

1849. márc. 19. Feketehalom

1849. márc. 21. Brassó - Erdély felszabadítva

Tavaszi hadjárat

A tervek: Klapka György; gyűrűbe akarják zárni a császári sereget; erőkoncentráció a Tiszánál. Névlegesen **Wetner Antal** vezeti a hadjáratot, de a tényleges főparancsnok: Görgey Artúr.

Előzmény: **1849. márc. 5. Szolnok visszafoglalása** - a tiszántúli pozíciók erősödnek

1849. ápr. 2. Hatvan - győzelem

1849. ápr. 4. Tápióbicske - győzelem, de a császáriak rájöttek, hogy Hatvannál nem a fősereggel találkoztak

1849. ápr. 6. isaszegi csata - győzelem, de a gyűrű nem zárult be, az osztrákok menekülnek a Duna mentén

1849. ápr. 10. Vác - győzelem; az új császári fővezér, Welden azt hiszi, hogy Budát akarják, pedig újabb bekerítő hadművelet

1849. ápr. 14. a Habsburg ház trónfosztása, **Függetlenségi Nyilatkozat**

Kijelenti Magyarország függetlenségét, felsorolja a sérelmeket (hasonlít a Rákóczi-szabadságharc Recqrudescunt Vulnerájára). Aláírói Almásy Pál, perényi zsigmond, Szacsvay imre.

1849. ápr. 23-án bevonulnak Pestre az első huszárok

1849. máj. 2-án megalakul az új kormány; Kossuth: kormányzó-elnök, mert nem tisztázott az államforma

Szemere Bertalan – belügyminiszter, miniszterelnök

Batthyány Kázmér külügyminiszter

Dukovics Sebők – igazságügyi miniszter

Duschek Lajos – pénzügyminiszter

Görgey Artúr - hadügyminiszter

1849. máj. 21. Buda visszavétele - a tavaszi hadjárat vége

1849. máj. 9. Miklós orosz cár a konzervatív Szent Szövetség tagjaként **beavatkozik Ferenc József kérésére**; 200.000 orosz, 160.000 osztrák és 1000 ágyú áll szemben 160.000 magyarral és 3-400 ágyúval

A két haditerv:

- **Görgey:** Komáromra támaszkodva gyűjtsék össze a haderőt és győzzék le előbb az osztrákokat. Ha sikerül szembefordulni az osztrákokkal és közben feltartóztatni az oroszokat, akkor győzhetnek.
- **Dembinski:** a Szeged-Arad-Temesvár háromszögbe összevonni a csapatokat; hátrány: mindkét sereg jön utánunk, semmi remény a győzelemre; Kossuth ezt választja

1849. jún. 20-21. Pered - döntetlen, utána visszavonulás; a kezdeményezés Haynau kezébe kerül

1849. jún. 28. Győr feladása

1849. júl. 2. komáromi csata

1849. júl. 31. Segesvár - Bem vereséget szenved; Petőfi eltűnik

1849. aug. 5. Szőreg - Dembinski vereséget szenved, utána a határ felé menekül

1849. aug. 9. Temesvár - Bem csata közben veszi át a parancsnokságot Dembinskitől

1849. aug. 11-én lemond a kormány, Kossuth teljhatalmat ad Görgeynek; egyetlen lehetősége az oroszok előtti fegyverletétel.

1849. aug. 12. Debrecen - Görgey utóvédje vereséget szenved az oroszoktól

1849. aug. 13. Világos - fegyverletétel az oroszok (Paszkievics) előtt

1849. okt. 6. megtorlás: 13 tábornok kivégzése Aradon

Damjanich János

Török Ignác

Knézich Károly

Nagysándor József

Leiningen-Westerburg Károly

Aulich Lajos

Lahner György
Pöltenberg Ernő
Vécsey Károly
Kiss Ernő

Schweidel József
Desseffy Arisztid
Lázár Vilmos

További fegyverletételek:

- 1849. aug. 19. Lázár Vilmos
- 1849. aug. 21. Vécsey Károly
- 1849. aug. 26. Munkács
- 1849. szept. 5. Pétervárad
- 1849. okt. 2. Komárom - feltétel: amnesztia, Klapkának köszönhetően.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

63 Az 1848-49-es szabadságharc

- a A szabadságharc fontosabb hadműveletei
1848. nyarától 1849. február végéig
- b A szabadságharc fontosabb hadműveletei
1849. március elejétől augusztus közepéig
- c Az isaszegi csata (1849. IV. 6.)

29. A második világháború és Magyarország

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 29.

1938: I. zsidótörvény (még Darányi terjesztette be áprilisban) értelmében zsidónak számított az, aki izraelita vallású és azok is, akik 1919 után keresztelkedtek ki. A sajtó-, ügyvédi, mérnöki és orvosi kamara tagjai, valamint az üzleti és a kereskedelmi alkalmazottak csak 20%-ban lehetnek zsidók.

Az **1938. augusztusi müncheni konferencián** a nyugati hatalmak behódoltak Hitler követeléseinek. Ezzel nyilvánvalóvá vált a versailles-i békerendszer széthullása. Ez megteremtette a lehetőségét a magyar revíziós célok valóra váltására. Az **1938. november 2-i I. bécsi döntéssel** német-olasz döntőbírótság gondoskodott a csehszlovák-magyar területi viták megoldásáról. A döntés értelmében létrejött a független szlovák állam Tiso vezetésével, a felvidéki magyar lakosságot pedig visszacsatolták Magyarországhoz. A hála nem maradt el: a kormány benyújtotta a parlamentnek a *második zsidótörvény javaslatát*, 1939 elején Magyarország csatlakozott az Antikomintern Paktumhoz.

1939 márciusában Horthy leváltotta Imrédyt, helyére **Teleki Pál** grófot nevezte ki **miniszterelnökké**. Teleki a belpolitikában a nyilasok visszaszorítását, a külpolitikában egy laza német szövetség fenntartását tűzte ki célul, a további revízió érdekében. Arra törekedett, hogy Magyarországot távol tartsa a közelgő háborútól. A revíziót, Romániával szemben, önerőből – s nem német támogatással – akarta véghezvinni. Telekinek köszönhető, hogy Magyarország 1939 szeptemberében kívül maradt a háborún. A kormány elutasította azt a berlini kérést, hogy engedélyezze német csapatok szállítását a kassai vasútvonalon a szlovák-lengyel határ felé. Több mint 100 000 lengyel katonai és polgári személy talált átmenetileg vagy tartósan menedéket Magyarországon.

1939. május. 05: II. zsidótörvény (tehát már Teleki Pál miniszterelnöksége alatt) már nem vallási, hanem faji alapon határozta meg, hogy ki zsidó és ki nem. A zsidó hitfelekezet tagjain túl azokat is zsidónak minősítette, akiknek egyik szülője, illetve két nagyszülője az.

Kirekesztette őket az állami és közhivatalokból. A korábbi 20% helyett 6%-ban maximalizálta arányukat a kamarákban. Az intézkedés célja a zsidó tőke „keresztény irányítás” alá vonása volt.

Miután Románia bizonyos területeket (Bukovina, Besszarábia) átadni kényszerült a Szovjetunióknak, a magyar kormány úgy ítélte meg a nemzetközi helyzetet, hogy most visszaszerezheti Erdélyt. Németország számára egyaránt fontos volt a magyar és a román gazdasági-politikai kapcsolatok fenntartása, így a területi vitát ismét német-olasz döntőbírószék rendezte. A **II. bécsi döntésben 1940 augusztus 30-án** Magyarországhoz csatolták Észak-Erdélyt a Székelyfölddel (kb. 44 000 km² + 2 millió 200 000 fős lakosság került vissza Magyarországhoz). A döntés egyik felet sem elégítette ki. Ez tökéletesen beleillett Hitler terveibe, akinek célja nem a vita rendezése, hanem a két perlekedő fél magához láncolása volt. Teleki maga kedvetlenül fogadta a német közvetítést, hiszen tudta: a számlát ki kell egyenlíteni. Rövidesen szabaddá helyezték Szálasit, megkönnyítették a nyilasok szervezkedését. A kormány ígéretet tett a harmadik zsidótörvény megalkotására és elismerte a **Volksbund**-ot, a magyarországi német kisebbség politikai szervezetét, közvetlen német irányítás alatt. Magyarország **1940 novemberében** csatlakozott a **háromhatalmi egyezményhez**. Ezzel Teleki gyakorlatilag feladta az ország elnemkötelezettségét.

Magyarország hadbalépése

A miniszterelnök érzekelte a veszélyt, így a külpolitikai egyensúly helyreállításának érdekében **1940. december 12-én örök barátsági szerződést kötött Jugoszláviával**. Ekkora már - Görögországtól eltekintve - Jugoszlávia volt az egyetlen balkáni állam, amely nem állt német befolyás alatt.

1941 márciusában Belgrádban németellenes kormány került hatalomra. Hitler a Szovjetunió elleni támadás előkészületei közben biztosítania kellett a Balkánt, elhatározta Jugoszlávia lerohanását és a támadásban elvárták Magyarország részvételét is (1941. március 27-i követelése Hitlernek). Teleki kormánya nehéz döntés elé került. Az újabb német kérés elutasítása nagy kockázattal járt volna – ráadásul a németek további területeket ígértek. A katonai vezetők a támadás mellett voltak. Teleki aggályoskodott, majd minden reménye szertefoszlott a londoni magyar követ jelentése után, mi szerint: ha Magyarország hozzájárul a német csapatok átvonulásához, Anglia a diplomáciai kapcsolatok megszakításával válaszol. Ha Magyarország részt vesz Jugoszlávia megtámadásában, Anglia hadat üzen.

Ezzel Teleki külpolitikája összeomlott. A németekkel és az újabb revíziót akaró jobboldallal nem szállhatott szembe. Hitler sokak szemében szövetséges volt, aki új területekhez segítette az országot. A németbarátság látszatelőnyei a lakosság többsége előtt is elfedték a vele járó veszélyt. Biztos volt, hogy Jugoszlávia megtámadásával Magyarország tovább rohan a katasztrófa felé. London április 2-án hadüzenetet helyezett kilátásba. Gróf Teleki Pál miniszterelnök másnap hajnalban a halálba menekült.

1941. április 6-án a támadás napján a magyar csapatok a határon álltak. Csak 11-én indultak meg, miután előző nap kikiáltották a Horvát Köztársaságot, Magyarország így nem Jugoszláviát támadta meg. A 3. magyar hadsereg elfoglalta a Bácskát és a Baranya-háromszöget, bevonult a Muraközbe és a Muravidékre (Vendvidékre). Összesen 11 417 km² került vissza Magyarországhoz 1 025 508 lakossal, amelynek 36,6%-a volt magyar, 16,1%-a szerb, a többi horvát, szlovén és német. Visszacsatolták – többek között – Szabadkát, Újvidéket, Csáktornyát. A Gyorshadtest nem állt meg az egykori magyar határnál, német kérésre átlépte a Drávát, majd a Szávát, és benyomult Szerbiába. Magyar

csapatok 1918 óta első ízben folytattak hadműveleteket a történelmi határokon kívül. Anglia megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal-

Magyarország a Szovjetunió elleni háborúban

Hitler számolt a finn és a román hadsereg részvételével, más ország támogatását nem igényelte. Románia természetesen rögtön hadba lépett, hogy a Führer segítségével visszakaphassa Észak-Erdélyt. A német támadáskor Horthy nem ajánlotta fel Magyarország részvételét Hitlernek. A tábornokok azonban nem akartak kimaradni a gyorsnak és könnyűnek ígérkező háborúból. A magyar vezetést a román hadba lépése is arra ösztökölte, hogy érdemeket szerezzen a németek oldalán.

1941. június 26-án felségjelzés nélküli repülőgépek bombázták Kassát. A magyar vezérkarnak ez szolgált ürügyként a hadüzenethez. Bárdossy miniszterelnök már másnap közölte az országgyűléssel, hogy Magyarország hadiállapotban áll a Szovjetunióval. Június 27-én a magyar légierő „megtorlásul” galíciai városokat bombázott, a hadsereg 28-án átlépte a szovjet határt. A magyar gyorshadtest a német Dél-hadseregcsoporttal október végére a Donyecig nyomult előre, magyar megszállóalakulatok települtek Ukrajna területén.

Molotov szovjet külügyi néppbiztos hiába közölte június 23-án a moszkvai magyar követtel, hogy kormányának nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben, sőt hajlandó támogatást nyújtani a további területi revízióhoz, ha Magyarország semleges marad.

A hadigazdaság

A magyar hadsereg fegyverzete, felszereltsége elavult volt. Az 1938-ban beindított egymilliárd pengős hadiipari programnak 1941-ig nem sok eredménye mutatkozott a hadseregben. 1941-42-re már az egész magyar gazdaságot a háború szolgálatába állították. A nagyobb ipari üzemek a hadsereg számára termeltek. A mezőgazdaság terményeinek mind nagyobb részét, az ország bauxit- és kőolajkészletének csaknem egészét Németországba szállították. A Magyarországgal szembeni német adósságok összege 1943-ra elérte az egymilliárd pengőt. Ugyanakkor idehaza az ellátás romlott. Bevezették a hústalan napokat, a legtöbb élelmiszert jegyre adták. A növekvő hiányok miatt megindult az árak emelkedése.

Magyarország a háborúban 1941 december – 1944 március között

Bárdossy politikájának csődje

A hitleri villámháború kudarca már 1941 őszén óvatosabb magatartásra készítette Horthyt és Bárdossyt. A kormányzó leváltotta **Werth Henrik** vezérkari főnököt, aki a magyar fegyveres erők még nagyobb arányú bevetését szorgalmazta. A helyére kinevezett **Szombathelyi Ferenc** vezérezredes arra törekedett, hogy a frontra küldött csapatokat visszahozzák. A Gyorshadtest – teljesen leharcolt állapotban - hazatért, a 6 hadosztályból álló Keleti Megszálló Csoport azonban továbbra is a Szovjetunió területén maradt.

1941 december elején **Angliával** is beállt a **hadiállapot**. **Pearl Harbor** után német-olasz követelésre Bárdossy közölte a budapesti amerikai követtel, hogy Magyarország kinyilvánítja a hadiállapotot az **Egyesült Államokkal**.

Bárdossy miniszterelnöksége alatt a magyar lakosság többsége még kevéssé érzékelte a háború hatásait. Harci cselekmények nem folytak az ország területén, az életszínvonal nem romlott érzékelhetően. Megkezdődött viszont a jegyrendszer fokozatos bevezetése,

elsőként 1941 szeptemberétől a liszt és a kenyér szabad forgalmazását tiltották meg. A szabadságjogok gyakorlását tovább korlátozták, minden politikai gyűlést betiltottak. A német-magyar megállapodás alapján megkezdődött a **2. magyar hadsereg** megszervezése, megindulta tartalékosok tömeges behívása. A zsidók, valamint a politikai szempontból megbízhatatlanok és a nemzetiségiek egy része a munkaszolgálatos zászlóaljokhoz került. Ezek a fegyver nélküli egységek nemcsak az ellenség támadása esetén voltak védtelenek, hanem ki voltak szolgáltatva a sorkatonák, az ún. keretlegények gyakran kegyetlen, megalázó bánásmódjának is. A magyar zsidóság helyzetét tovább nehezítette az **1941 augusztusában** hatályba lépett **3. zsidótörvény** is. Ebben már a legegyszerűbb emberi jogaikban is korlátozták őket, tiltották és börtönnel büntették a zsidók és nem zsidók közötti házasságot és nemi érintkezést.

Bárdossy pozíciója időközben gyengült. A kormányzó 1942 elején ezért is bizalmatlanná vált miniszterelnökével szemben, mert az nem támogatta a kormányzó-helyettesi intézmény gondolatát. Horthy azonban szükségesnek tartotta, hogy esetleges utódlása a háborús viszonyok között zökkenőmentesen történhessen meg. Ezért **1942. február 19-én** az országgyűlés két házának együttes ülésén **kormányzó-helyettesé** választották **Horthy Istvánt**, a kormányzó idősebb fiát. (Tisztségét nem sokáig töltötte be. Július 2-től vadászpilótaként a keleti fronton teljesített szolgálatot. **Augusztus 20-án** bevetésre indulva repülőgéppel dugóhúzóba került és lezuhant.)

Az antifasiszta politikai erők

A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek a hadbalépés után is megőrizték legalitásukat. Az adott törvényes lehetőségek között a legális munkásmozgalom tengelyellenes propagandát folytatott, támogatta az antifasiszta függetlenségi mozgalmat, és képviselte a munkásság gazdasági érdekeit. Az SZDP célja volt. Hogy lehetőség szerint megőrizze erőit a fasizmus biztosra vett vereségét követő időszakra, a demokratikus átalakítás megvalósítására. Az új helyzetben az illegális KMP a hangsúlyt az ország függetlenségének védelmére helyezte.

Az Országos Ifjúsági Bizottság 1941. október 6-án az aradi vértanúk napján háborúellenes tüntetést szervezett a Batthyány-örökmécsesnél, melyen több száz fiatal vett részt. November 1-jén a Kerepesi temetőben Kossuth és Táncsics sírját már több ezres tömeg koszorúzta meg, a tüntetésen a szociáldemokratákon és a kommunistákon kívül jelen voltak a polgári ellenzéki pártok képviselői is. A *Népszava*, az SZDP napilapja 1941. december 25-i karácsonyi számában a németellenes harcban érdekelt erők nyíltan, együtt és egyszerre szólaltak meg. Szinte valamennyi képviselőjük a függetlenségről írt cikket az ünnepi számban.

1942 márciusában az antifasiszta erőket összefogó legális testületet hoztak létre Magyar Történelmi Emlékbizottság néven. Az emlékbizottság március 15-ére háborúellenes tüntetést szervezett a Petőfi-szoborhoz. A belügyminisztérium tiltása ellenére több ezres, főként szervezett munkásokból és munkásfiatalokból álló tömeg tüntetett Hitler ellen, és háborúellenes jelszavakat kiabálva, független Magyarországot követelt. A tüntetést a rendőrség szétverte.

A Kállay-kormány, Kállay „hintapolitikája”

1941-42 fordulójának eseményei megérlelték az uralkodó körök elhatározását, hogy a feltétlen németbarát Bárdossy Lászlónak távoznia kell. **1942 márciusában** a kormányzó **Kállay Miklóst** nevezte ki **miniszterelnökké**.

Kállay támadást indított a függetlenségi mozgalom ellen. Közel 400 szociáldemokrata párti és szakszervezeti vezető kapott katonai behívót, és a munkaszolgálatos századokba

osztották be őket. Letartóztatták Szakasits Árpádot, lecsaptak a KMP-re. Rózsa Ferencet, a KB titkárát és az illegális Szabad Nép szerkesztőjét halálra kínozták. Schönherz Zoltánt, a KB másik titkárát kivégezték. Feloszlott a Történelmi Emlékbizottság is.

1942 április 11-én megindult a **2. magyar hadsereg kiszállítása a frontra**, melynek feladata a Voronyezstől délre, a **Don-kanyarban** lévő közel 200 kilométeres folyószakasz védelme volt. Ehhez azonban nem volt elegendő katona és megfelelő fegyverzet. Különösen páncélelhárító fegyverekből, harckocsikból és tüzérségi eszközökből volt nagy a hiány. A hideg orosz télben a katonák túlnyomó része nem rendelkezett megfelelő téli ruházattal sem. Az **1943. január 12-én** megindult szovjet rohamnak a 2. magyar hadsereg csak rövid ideig volt képes ellenállni. A Vörös Hadsereg áttörte a védelmi vonalat, az ellenállás összeomlott.

Óriásiak voltak a veszteségek. A doni tragédia mély hatást gyakorolt a közhangulatra és a politikai életre egyaránt, bár a kormány igyekezett eltitkolni a valós veszteségeket (a hadsereg parancsnokát, **Jány Gusztávot** hazaérkezésekor ünnepélyesen fogadták). A voronyezsi katasztrófa és az **1943 júliusi** olaszországi fordulat hatására titkos tárgyalások kezdődtek az angol-amerikai szövetségesekkel, miközben a kormány szövetségesi kötelezettségeit is teljesítette Németországgal szemben. Ennek eredményeképpen sikerült megkötöni **1943 szeptemberében** egy **előzetes fegyverszüneti megállapodást**. A Magyarország kapitulációjáról szóló okmány akkor lépett volna életbe, ha az angol-amerikai csapatok elérik Magyarország határait. Ehhez a szövetségesek gyors olaszországi előrenyomulása vagy egy balkáni partraszállásra lett volna szükség. Egyik sem következett be. Következésképpen Hitler - aki tudomást szerzett a megállapodásról – Magyarország katonai megszállása mellett döntött. Az olasz kiugrás után nem akarta kockáztatni újabb szövetségesének elvesztését, Horthyt **1944. március 18-ra** Klessheimbe rendelte, ahol közölte vele a megszállás tényét.

A német csapatok 1944. március 19-én foglalták el Magyarország területét. Szervezett ellenállásba nem ütköztek. Magyarországra érkezett **Edmund Veese Mayer** teljhatalmú birodalmi megbízott a magyar politika irányítására és **Adolf Eichmann** a zsidók deportálásának irányítására.

A Gestapó emberei már az első napon hozzáláttak a baloldali vagy angol orientációjú politikusok, újságírók és gazdasági vezetők letartóztatásához. A németek jelenléte és az együttműködő **Sztójay-kormány** politikája miatt az angol-amerikai légiere rendszeresen bombázta az országot. A megszállási rendszer a vele együttműködő magyar államapparátusra támaszkodott.

Horthy jóváhagyásával kiküldték az **1. magyar hadsereget** a szovjet frontra. Betiltották az összes náciellenes sajtóterméket és törvényen kívül helyeztek minden baloldali ellenzéki pártot. A fegyverkezés és a haditermelés irányítására német megbízottat neveztek ki.

A bányászat, olaj és bauxit kitermelés az ipar és a mezőgazdaság mellett a németek maximálisan igénybe vették a közlekedési hálózatot. Magyarország tartotta el a megszálló csapatokat. A megnövekedett áruszállítások áruhiányt és az infláció gyorsulását idézték elő.

Megindult a zsidóság német mintájú üldözése. Sárga színű hatágú csillag viselésére kötelezték őket. A propaganda azt terjesztette, hogy a háborús nélkülözésekért a zsidóság a felelős. Május közepén megkezdődtek a deportálások.

1944 májusában megalakult a németellenes összefogás szervezete, a **Magyar Front**. Tagja volt a SZDP, FKGP, a Nemzeti Parasztpárt, és a Békepárt (szeptember 12-től Kommunista Párt) és a legitimista Kettős Kereszt Szövetség. Elnökévé szeptember elején a szociáldemokrata **Szakasits Árpádot** választották.

Az **1944. november 9-én** Budapesten alakult ellenállási szervezetet, a **Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságát** árulás következtében felszámolták. Vezetőit, köztük **Bajcsy-Zsilinszky Endrét** és **Kiss János altábornagyot** a nyilasok kivégezték.

Románia 1944. augusztus 23-i átállásával a szovjet hadsereg a Kárpátokon belülrre került. 25-étől román támadások érték a Székelyföldet, 27-én a 2. Ukrán Front átlépte az akkori magyar határt. Horthy kormányzó, az átmeneti német hatalmi megingást kihasználva, **1944. augusztus 29-én Lakatos Géza** vezérezredest nevezte ki **miniszterelnökké**. Az ország minél gyorsabb kivezetése a háborúból volt a feladata. Az **1944. október 11-én Faraghó Gábor** vezérezredest által aláírt ún. **előzetes fegyverszüneti feltételek** tartalmazták a németek megtámadásának kötelezettségét is, továbbá előírták az 1937. december 31-én érvényben volt határok mögé történő visszatérést. **Október 15-én a rádióban beolvasták a kormányzó proklamációját a fegyverszünet kéréséről**. A „kiugrást” azonban egyáltalán nem készítették elő. A németbarát szellemben nevelt tisztikar és a vezérkar azonban ellenállt. Horthy helyzetét tovább nehezítette, hogy egyetlen még élő gyermekét, Miklóst a németek október 15-én túszként foglyul ejtették.

A vezérkari főnök nevében azonban a harc folytatását elrendelő parancsot olvasták fel a rádióban. A németek megostromolták a Várat, **1944. október 16-ára** virradóra a kormányzó lemondott, és **miniszterelnökké** nevezte ki **Szálasi Ferencet**. (Horthyt a háború végéig Németországban tartották fogva. A háborús főbűnösök nürnbergi perében tanúként hallgatták ki. 1957-ben bekövetkezett haláláig Portugáliában élt.)

Nyilasuralom Magyarországon

Szálasi több mint százezer taggal rendelkező, jól szervezett pártot uralt. Nem kevés embert korrumpált a zsidó javak birtoklása, amelyek megtartásának feltétele a német győzelem volt. A németek már 1944 szeptember végétől módszeresen készültek, hogy államcsínnnyel hatalomra juttassák Szálasi, megakadályozva ezzel Magyarország kiugrását a háborúból. Október 15-e után megkezdődött az új hatalmi rendszer kiépítése, Magyarország még meglévő katonai és gazdasági tartalékainak mozgósítása a háború folytatására.

Hitlerék ragaszkodtak a törvényesség formai kellékeihez a jogfolytonosság látszatának megőrzése érdekében. Szálásinak be kellett érnie a „nemzetvezető” címmel. A megfogyatkozott létszámban ülésező (372 helyett 55 képviselő) országgyűlés **1944. november 4-én** megszavazta számára a kormányzói és a legfelsőbb hadúri jogokat. Minthogy ő töltötte be a miniszterelnöki tisztséget is, a magyar polgári állam történetében először egyesítette egy kézben az államfői és a kormányfői hatáskört. Így diktatori teljhatalommal rendelkezett.

Totális mozgósítást rendelt el. A polgári lakosság teljesen kiszolgáltatottá vált a nyilas terrorcsoportoknak. Halálbüntetést vont maga után az üzembénítási, leszerelési intézkedések szabotálása. A nyilasok és a németek ugyanis „felperzselt földet” kívántak maguk után hagyni. A visszavonuló német csapatok a vasútvonalak kb. 40 %-át szétrombolták, és 1700 hidat robbantottak fel.

A nyilas uralom a teljes anarchia és az esztelen terror időszaka volt. A határokon túl is ellenállásra kényszerítették a magyar katonákat. Százezres magyar hadsereg vonult a németekkel nyugatra.

Magyarország hadszíntérré válása, megszállás és felszabadítás

A front az ország egész területén végigvonult. Egy német (a Dél) és két szovjet hadseregcsoport (a 2. és a 3. Ukrán Front) erői feszültek egymásnak. Az **1. hadsereg** az Északkeleti-Kárpátok védelme után a Felvidéken és Szlovákián át Dél-Németországba

szorult; az ismét fölállított **2. hadsereg** Észak-Erdélyben vérzett el szeptember 5-étől a tordai harcok során. Az újonnan szervezett **3. hadsereg** végigharcolva a Duna-Tisza között és a Tiszántúlt, Ausztriáig vonult vissza. **1944. október 19-én** fejeződött be a **Debrecen** térségében folytatott páncélos csata, és a **2. és 3. Ukrán Front Malinovszkij és Tolbuchin marsallok** irányításával megindult a főváros felé. **1944. december 24-én** bezárult a gyűrű **Budapest** körül, amelynek „háztól-házig” folyó **ostroma február 13-áig (Pesté január 18-áig)** tartott.

A megszálló német hadsereg felrobbantotta valamennyi Duna-hidat (például: 1944. november. 4. Margit híd keleti része, véletlen robbantás; 1945. január.15 Horthy M. híd (ma Petőfi); 1945. január.16 F. József híd; 1945. január.18 Lánchíd, Erzsébet híd; 1945. január.. 29 Margit híd nyugati része.) Számos magyar város romhalmazzá vált.

A nyugatról a Dunántúlra átirányított 6. SS – páncélos hadsereg a „**Tavaszi ébredés**” fedőnevű hadművelettel (**1945. március 6**) tett még egy utolsó erőfeszítést a szovjet vonalak áttörésére **Székesfehérvártól a Balatonig húzó térségben**. A 3. Ukrán Front csapatai megállították a német előretörést, és 1945. április 13-ára az utolsó német erőket is kiűzték

A szovjet hadsereg foglalta el és szabadította fel Magyarországot 1945 áprilisának első felében. Angol-amerikai haderő nem vett részt a kelet-közép-európai német csapatok elleni harcban. A szovjet hadsereg magyarországi megjelenése és tevékenysége hadviselési szempontból megszállást jelentett. Ellenséges katonai erőktől kellett elfoglalnia az ország egész területét, hogy tovább nyomulhasson Ausztria felé. Magyarország tehát továbbra is hadműveleti terület maradt. Minden erőforrása elsősorban a szovjet csapatok igényeit szolgálta. A szovjet haderő kiverte a német csapatokat, és megfosztotta a nyilas kormányzatot a hatalomtól; megszabadította tőlük az országot, és ezzel felszabadította annak lakosságát.

Magyarországra egy diktatórikus állam hadereje érkezett és ez behatárolta a felszabadítás adta lehetőségeket, nem adott módot a polgári fejlődést igénylő pártok kibontakozására, tényleges befolyásuk érvényesítésére. A demokratikus erők mégis mozgástérhez jutottak, megvalósíthatták régóta esedékes, a nemzeti érdekeknek megfelelő alapvető követeléseiket.

30. Az 1956-os forradalom és nemzetközi háttere

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés / 30.

1956 őszen megélénkült a politikai élet, különösen az értelmiség és az egyetemi, főiskolai diákság követelte hangosan a változásokat. Az 1954 végén megalakult Táncos Gábor vezette **Petőfi Kör** (eredetileg a DISZ köre volt) 1956-os **filozófusvitáján** már több ezer ember zsúfolódott össze (ezeken a vitákon vitatták meg azt, amit nyíltan nem lehetett és fogalmazódtak meg azok a célkitűzések, amelyeket az október 16-án szegedi egyetemi hallgatók által létrehozott Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete (**MEFESZ**) később 16 pontban rögzített.

1956. október 6-án Rajk László és társainak **újratemetése** a rendszer törvénytelenége elleni tüntetéssé vált, melyen 200 ezren vettek részt.

Eközben a párton belül teljes bizonytalanság uralkodott a pártellenzékkel való együttműködést illetően.

A MEFESZ október 23-ára **Lengyelország melletti szolidaritási felvonulást** tervezett (délután 3 órára), 12:53-kor azonban a Kossuth Rádión - megszakítva az aktuális műsort - beolvasták Piros László **belügyminiszter** felhívását, melyben azt **megtiltotta**. Ugyanilyen váratlanul 14:23-kor az utcai gyülekezési tilalom feloldását adta hírül a rádió így azok is értesülhettek a demonstráció tervéről, akik amúgy nem követték nyomon a politikai eseményeket.

Az egyetemisták szolidaritási felvonulása délután 3 órakor kezdődött a Petőfi-szobornál, Sinkovits Imre elszavalta a Nemzeti dalt. Majd felolvasták a **16 pontot** pl:

- a kormány alakuljon újjá Nagy Imre vezetésével
- a magyar- szovjet viszony egyenlő rangra emelése
- szovjet csapatok kivonása
- többpárti választások
- a munkásság életkörülményeinek javítása, autonómia bevezetése
- beszolgáltatás megszüntetése
- politikai perek felülvizsgálata, az ártatlanok rehabilitálása
- Kossuth-címre visszaállítása
- teljes vélemény- és sajtószabadság
- a Sztálin-szobor eltávolítása
- Farkas Mihály és Péter Gábor nyilvános tárgyalása

A felvonulás lassan tömeges tüntetéssé duzzadt, a munkások is csatlakoztak az egyetemistákhoz. Eközben bizonytalanság lett úrrá a pártvezetésen, felkészületlenül érték őket az események. .

A tüntető tömeg három irányba ment, egy részük a Dózsa György téri Sztálin-szobor ledöntésére indult, mások a Parlament elé vonultak, jó néhányan a Bródy Sándor utca felé vették az irányt, hogy a rádióban beolvassák a követeléseket.

A rádiónál történt az első fegyveres esemény. A rádiót őrző katonák tüzet nyitottak a tüntetőkre, a felkelők megostromolták és hajnalra elfoglalták az épületet. A Parlament előtt a tömeg Nagy Imrét követelte, akinek a tüntetőkhöz intézett beszéde azonban csalódást okozott (elvtársak megszólítás).

Gerő Ernő este 8-kor tartott rádióbeszédében ellenségesen értékelte a megmozdulásokat, a felkelés fegyveres letörése mellett volt. Éjszaka összehívták a KV-t amin határoztak Nagy Imre, Losonczy Géza és Donáth Ferenc beválasztásáról a vezetésbe valamint Nagy Imre miniszterelnöki kinevezéséről. Megerősítették Gerőt első titkári

funkciójában, ellenforradalomnak minősítették az eseményeket, mozgósították az ÁVH-t, majd katonai segítséget kértek a Szovjetuniótól.

Október 24-én megalakult az új kormány Nagy Imre vezetésével; kihirdették a gyülekezési tilalmat és a statáriumot. A szovjet tankok megjelenése Budapest utcáin a harcok kiszélesedéséhez vezetett. **Felkelőcsoportok** alakultak a **Széna téren** Szabó János, a **Corvin közben** Iván-Kovács László, majd Pongrácz gergely, a **Tűzoltó utcában** Angyal István, a Baross téren Nickelsburg László vezetésével és még számos helyen. A hírek gyors terjedése tömegtüntetésekhez vezetett szerte az országban, ahol jelentős szovjet, magyar vagy esetleg ÁVH-s laktanya volt, egyetemi központokban és kisebb településeken egyaránt. Sok helyen került sor brutális fellépésre a tüntetőkkel szemben.

Nagy Imre a rádión keresztül a fegyveres harc beszüntetését kérte, a kormány a kijárási tilalom és a statárium feloldásával próbálkozott.

Október 25-én a Parlament előtt békésen és fegyvertelenül tüntető tömegre ÁVH-s alakulatok tüzet nyitottak a Földművelési Minisztérium tetejéről. Több mint 100 halálos áldozat és többszáz sebesült volt (a szovjet tankok fedezték a sebesülteket; október 28-ig nem avatkoztak be!).

Mosonmagyaróvári sortűz: október 28-án a Mezőgazdasági Akadémia hallgatói, tanárai a hozzájuk csatlakozó munkásokkal a határórlaktanya elé vonulva (fegyvertelenül!) követelték a vörös csillag levételét a falról. Az ügyeletes parancsnok tűzparancsot adott, s több mint 100 halott maradt a laktanya előtt.

Vidéken is erősödött a forradalom; **forradalmi bizottságok alakultak** (pl. Győrben, Szegeden, Veszprémben). Nagy problémát jelentett a közrend fenntartása és a tömegítéletek megakadályozása. Sok volt az utcai lincselés. Számos sorkatonai ÁVH-s volt, aki teljesen véletlenül került ilyen helyzetbe.

Október 25-én a Magyarországra érkezett Mikoján és Szuszlov beleegyezésével **lemondatták Gerő Ernőt, helyére Kádár Jánost neveztek ki.** Nagy Imre rádióbeszédében bejelentette a kormány tárgyalási szándékát az orosz haderők visszavonásáról. Ezen napok az eseményei vezettek végül a fordulat napjához, amikor a konszolidáció irányába fordultak a dolgok. Nagy Imre kormánya válaszút elé érkezett: vagy katonai erővel leveri a forradalmat, vagy a társadalom többségének követeléseivel azonosulva a forradalom mellé áll.

A fordulat napja, október 28

Nagy Imre végül a nemzet mellé állt, melyben a szovjet vezetés is támogatta; látszólag szabad kezet kapott a helyzet megoldására.

Nagy Imre szerint a rákosista politikusok távozása és a szovjet csapatok kivonása volt a rend újbóli helyreállításának a feltétele. 28-án rádión keresztül jelentette be: „*A kormány elítéli azokat a nézeteket, amelyek szerint a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna. (...) vitathatatlan, hogy ezekben a megmozdulásokban elemi erővel bontakozott ki egy nagy, egész népünket átfogó és eggyé forrasztó nemzeti demokratikus mozgalom.*” **Bejelentette:**

- a szovjet csapatok kivonását
- az ÁVH megszüntetését
- a Kossuth-címer visszaállítását
- március 15-ének nemzeti ünneppé nyilvánítását

Vázolta a kormány célkitűzéseit, a bérek és a nyugdíjak emelését, a családi pótlék növelését és az állami lakásépítés meggyorsítását.

A kormányprogram végrehajtása, a közrend és az orosz csapatok kivonulásának biztosítása érdekében hozták létre a **Nemzetőrséget október 30-án, Király Béla vezetésével,** a

Forradalmi Karhatalmi Bizottságot, átszervezték a rendőrséget és a honvédséget. A fegyveres centrumokat elszólították a harc beszüntetésére.

Ennek ellenére a kormány nem tudta megakadályozni a **Köztársaság téri Budapesti párház ostromát** (okt. 30). A feldühödött nép a fegyvertelen civilekre tüzet nyitó védőket az ostrom után felkoncolta. Ugyan ezen a napon egy Darvas Iván vezette különítmény kiszabadította a Kőbányai Fogház foglyait. A hasonló foglyszabadítások fosztogatásokhoz vezettek.

Eközben az újjáalakult kommunista párt - Magyar Szocialista Munkás Párt; Kádár János vezetésével - és a korábban feloszlatott demokratikus pártok (FKgP – Kovács Béla; SZDP – Kéthly Anna; Petőfi Párt; Keresztény Demokrata Néppárt) új kormány létrehozásáról tárgyaltak.

Nagy Imre október 31-én tartott Kossuth téri beszédében bejelentette a Szovjetunióval való tárgyalások megkezdését a Varsói Szerződés felmondásáról és a szovjet csapatok kivonásáról. Úgy tűnt, hogy a forradalom győzött, a legfontosabb követelések teljesültek.

A forradalom nemzetközi háttere és leverése

Miközben a szovjet vezetés Andropovon (szovjet nagykövet) keresztül elhitette Nagy Imrével a Szovjetunió tárgyalási és együttműködési szándékát, a háttérben megkezdte a magyar forradalom leverésének előkészítését.

A Szezei-csatorna válsága: Nasszer lezárta a Szezei-csatornát, az USA pedig követelte, hogy tegye szabaddá a hajózást a csatornán. Megígérte, hogy az egyiptomi válság fegyveres megoldásától távol maradó Szovjetunó cserében az USA-tól szabad kezet kap a magyarországi forradalom leveréséhez. **Október 29-én** Charles Bohlen (az USA moszkvai nagykövete) kijelentette: országa nem tekinti potenciális szövetségesének a lengyeleket és a magyarokat, ergo **Amerika nem kíván beavatkozni** a kelet-európai eseményekbe. Ezek után már csak a testvérpártok beleegyezése hiányzott az intervencióhoz. A kínai, román; bolgár; lengyel; csehszlovák kommunista vezetők hozzájárulásának megszerzése után már csak a jugoszláviai kommunista párt vezetőjének, Titónak a meggyőzése maradt hátra. Végül ő is igent mondott; bábkormány létrehozását ajánlotta, amely végrehajthatná a politikai fordulatot, Kádár Jánossal az élén.

November 1-jén Nagy Imre értesülve a szovjet katonai beavatkozás előkészületeiről, radikális lépésre szánta el magát, bejelentette Magyarország semlegességét, és kilépését a varsói Szerződésből. **November 2-án** és **3-án** a napnál is világosabban látszott, hogy a szovjet támadás már elkerülhetetlen. Nagy Imre hiába fordult az ENSZ-hez, mindenki a szezei válsággal volt éppen elfoglalva (ráadásul ott volt még a háttérben az USA és a Szovjetunió megegyezése is). Hiábavalónak bizonyult tárgyalási szándéka a szovjet katonai vezetőkkel, a **Maléter Pál vezette magyar küldöttséget letartóztatták**, ahogy a tököli parancsnokságra érkezett.

November 4-én a szovjet hadsereg országszerte megkezdte a magyar forradalom leverését, a főváros megszállását. 5 óra 20 perckor Nagy Imre utoljára szólt a nemzethez: *„Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes demokratikus kormányt. Csapataink harcban állnak! A kormány a helyén van! Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével.”*

A kormány nem adott parancsot katonai ellenállásra. Bibó István - a Petőfi Párt politikusa, aki a Nyilatkozatot írta – és Tildy Zoltán (az angol nagykövetség elutasította menedékjog-kérelmét) kivételével a kormány tagjai elhagyták a Parlamentet és a Jugoszláv nagykövetségre menekültek.

A felkelőcsoportok parancs nélkül is felvették a harcot a szovjet tankokkal, de a Molotov-koktélok és a kiskaliberű géppuskatűz csak csekély veszteséget okozhattak az

ellenségnek. Budapesten november 8-ig folytak a harcok. Csepelen november 17-éig volt fegyveres ellenállás. De jelentős volt a nem fegyveres ellenállás is. A vásoi munkástanácsok után november 12-én megalakult a Nagy Budapesti Központi Munkástanács, Rácz Sándor vezetésével.

A Kádár-kormány

A szovjet hadsereg elfoglalta a parlamentet, **Kádár János vezetésével** megalakult a **Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány**, amely az ellenforradalom leverésére a Szovjetuniótól kért segítséget. Az új kormány tagjai között volt Münnich Ferenc, Apró Antal és Marosán György is. Az **1956-tól 1988-ig** tartó időszakot **Kádár-korszaknak**, az általa kiépített kommunista berendezkedést **Kádár-rendszernek** nevezzük.

Az új kormány minden legitimitást nélkülözve látott munkához. Kádár János hatalomra jutása után megkezdődött a **megtorlás** és a megfélemlítés **időszaka** (1958-ig; 1963 teljes amnesztia). December elején letartóztatták a Központi Munkástanács vezetőit (Bali Sándor, Rácz Sándor), betiltották az üzemi tanácsokat, a forradalmi bizottságokat (pl. Magyar értelmiségi Forradalmi Munkástanács), felfüggesztették a Magyar Írók Szövetségének működését. Bevezették a rögtönítélő bíróságokat. Letartóztatták Déry Tibor, Zelk Zoltán, Háy Gyula, Eörsi István és Fekete Gyula írókat, Darvas Iván színészt, Kosáry Domokos történészt, Bibó István és Tildy Zoltán politikusokat. **Nagy Imrét összeesküvés és hazaárulás vádjával kötél általi halálra ítélték, és 1958. június 16-án hajnalban kivégezték.**

Novemberben és decemberben több mint 200 000 ember hagyta el az országot nyugati irányban, főleg Ausztriába, Ausztráliába, Új-Zélandra, és Angliába emigráltak. Az emigránsokat rokonszenvvel fogadták szerte a világon. Az USA is megemelte a bevándorlási vízumok számát. Többnyire a 20-30 év közötti fiatalok emigráltak, a társadalom legmobilabb és legtehetségesebb rétege. Magyarországon ezt bűncselekményként kezelték, disszidálásnak nevezték.